

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN UNİVERSİTETİ

*Azərbaycan Universitetinin Elmi Şurasının
6 iyun 2013-cü il tarixli iclasının (Protokol № 8)
qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.*

AKİF MUSAYEV

**İNNOVASIYA
İQTİSADİYYATI
VƏ VERGİ
STİMULLAŞDIRMASI**

Bakı - 2014

Məsləhətçi:

Fazil Məmmədov

*Azərbaycan Respublikasının vergilər naziri,
II dərəcəli dövlət vergi xidməti müşaviri*

Rəyçilər:

Ziyad Səmədzadə

*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin
İqtisadi Siyasət Komitəsinin sədri,
akademik*

Ələkbər Məmmədov

Azərbaycan Respublikası vergilər nazirinin müşaviri

Elmi redaktor:

Əlövsət Əliyev

*İqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun
şöbə müdiri*

AKİF MUSAYEV. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması.

Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2014. -184 s.

Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor A.F.Musayev uzun illərdir ki, respublikamızda vergilərin iqtisadi problemlərinin elmi tədqiqi ilə məşğul olur. Fiskal siyasət barədə elmi araşdırmaların təşkilində, vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılmasında onun mühüm xidmətləri vardır. A.F.Musayev vergilər barədə çox qiymətli monoqrafiyaların, dərslərlərin və dərs vəsaitlərinin müəllifidir. Görkəmli alimin bu kitabında innovasiya potensialı, vergi sisteminə güzəşt və imtiyazlar, vergi stimullaşdırması, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı problemləri araşdırılmış, yerli və beynəlxalq təcrübə əsasında geniş təhlil edilmişdir.

ISBN: 978-9952-496-00-0

Azərbaycanda aparılan islahatlar, düşünülmüş siyasət ölkəmizin hərtərəfli inkişafını təmin edir. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş, möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir global çağırışlar əsasında zəngiləşdirilərək, uğurla davam etdirilən milli inkişaf strategiyası ölkəmizin və xalqımızın gələcəyinə böyük nikbinliklə baxmağa imkan verir.

Son on il ərzində Azərbaycan dünyada ən sürətli temp-lərlə inkişaf edən dövlət kimi tanınır. Bunun başlıca səbəbi elmi əsaslara söykənən iqtisadi islahatların siyasi islahat-larla tamamlanması, uzlaşdırılmasıdır. Azərbaycanın bu təcrübəsi dünyada maraqla qarşılır və öyrənilir.

Dövlətimizin başçısının qarşıya qoyduğu ən mühüm vəzifələr sırasında sosial-iqtisadi inkişafın innovativ və kreativ vasitələrlə sürətləndirilməsi mühüm yer tutur.

İnnovasiya proseslərinin intensivliyinin artması hazırda global iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklərin mühüm istiqamətlərindəndir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in artımının 75-90 faizi, MDB ölkələrində isə 10 faizi innovasiya sektoru hesabına təmin olunur. Mövcud qiymətləndirmələrə əsasən, MDB ölkələri innovasiya sahəsindəki gerilik nəticəsində ildə orta hesabla 1 214 milyard dollar vəsait itirir.

Əgər ölkə yeni dünya bazarlarına çıxışı planlaşdırırsa, onda məhz innovativ iqtisadi artım ona belə imkanı təmin edə bilər, çünki innovasiyalar yeni malların yaradılmasını təklif edir, bu halda sərt rəqabətlə artıq mövcud olan bazarlarda möhkəmlənməyə çalışmaqdan yeni bazarların

yaradılması və onlarda lider mövqeləri tutmaq daha məqsədəuyğundur.

Milli müəssisələrin və iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədi ilə ölkəmizin istehsal və innovasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində başqa aparıcı ölkələrdən geriliyini minimuma endirmək əsas hədəflərdən biridir. Bununla əlaqədar olaraq innovasiya fəaliyyətinin inkişafının stimullaşdırılmasına yönəldilmiş müxtəlif tədbirlər işlənməli və tətbiq edilməlidir.

Innovasiya mühiti üçün əlverişli şəraitin yaradılması prosesi olduqca mürəkkəb və resurs həcmlidir və burada “yaradıcı” rol dövlətə məxsusdur. Buna görə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üsullarından biri əlverişli vergi mühitinin yaradılmasıdır. Bu innovasiya fəaliyyətli müəssisələrə müxtəlif əlavə vergi güzəşti və imtiyazların verilməsi mexanizmi vasitəsilə baş verir.

İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində innovasiyaların, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yanaşı, iqtisadi münasibətlərin etibarlılığı və sabitliyini təmin edən, cəmiyyətin praktik olaraq əhəmiyyətli məsələlərinin ən effektiv həllinə imkan yaradan hüquqi vasitələr də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin vasitələrdən biri olan vergi güzəştləri mühüm elmi və praktiki mənaya malikdir.

Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində vergi güzəştlərinin geniş siyahısının öz əksini tapması bu mövzunun aktuallığını bir daha təsdiq edir. Güzəştlər hər hansı üstünlüklərin verilməsi və ya vəzifələrin icrasından qismən azadolma və ya onların icrası şərtlərinin sadələşdirilməsilə iqtisadi subyektlərin konkret davranışının stimullaşdırılmasında ifadə olunur.

Vergi güzəştləri ictimai-iqtisadi proseslərə dolayısi ilə təsir edə bilər - fəaliyyətin müəyyən növlərinə, məsələn, ixraca dəstək, gəlirin daxili bölgüsünün nizama salınması, bölgünün səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, məhsuldar istifadəsinin stimullaşdırılması, müəyyən sosial qruplara

dəstək və s. Buna görə də güzəştlərdən iqtisadi kateqoriya kimi vergi öhdəliklərinin yaranması və icrasını müəyyən edən vergi rejiminin elementlərindən biri kimi bəhs etmək olar.

Vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına başqa vergi ödəyiciləri ilə müqayisədə müəyyən üstünlükləri nəzərdə tutan bazar iqtisadiyyatlı istənilən dövlətin vergi sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Vergi güzəştləri, eyni zamanda, hüquqi kateqoriya kimi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu onunla izah olunur ki, vergilərin tənzimləyici və stimullaşdırıcı funksiyaları, ilk növbədə, bu hüquqi vasitə ilə reallaşdırılır. Məsələn, ABŞ-da ictimai faydalı fəaliyyəti stimullaşdırmaq üçün ildə ayrılan vəsait təxminən 500 milyard dollar (müqayisə üçün qeyd edək ki, bu diqqət çəkən məbləğ həmin dövlətin müdafiə qabiliyyətini təmin etmək üçün nəzərdə tutulan büdcə vəsaitindən çox olub ÜDM-in təxminən 4%-nə bərabərdir) təşkil edir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan güzəştlərin xüsusi çəkisi də kifayət qədər böyük olub ümumi vergi daxil-olmalarının, təxminən, 30 %-ni, yəni təxminən ÜDM-in 4,2 %-ni təşkil edir.

Innovasiya potensialından məqsədyönlü istifadə edilməsi, eləcə də ictimai-iqtisadi proseslərin vergi güzəştləri vasitəsilə stimullaşdırılması Azərbaycanda iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində kiçik və orta sahibkarlığın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsinə də ciddi təsir göstərir. Kiçik və orta biznesin inkişafı bir tərəfdən dövlətin fiskal siyasətinin təmin edilməsində, əhəlinin gəlirlərinin artırılmasında, digər tərəfdən isə dövlətin sosial yükünün azaldılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin sahibkarlıqla bağlı söylədiyi fikirlər öz təsdiqini tapır və sahibkarlığın mühüm rolunu müəyyən edir: “Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi,

sərbəst iqtisadiyyata yol verilməsi, bazar iqtisadiyyatının yaradılması bizim strateji yolumuzdur”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2014-cü ili sənaye ili elan etmiş və sənayenin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında 3 mart 2014-cü il tarixli 119 nömrəli Fərman imzalamışdır. Məqsəd müasir çağırışlar və yeni təşəbbüsləri nəzərə almaqla sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi, mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövrüyyəsində cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələrinin, sənaye və texnologiyalar parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanları, o cümlədən vergi stimullaşdırması sistemini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Kitabda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının mühüm istiqamətləri üzrə aparılmış araşdırmaların nəticələri verilmişdir.

Kitabın çapa hazırlanmasında köməyi olanlara, ilk növbədə, vergi xidməti əməkdaşları Yunis Quliyev, Zaur Quliyev, Babək İbrahimov və Vüsal Şıxəliyevə xüsusi təşəkkürümüzü bildiririk.

Ümidvarıq ki, bir-bir ilə bağlı olan üç elmi-praktik məsələyə həsr edilmiş bu kitab iqtisadiyyatın vergi problemlərinin öyrənilməsi və həllində faydalı mənbə rolunu oynayacaqdır.

Akif Musayev,
Azərbaycan Respublikası vergilər nazirinin
Vergi siyasəti məsələləri üzrə müşaviri,
iqtisad elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü

I FƏSİL

**İNOVASİYA POTENSİALININ
VERGİ STİMULLAŞDIRMASI**

1.1. İnnovasiya anlayışı

“İnnovasiya” termini latın dilində “innovato” sözündən olub, yenilənmə və yaxşılaşma deməkdir. Bu termin elmi tədqiqatlarda XIX əsrlərdə meydana gəlib. Bir iqtisadi kateqoriya kimi “innovasiya” terminini ilk dəfə elmə gətirən Avstriya (sonralar Amerika) alimi Jozef Şumpeter olmuşdur. O, 1911-ci ildə nəşr etdirdiyi “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” əsərində ilk dəfə “iqtisadi inkişafda yeni kombinasiyalar” məsələsinə baxmışdır. J.Şumpeter iqtisadi inkişafda innovasiya prosesini şərh etmiş və yeni kombinasiyalar dedikdə, məhz innovasiyanı nəzərdə tutmuşdur.

J.Şumpeter, inkişafda aşağıdakı 5 dəyişikliyi müəyyən etmişdir:

1. İstehsalda yeni texnikadan, texnoloji proseslərdən, yaxud bazarlardan istifadə edilməsi;
2. Yeni xüsusiyyətli məhsulun tətbiqi;
3. Yeni xammaldan istifadə edilməsi;
4. İstehsalın təşkilinin və onun maddi-texniki təminatının dəyişməsi;
5. Bazarın yeni təchizat formasının yaranması.

J. Şumpeter isbat etmişdir ki, iqtisadiyyatın mərkəzi fiquru, onun hərəkətverici qüvvəsi yenilikçi - işgüzdardır. Şumpeterə görə, innovasiya - tətbiq etmək məqsədilə istehlak-əmtəələrinin, istehsal və nəqliyyat vasitələrinin, bazarların və sənayenin təşkili formalarının dəyişdirilməsi və ya yeniləri ilə əvəz olunmasıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin nəticəsi yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin

ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər həllər hesab edilir. İstehsalatda elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri məhz innovasiyalar formasında yayılır.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən, istehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti həyata keçirilə bilər. İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

- ❖ uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;
- ❖ iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;
- ❖ texnika və texnologiyanın prinsipə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilməsi, hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

İnnovasiyaların tətbiqinə olan ehtiyacın isə çoxlu səbəbləri var. Bunlardan, əsasən, aşağıdakılardır:

- ❖ qloballaşma;
- ❖ daima artan rəqabət;
- ❖ texnologiyaya ayrılan diqqətdə artım;
- ❖ elm və texnologiyanın məqsədyönlü inkişafı.

Məhz bu səbəblər firmaları, fasiləsiz olaraq, innovasiyaların tətbiqinə məcbur edir. İnnovasiya fəaliyyəti bütün mərhələlərdə yerinə yetirilən fəaliyyətlə innovasiya prosesilə əlaqədar olan digər fəaliyyətlərin məcmusudur. İnnovasiya prosesinin aşağıdakı mərhələləri vardır:

1. Fundamental tədqiqatlar. İnnovasiyanın əsası hesab edilən və elmi tədqiqat institutu və mərkəzləri tərəfindən elmi kəşf, yaxud araşdırmanın aparılması mərhələsidir.

2. *Tətbiqi tədqiqatlar*. Fundamental tədqiqatların (yeni-liklərin) həyata keçirilmə imkanlarını araşdıran tədqiqatlardır.
3. *İşləmələr*. Yeni ideyanın maddi təzahür formasının hazırlanmasıdır.
4. *Layihələşdirmə*. Yeni ideyanın texniki təsvir formasının (cizgi, düstur, hesablama və s.) hazırlanmasıdır.
5. *Yeni məmulat və ya texnologiyanın yaradılması, inşa edilməsi və s.* Yeni ideyanın texniki layihəsinin tətbiqini nəzərdə tutan texnologiyanın hazırlanmasıdır.
6. *Yeni məmulatın sınaqdan keçirilib mənimlənməsi*. Xüsusi sınaq-təcrübə yerlərində yeni texnologiyanın elmi-tədqiqat mərkəzləri tərəfindən sınaqdan keçirilməsi və aşkar olunan çatışmazlıqların aradan qaldırılması.
7. *Praktiki, kütləvi, davamlı istehsal*. Sınağın nəticə göstəricisi məqbul olan yeni texnologiyanın tətbiqi, istehsala təsirinin qiymətləndirilməsi.
8. *Marketinq*. Yeni məhsulun bazara çıxarılması, eyni zamanda, innovasiyanın tətbiqinin gözlənilən nəticələri və nailiyyətləri barədə məlumatların açıqlanması.
9. *Satış və satışdan sonrakı xidmət*. Bu proses fərd və təşkilatların məşğul olduqları innovasiya fəaliyyətinin məzmununa daxildir.
10. *Innovasiya tsikli*. Innovasiya prosesinin bir-biri ilə ardıcılıq üzrə asılılığı olan mərhələlər qrupudur. Tsikl asılı olan bir neçə mərhələnin, bütövlükdə proses isə bir neçə tsiklin ardıcıl birləşməsindən ibarətdir. Məsələn: fundamental tədqiqat, tətbiqi tədqiqat və işləmələr bir tsikldir. Layihələşdirmə, yeni texnologiyanın hazırlanması və sınaqdan keçirilib mənimlənməsi növbəti tsikldir. Bu tsikllər arasında asılılıq yoxdur.

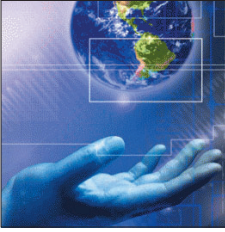
11. *Sınaq və satış*. Sovet dövründə, 1970-80-ci illərdə elm-istehsalat birlikləri yaradılmışdır və onlar tətbiqi tədqiqatlardan başlayaraq sonuncu satış mərhələsinə kimi innovasiya tsiklinin bütün mərhələlərini özündə birləşdirmişdir. Hal-hazırda Azərbaycanda bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən iri təşkilatlar var.

İnnovasiya fəaliyyətinin subyektləri aşağıdakılardır:

- ❖ innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər;
- ❖ müxtəlif mülkiyyət formalarına malik olan innovasiyanı həyata keçirən innovasiya müəssisələri;
- ❖ innovasiya prosesində reallaşdırılan intellektual mülkiyyət sahibləri: ixtira, kəşf, sənaye istehsalın nümunəsi, layihə, qurğu, texnoloji proseslər, “nou-hau”, dizayn müəllifləri;
- ❖ innovasiyanın həyata keçirilməsinə investisiya yönəldən investorlar: banklar, fondlar, lizinq firmaları, vençurlar və s.;
- ❖ innovasiya prosesinə xidmət göstərən və onun infrastrukturunu təmin edən vasitəçilər: konsaltinq və injiniring firmaları, texnoparklar, texnopolislər, texnoloji inkubatorlar, texnoloji mərkəzlər, informasiya mərkəzləri və s.;
- ❖ innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsində, koordinasiya edilməsində, tənzimlənməsində iştirak edən dövlət və yerli özünüidarəetmə təşkilatları.

İnnovasiya fəaliyyəti məhsulları aşağıdakılardır:

- ❖ innovasiya layihələri;
- ❖ müəyyən sosial-iqtisadi, ekoloji səmərəni təmin edən istehsalda mənimsənilmiş texnoloji proseslər;
- ❖ elmi-texniki nailiyyətləri, nəticələri olan – prinsipcə, yeni və ya yaxşılaşdırılmış məhsullar (xidmətlər) və s.

1.2. İnnovasiya iqtisadiyyatında beynəlxalq təcrübə

1.2.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasına dair normativ tədbirlər

İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində, iqtisadi inteqrasiyanın əməkdaşlığın zəruri tərkib hissəsinə çevrildiyi bir vaxtda Avropa İttifaqı ölkələrində vahid innovasiya məkanı yaratmaq, tədqiqat və innovasiya fəaliyyətini intensivləşdirmək, bu prosesə məhdudiyyətlər yaradan maneələri aradan qaldırmaq istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilir. Bu proses dünya iqtisadiyyatındakı böhrandan sonra daha da aktivləşib.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, innovasiya siyasəti sistemli xarakterə malikdir. Hələ 1990-cı illərin əvvəllərində elm, sənaye və qismən də, iqtisadi və regional inkişafın siyasət istiqamətlərinin, bütövlükdə innovasiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə, vahid innovasiya siyasətində sistemli şəkildə ümumiləşdirilmə prosesi baş verdi.

1990-cı illərin ortalarında isə innovasiya mühitinin sistemli formalaşdırılması mexanizmi, demək olar ki, bütün Qərbi Avropa ölkələri tərəfindən qəbul edildi və yeniliyin yayılması məqsədilə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması proqramları işlənib hazırlandı.

Avropa innovasiya prosesləri Avropa Komissiyasının hazırladığı innovasiya siyasəti əsasında idarə olunur. Regional və milli səviyyəli innovasiya siyasətlərini də əhatə edən bu prosesin əsası 2000-ci ildə Avropa Şurasının Lisabon görüşündən dərhal sonra qoyulmuşdur.

Məhz Lissabon sammitində nəzərdə tutulmuş strategiyanın yeni istiqamətləri bu tip yeni mexanizmlər əsasında müəyyən edilmişdir:

- ❖ milli innovasiya siyasətinin bütün innovasiya təşkiləticilərinin gücləndirilməsi və inteqrasiyası hesabına innovasiya mühitinin yaxşılaşdırılması;
- ❖ innovasiyaya meyilli bazarlarda “Lider bazarlar” konsepsiyasından istifadə etməklə bazarın innovasiya tələbini stimullaşdırmaq;
- ❖ dövlət sektorunun innovasiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq; dövlət administrasiyasının bürokratik konservatizmini aradan qaldırmaq;
- ❖ regional innovasiya siyasətini gücləndirmək.

Lissabon prosesinin strateji məqsədi 2010-cu ilə qədər Avropa İttifaqının dünyada rəqabət qabiliyyətli, dinamik inkişaf edən və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata malik olmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Avropa İttifaqının innovasiya siyasətinin milli və regional tərkib hissəsi ilə yanaşı onun həyata keçirilməsi mexanizmi iki prosedurdan, o cümlədən Avropa innovasiya cədvəlindən və innovasiya siyasəti tədbirlərinin informasiya bazasından ibarətdir. Hazırda informasiya bazasına bir çox yeni ölkələr, o cümlədən, Braziliya, Kanada, Çin, Xorvatiya, İsveçrə, Türkiyə, ABŞ və Ukrayna da daxil edilib.

Bu axıncı iki prosedur Avropada innovasiya layihələri Trend Chart kimi innovasiya menecmenti üçün güclü praktiki instrumentariyanın əsasını təşkil edir.

Vahid innovasiya cədvəli, mahiyyət etibarı ilə, aidiyyəti ölkələrin innovasiya tədbirləri, ölkələr üzrə paylanması və klasterlər üzrə qruplaşdırılması nəticəsində tərtib edilmiş aktivlik matrisindən (cədvəlindən) ibarətdir. İlkin olaraq bu tədbirlər dörd, son zamanlar isə beş qrupda aqreqasiya (ümumiləşmə) olunur. Hər il bu cədvəl təkmilləşir və yeni ölkələrin cəlb olunması nəticəsində genişlənir:

1. Ticarət markası sahəsində innovasiya.
2. Dizayn sahəsində innovasiya.
3. Təşkilati innovasiya.
4. Marketing sahəsində innovasiya.
5. İnnovasiya və elmi-tədqiqat işlərini aktivləşdirmək üçün dövlət və fərdi maliyyələşmə cəlb etmiş müəssisə və universitetlərin xüsusi çəkisi daxil edilir.

Axırınıcı qrupda əksini tapmış tədbirlər dövlət və özəl sektorun innovasiya sahəsində birgə səmərəli fəaliyyətinin göstəricisidir.

2004-cü ildə vahid Avropa innovasiya ərazisində müvafiq dövlətlər tərəfindən aparılan innovasiya tədbirlərini mahiyyətinə və təyinatına görə aşağıdakı kimi 4 qrupda ümumiləşdirmək olar:

1.1-1.6 – ictimai-innovasiya bilik səviyyəsinin artırılması və idarə olunması;

2.1-2.6 – innovasiya fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimlənməsi tədbirləri;

3.1-3.5 – tədqiqat və bilik transferi firmalarının səviyyəsinin və səriştəliklərinin artırılması;

4.1 – digər tədbirlər.

İdentifikasiya edilərək ümumiləşdirilmiş və vahid innovasiya cədvəlinə daxil edilmiş tədbirlərin sayı 1737 olmuşdur.

Bu tədbirlərin 81-i təhsil və kadr hazırlığını, 80-i tələbələrin, tədqiqatçıların və müəllimlərin mobilliyinə, 57-si intellektual mülkiyyətin qorunmasına, 79-u ictimai biliklərin artırılmasına, 172-si firmaların tədqiqat fəaliyyətinin gücləndirilməsinə, 92-si ETTKİ-in strateji inkişafının təşkilinə, 241-i tədqiqat mərkəzləri, universitetlər və şirkətlərin kooperasiyasına həsr edilib. Göründüyü kimi, ümumi halda 1737 innovasiya tədbirinin 802-si, yəni ümumi tədbirlərin 46.1%-i bilik, elm və təhsillə bağlıdır.

Sonrakı yerləri 207 tədbirlə maliyyələşmə, 126 tədbirlə

innovasiya sistemində klasterləşdirmə və kooperasiyanın inkişafı və s. tutur. İnnovasiya siyasətinin ən başlıca tərkib hissələrindən biri innovasiya tədbirlərinin ən yaxşısının qiymətləndirilməsində tətbiq olunan kriterilər sisteminin seçilməsidir.

Yuxarıda qeyd olunan ölkələr üzrə innovasiya tədbirləri bazasından ən yaxşı innovativ tədbirlərin seçilməsi üçün tətbiq olunan kriterilər aşağıdakılardır:

1. Əlverişli qiymətləndirmə (*favourable evaluation*) – misal üçün, təklif haqqında hökumətin perspektivli innovativ tədbir kimi fikri;
2. Fəaliyyət müddətinin davamlılığı (*longevity*);
3. Transferballıq (*transverability*) – innovativ tədbirin başqa şəraitə uyğunlaşdırılması və ya başqa şəraitə köçürülməsinin mümkünlüyü;
4. Populyarlıq (*popularity*) məqsədli qruplara aidlik;
5. İstifadəçilərdən əks əlaqə (*user feedback*) – innovativ tədbir haqqında yaxşı bir tədbir kimi istifadəçilər, dövlət qurumları tərəfindən və s.-dən daxil olan informasiya;
6. Ətrafdə (xaricdə) sözsüz qəbul (tanınma) (*external recognition*) – beynəlxalq təşkilatlar (OECD, UNESCO) və xarici hökumətlər tərəfindən tanınma;
7. İnnovativlik (*innovativeness*) – milli və ya regional innovasiya siyasətindən imtina nəticəsində orijinal üsul və yollar vasitəsilə yeni tədbirlərin hazırlanması;
8. Effektiv miqyas (ölçü) (*effective size*) – tədbirlərin hər hansı kritik kütləni aşması. (Misal üçün, bu tədbirin milli məqsədi proqramın 5%-dən çoxunu əhatə etməkdir).
9. Çeviklik (*flexibility*) – tələbatçıların, istehlakçıların və ətraf mühitin tələblərinə uyğun dəyişməsi;
10. Strateji oriyentasiya (*strategic orientation/coherence*) – milli innovasiya siyasəti məqsədlərinə və

onun Avropa Birliyinin innovasiya siyasəti prioritetlərinə uyğunluğu.

Axırınıc 3 kriteri əlavə kimi qəbul olunur.

2006-cı ilin oktyabrında, Avropa Parlamenti və Şurası 2007-2013-cü illər üçün rəqabətlik və innovasiya çərçivə proqramının yaradılması ilə bağlı 1639/2006/EC nömrəli qətnamə qəbul etmişdir. Burada əsas hədəf kiçik və orta biznes olmaqla, rəqabətlik və innovasiya çərçivə proqramının məqsədi innovasiya fəaliyyətlərini (eko-innovasiya daxil olmaqla) dəstəkləmək, maliyyə mənbələrinə yol açmaq və regionlarda sahibkarlığın inkişafı üçün xidmətlərin göstərilməsini təmin etməkdir. Proqram eyni zamanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsini və informasiya cəmiyyətinin inkişafını stimullaşdırır. Qeyd olunan məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün “Üfüq-2020” (*Horizon-2020*) 2013-2020-ci illər üçün tədqiqat və innovasiya üzrə çərçivə proqramı kimi qəbul edilmişdir.

2008-ci ilin mart ayında İnnovasiya və Texnologiya üzrə Avropa İnstitutu yaradılmışdır. Məqsəd innovasiya qabiliyyətini gücləndirməklə davamlı inkişaf və rəqabətliyi təmin etmək, o cümlədən “bilik və innovasiya cəmiyyətlərinin” yaradılması yolu ilə ali təhsil, araşdırma və innovasiyanı bir araya gətirməkdir.

2009-cu ilin sentyabrında Avropa Kommissiyası Kommunikasiya adı altında “Dəyişən dünyada innovasiya siyasətinin nəzərdən keçirilməsi” (COM (2009) 442 final) üzrə sənəd qəbul etdi. Sənədə əsasən, Avropa üçün hərtərəfli innovasiya strategiyası hazırlamaq məqsədilə əsas diqqət narahatlıq doğuran məsələlər – iqlim dəyişikliyi, enerji səmərəliliyi və sağlam həyat istiqamətində cəmləşdirilir. Buraya dövlət sektoru və sosial innovasiya, o cümlədən kommersiya innovasiyası da daxildir. Məqsəd innovasiya tsiklində iştirak edən bütün iştirakçıları və regionları əhatə etməkdir. İnnovasiya siyasəti əsas üç istiqamətə yönəlmişdir:

- ❖ Avropanı dünya səviyyəli elm mərkəzinə çevirmək;
- ❖ innovasiya partnyorluğu vasitəsilə dövlət və özəl sektorun birgə fəaliyyətinə nail olmaq;
- ❖ bahalı patentləşdirmə, bazar fraqmentasiyası, zəif standartlaşdırma və səriştə yetərsizliyini aradan qaldırmaqla ideyaların bazara tez yol açmasına nail olmaq.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Avropa Komissiyası “Avropa-2020” strategiyasının bir hissəsi olaraq Avropanı dünya səviyyəli elm mərkəzinə çevirmək, innovasiya partnyorluğu vasitəsilə dövlət və özəl sektorun birgə fəaliyyətinə nail olmaq, bahalı patentləşdirmə, bazar fraqmentasiyası, zəif standartlaşdırma və səriştə yetərsizliyini aradan qaldırmaqla ideyaların bazara tez yol açmasına nail olmaq məqsədi daşıyır.

Avropa innovasiyalar partnyorluqları (AİP) da innovasiya ittifaqının bir hissəsini təşkil edir və əsas sosial vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün çərçivə rolunu oynayır.

Son illər müəyyən qədər diqqət çəkən məsələlərdən biri də elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin (ETTKİ-nin) maliyyələşdirilməsində Avropa və onun əsas rəqibləri arasında struktur fərqi olmasıdır. Mütəxəssislər ETTKİ üzrə özəl sektor tərəfindən maliyyələşmənin artırılmasına çalışaraq onu Yaponiya və ABŞ-dakı səviyyəyə çatdırmağa çalışırlar. Avropa Araşdırma Mərkəzi (AAM) bu istiqamətdə maneələri aradan qaldırmaq üçün müəyyən proqramlar hazırlayırlar.

2011-ci ilin noyabrında Avropa Komissiyası “Üfüq-2020” proqramını elan etməklə araşdırma və innovasiya üçün 80 000 milyonluq investisiyaya yol açdı. 2014-cü ildən 2020-ci ilə qədər davam edən bu proqram Avropada yeni inkişafın və yeni iş yerlərinin yaradılmasına təkan verəcək Aİ dəstəyinin bir hissəsini təşkil edir.

1.2.2. Əsas statistik nəticələr

Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələri, arasında 2008-ci ildə innovasiyaya doğru daha çox meyil edən ölkələrin sırasında birinci yeri Almaniya (bütün müəssisələrin 79.9 %-i), ikinci yeri isə Lüksemburq (64.7 %) tutur. Adı çəkilən hər iki ölkə yeganə Aİ ölkələridir ki, müəssisələrin 60 %-i innovativ istiqamət götürmüşdür. İnnovasiyaya doğru ən aşağı meyillilik Latviyada (24.3 %), Polşada (27.9 %) və Macarıstanda (28.9 %) – innovativ müəssisələrin sayı 30%-dən aşağı təşkil edir. Estoniya, Kipr və Çexiya Respublikası yeganə Aİ ölkələridir ki, 2004-cü ildə Aİ-na qoşulmalarına baxmayaraq innovasiyaya meyilliliyin Aİ göstəricisindən yuxarı olduğunu rəsmi olaraq bildirmişdilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, böyük müəssisələr kiçik və orta müəssisələrə nisbətdə innovasiyaya daha çox meyilli olurlar.

2008-ci ildə innovativ müəssisələrin məhsulları satışların böyük hissəsini təşkil etmişdir. Bu göstərici Maltada 24.7 %, Bolqarıstanda 17.0 %, Macarıstanda 16.6 %, Çexiyada 16.1 % və Slovakiyada 14.9 % olmuşdur. Orta və kiçik müəssisələrlə müqayisədə iri müəssisələr (250 və ya daha artıq işçisi olan) bazara daha çox innovasiya məhsulları gətirmişdir. Litva yeganə Aİ ölkəsidir ki, innovasiya məhsulları üzrə kiçik müəssisələr orta göstəricidən yuxarı göstərici nümayiş etdirir.

ETTKİ xərcləri Aİ-27-də 2010-cu ildə 245 673 mln təşkil edirdi, bu, 2009-cu illə müqayisədə 3.8 % artım, 2000-ci illə müqayisədə isə 43.5 % artım deməkdir.

Aİ-də ETTKİ xərclərinin ÜDM-də payı 2002-ci ilə qədər 1.88 % təşkil etmiş, 2005-ci ildə nisbətən aşağı düşmüş (1.83 %), 2009-cu ildə yenidən yuxarı qalxaraq 2.01 %-ə bərabər olmuşdur. 2010-cu ildə isə çox kiçik bir eniş müşahidə olunmuşdur (2.00 %).

Aİ-yə üzv ölkələr arasında 2010-cu ildə ən yüksək

**Cədvəl 1.1. Dünya ölkələri üzrə ETTKİ xərclərinin
 ÜDM-də payı (%-lə)**

Ölkələr	2000	2005	2008	2009	2010
Aİ -27	1.86	1.83	1.92	2.01	2
Azərbaycan	0.34	0.23	0.17	0.25	0.22
Belçika	1.97	1.83	1.97	2.03	1.99
Çexiya	1.17	1.35	1.41	1.48	1.56
Danimarka	2.24	2.46	2.85	3.06	3.06
Almaniya	2.47	2.51	2.69	2.82	2.82
Estoniya	0.6	0.93	1.28	1.43	1.62
İspaniya	0.91	1.12	1.35	1.39	1.39
Fransa	2.15	2.11	2.12	2.26	2.26
İtaliya	1.04	1.09	1.21	1.26	1.26
Macarıstan	0.81	0.94	1	1.17	1.16
Niderland	1.94	1.9	1.77	1.82	1.83
Avstriya	1.93	2.46	2.67	2.72	2.76
Polşa	0.64	0.57	0.6	0.68	0.74
Portuqaliya	0.73	0.78	1.5	1.64	1.59
Rumıniya	0.37	0.41	0.58	0.47	0.47
Finlandiya	3.35	3.48	3.7	3.92	3.87
İsveç	-	3.56	3.7	3.61	3.42
Böyük Britaniya	1.81	1.73	1.79	1.86	1.77
Norveç	-	1.52	1.61	1.8	1.71
İsveçrə	2.53	-	2.99	-	-
Türkiyə	0.46	0.58	0.73	0.85	-
Yaponiya	3.04	3.32	3.45	-	-
ABŞ	2.69	2.56	2.79	-	-

ETTKİ intensivliyi Finlandiyada (3.87 %), İsveçdə (3.42 %) və Danimarkada (3.06 %) qeydə alınmışdır (cədvəl 1.1). 2010-cu ildə ETTKİ xərclərinin ÜDM-in 1%-ə qədərini təşkil etməsi səkkiz üzv ölkədə müşahidə olunmuşdur. Yunanıstanda da bu göstərici 1%-dən aşağı olmuşdur, lakin bu, 2007-ci ilə qədər olan göstəricilər arasındadır. Ən aşağı ETTKİ intensivliyinə malik olan üzv ölkələr ümumilikdə Cənubi və Şərqi Avropanı əhatə edir.

Cədvəl 1.2. Sektorlar üzrə ETTKİ xərclərinin ÜDM-də payı (%-lə)

Ölkələr	Özəl sektor		Dövlət sektoru		Ali təhsil sektoru	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Aİ-27	1.15	1.23	0.25	0.27	0.41	0.49
Azərbaycan	0.05	0.04	0.17	0.16	0.01	0.02
Belçika	1.24	1.32	0.15	0.19	0.41	0.46
Bolqarıstan	0.1	0.3	0.31	0.22	0.05	0.07
Çexiya	0.86	0.97	0.27	0.3	0.22	0.28
Danimarka	1.68	2.08	0.16	0.06	0.6	0.9
Almaniya	1.74	1.9	0.35	0.41	0.41	0.51
Estoniya	0.42	0.81	0.11	0.17	0.39	0.62
İspaniya	0.6	0.71	0.19	0.28	0.33	0.39
Fransa	1.31	1.38	0.37	0.37	0.4	0.48
İtaliya	0.55	0.67	0.19	0.18	0.33	0.36
Latviya	0.23	0.22	0.11	0.14	0.23	0.24
Litva	0.15	0.23	0.19	0.14	0.41	0.42
Macarıstan	0.41	0.69	0.26	0.21	0.24	0.23
Niderland	1.01	0.87	0.24	0.22	0.66	0.75
Avstriya	1.72	1.88	0.13	0.15	0.61	0.72
Polşa	0.18	0.2	0.21	0.26	0.18	0.27
Portuqaliya	0.3	0.72	0.11	0.11	0.28	0.59
Rumıniya	0.2	0.18	0.14	0.17	0.06	0.12
Sloveniya	0.85	1.43	0.35	0.38	0.24	0.29
Slovakiya	0.25	0.27	0.15	0.19	0.1	0.17
Finlandiya	2.46	2.69	0.33	0.36	0.66	0.79
İsveç	2.59	2.35	0.18	0.17	0.78	0.9
Böyük Britaniya	1.06	1.08	0.18	0.17	0.44	0.48
Norveç	0.81	0.88	0.24	0.28	0.47	0.55
Türkiyə	0.2	0.34	0.07	0.11	0.32	0.4
Yaponiya	2.54	2.7	0.28	0.29	0.45	0.4
ABŞ	1.79	2.02	0.31	0.3	0.36	0.36

2010-cu ildə özəl sektor daxilində həyata keçirilən ETTKİ-nin payı Aİ-27-nin ÜDM-nin 1.23 %-ni təşkil etmiş, Yaponiyada bu rəqəm 2.7 %, Birləşmiş Ştatlarda isə 2.02 % olmuşdur (cədvəl 1.2.).

Cədvəl 1.3. Maliyyə mənbələri üzrə ETTKİ xərclərinin pay bölgüsü (%-lə)

Ölkələr	Özəl sektor		Dövlət sektoru		Xarici şirkətlər	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Aİ-27	54.1	54.1	34.5	34.9	9	8.4
Avro Ərazi	56.1	55.7	35.4	35.4	7	7
Azərbaycan	19.8	19.4	74.1	73.6	6.1	7
Belçika	59.7	58.6	24.7	25.3	12.4	12.1
Bolqarıstan	27.8	30.2	63.9	60.5	7.6	8.4
Çexiya	53.2	48.9	40.9	39.9	4.9	10.4
Danimarka	59.5	60.3	27.6	27.7	10.1	8.8
Almaniya	67.6	66.1	28.4	29.7	3.7	3.8
Estoniya	38.5	43.4	43.5	44.3	17.1	11.5
İspaniya	46.3	43.4	43	47.1	5.7	-
Fransa	51.9	51	38.6	39.7	7.5	7.3
İtaliya	39.7	44.2	50.7	42.1	8	9.4
Latviya	34.3	38.8	46	26.4	18.5	33.4
Litva	20.8	24.1	62.7	47.5	10.5	20
Macarıstan	39.4	47.4	49.4	39.3	10.7	12.4
Niderland	46.3	45.1	38.8	40.9	12	10.8
Avstriya	45.6	44.3	35.9	38.9	18	16.4
Polşa	33.4	24.4	57.7	60.9	5.7	11.8
Portuqaliya	36.3	44	55.2	45.3	4.7	4.1
Rumıniya	37.2	32.3	53.5	54.4	5.3	11.1
Sloveniya	54.8	58.4	37.2	35.3	7.3	6
Finlandiya	66.9	66.1	25.7	25.7	6.3	6.9
İsveç	63.9	58.8	24.5	27.5	8.1	10.4
Böyük Britaniya	42.1	45.1	32.7	32.1	19.3	16.4
Norveç	46.8	43.6	43.6	46.8	8.1	8.2
Türkiyə	43.3	41	50.1	34	0.8	1.1
Yaponiya	76.1	78.2	16.8	15.6	0.3	0.4
ABŞ	64.3	67.3	30.2	27.1	-	-

Aİ üzv ölkələrinin məlumatlarının qiymətləndirilməsi təsdiqləyir ki, ETTKİ üzrə özəl sektor xərclərinin nisbətən yüksək payı müşahidə olunan ölkələrdə – daha dəqiq desək- Finlandiya, İsveç, Danimarka, Avstriya və Almaniya

ETTKİ üzrə ümumi daxili xərclərin nisbətən yüksək səviyyəsi qeydə alınır. Dövlət sektorunun ETTKİ üzrə xərclərinin ÜDM-ə nisbəti Almaniyada, Sloveniyada, Fransada və Finlandiyada ən yüksək rəqəmlərlə qeydə alınmışdır.

Maliyyə mənbələri üzrə ETTKİ xərclərinin təhlili göstərir ki, Aİ-27 çərçivəsində 2009-cu ildə ümumi xərclərin yarıdan çoxu (54.1 %) özəl sektor tərəfindən, üçdə bir hissəsi (34.9 %) dövlət sektoru tərəfindən, 8.4 %-i isə xarici mənbələr tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Özəl sektor tərəfindən maliyyələşdirilən ETTKİ Yaponiyada ümumi ETTKİ xərclərinin 78.2 %, ABŞ-da isə 67.3 %-ni təşkil etmişdir. Cədvəl 2.3 təsdiqləyir ki, həmçinin Lüksemburqda, Finlandiyada və Almaniyada özəl sektor ETTKİ üzrə maliyyə mənbəyi kimi vacib rol oynayır. Əksinə Kipr, Bolqarıstan, Polşa və Rumıniyada ETTKİ üzrə maliyyə mənbəyi kimi əsas pay dövlət sektoruna aiddir.

1.3. Azərbaycanın innovasiya potensialı və onun stimullaşdırılması tədbirləri

Dünya təcrübəsi göstərir ki, innovasiya texnologiyalarından geniş istifadə olunması ölkənin hərtərəfli inkişafına xidmət edir. Bu texnologiyalar əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətində müşahidə olunan problemlərin həlli, həmçinin yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması üçün tutarlı vasitələrdəndir.

İqtisadiyyatın inkişafının innovasiya mərhələsinin əsas hədəfi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasına nail olmaqla, uzunmüddətli perspektivə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir. Bunlara ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi (neftdən asılı olmayan güclü Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması), hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması və onların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin həcmi, keyfiyyətinin və ünvanlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azaldılması kimi vəzifələri aid etmək olar.

Azərbaycanın iqtisadi strategiyasında insan kapitalının formalaşdırılması prioritet məqsəd kimi, müasir bilik və nanotexnologiyalar isə innovasiyanın inkişaf vasitələri kimi müəyyən edilmiş, strategiyanın elmi cəhətdən təhlili və əsaslandırılması mövcud uğurların davamlılığının və effektivliyinin təminatı kimi qiymətləndirilir.

Ölkənin hər hansı bir fəaliyyət sahəsində innovasiyanı tətbiq etməzdən əvvəl bu sahənin innovasiya potensialını müəyyən edirlər. İnnovasiya potensialı innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maddi, maliyyə, intellektual, elmi-texniki və digər resursların məcmusudur.

Ölkənin innovasiya potensialı aşağıdakı elementlərin məcmusundan ibarətdir:

1.3.1. Elmi-kadr potensialı

Hazırda müstəqillik şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əsas amillərindən birini ölkənin innovasiya potensialı təşkil edir. Məhz ona görə də respublikanın gələcək sosial-iqtisadi inkişafı ilk növbədə iqtisadiyyatın innovasiya yoluna keçirilməsindən, yeni texnoloji proseslərin yaradılması və tətbiqi ilə rəqabətə davamlı məhsulların, əmək və maliyyə ehtiyatlarının artırılmasından asılıdır. Yalnız effektiv elmi biliklərin olması şəraitində dövlət istehsalat elmi-texniki tərəqqinin nəticələrini tətbiq edə bilər.

Elmi biliklərin əldə edilməsində həmişə elmi işçilər həlledici rol oynayır. Onların hazırlanması inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin elmi-texniki siyasətində aparıcı yer tutur (cədvəl 3.1.).

Ölkənin elmi-kadr potensialı innovasiya prosesinin bütün mərhələlərində əsas elementlərdən biri kimi iştirak etməklə fundamental və tətbiqi tədqiqatların əsasını təşkil edir.

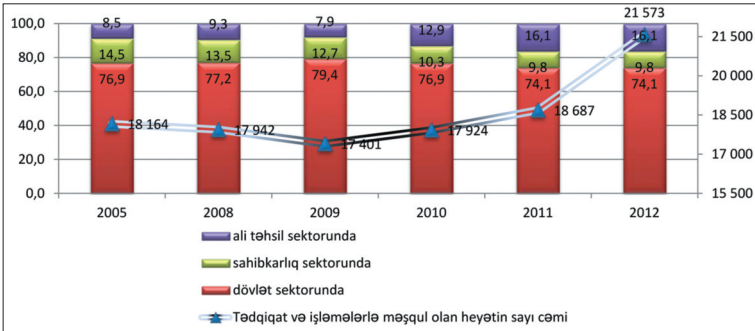
Cədvəl 1.4. Azərbaycan Respublikasında elmin əsas göstəriciləri

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
İlin sonuna							
Tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı	137	146	146	148	145	143	140
Tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayı, nəfər	15809	18164	17942	17401	17924	18687	21573
elmlər doktorları	678	705	750	777	843	933	1329
fəlsəfə doktorları	3343	3322	3360	3321	3554	3727	5443
Bundan başqa, elmi-tədqiqat bölmələrinin ştatında olmayan, lakin tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən ali təhsil müəssisələrində çalışan elmi pedaqoji işçilərin sayı, nəfər	10561	11583	11882	12640	10379	10229	10217
<i>onlardan:</i>							
elmlər doktorları	834	956	1 074	1 141	1 045	1 016	938
fəlsəfə doktorları	5037	5269	5404	5652	4847	4787	5011
Akademiklərin sayı - cəmi	31	58	65	62	57	55	52
Müxbir üzvlərin sayı - cəmi	48	102	113	111	109	105	100
İl ərzində							
<i>Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər:</i>							
milyon manat	9.3	28.8	62.1	83.3	92.8	106.1	116.7
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1.2	1.3	0.6	0.8	0.8	0.7	0.7
<i>Tədqiqat və işləmələrlə çəkilən daxili xərclər:</i>							
milyon manat	15.9	27.5	66.4	88.9	92.1	109.8	117.3
Ümumi daxili məhsula nisbətən, faizlə	0.3	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2	0.2
Tədqiqat və işləmələrdə istifadə olunan əsas vəsaitlər, milyon manat	54.9	79.9	85.1	82.3	97.6	95.2	88

2011-ci ildə respublika üzrə tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayı 143, bu işlərlə məşğul olan heyətin sayı isə 18687 nəfər təşkil etmişdir.

Azərbaycanda elmi-tədqiqat müəssisələri həm fundamental, həm də tətbiqi tədqiqatlar aparır. Fundamental tədqiqatlar, əsasən, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının institutları tərəfindən təbiət, texniki, humanitar elmlər sahəsində aparılır. AMEA-da 2011-ci ildə 55 akademik, 105 müxbir-üzv olmuşdur. 2011-ci ildə respublikada elmlər doktorlarının sayı 1949, fəlsəfə doktorlarının (elmlər namizədləri) sayı isə 8574 olmuşdur.

Diaqram 1.1. Tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyət

Təsvir olunan diaqramdan görüldüyü kimi, son iki ildə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayı artan istiqamətdə hərəkət etmişdir. Heyətin böyük əksəriyyəti (74,1 faiz) dövlət sektorunda çalışır. Yerdə qalan 16,1 faiz ali təhsil sektoru, 9,8 faiz heyət isə sahibkarlıq sektorunda fəaliyyət göstərir.

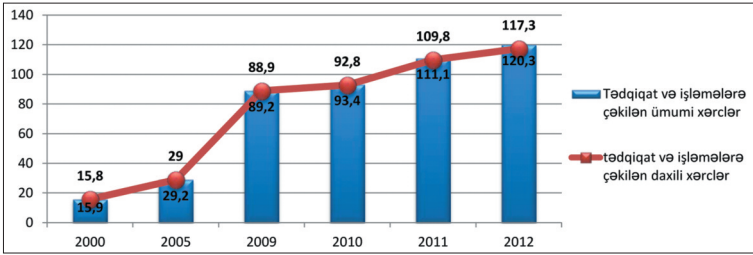
1.3.2. Elmi-texniki potensial

Elmi-texniki potensial dedikdə, dövlətin elm sahəsinə aid kadr, maddi, maliyyə resursları, ictimai, təbii və texniki elm sahələrində əldə olunmuş biliklər, istehsal təcrübəsinin məcmusu başa düşülür. Həmçinin elmi-texniki potensialda

İqtisadi proseslərin idarə edilməsi üçün informasiyanın toplanması, işlənməsi və verilməsi proseslərini əhatə edən informasiya potensialı da mühüm rol oynayır.

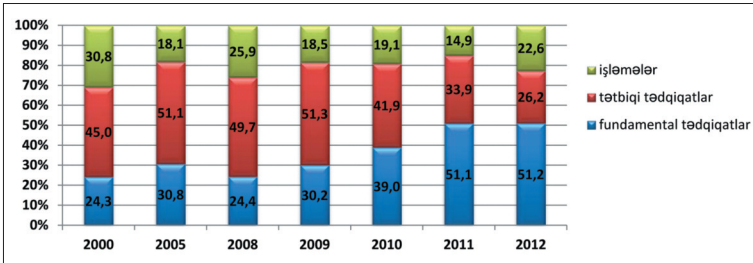
Hazırda Azərbaycan elmi, təhsili və mədəniyyəti geniş inteqrasiya proseslərinə cəlb olunmuşdur. Son iki ildə tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sayında cüzi azalma müşahidə olunmasına baxmayaraq, bu sahədə istifadə olunan əsas vəsaitlərin dəyəri artmışdır.

Diagram 1.2. Tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclər mln. manat

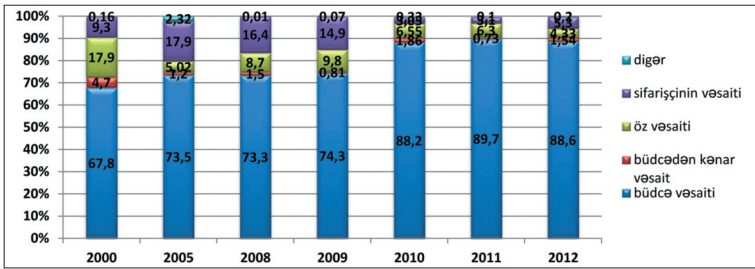
2000-2011-ci illər ərzində elmə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin həcmi 10 dəfədən çox artmış, 2011-ci ildə 106,1 milyon manat təşkil etmişdir. Ümumi xərclər isə bundan bir qədər çox, yəni 111 milyon manat təşkil etmişdir. Təsvir olunan diaqramdan görüldüyü kimi, tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərin tərkibində daxili xərclər böyük əksəriyyəti təşkil edir. Bu xərclərə cari və əsaslı xərclər daxildir ki, bunun da 97 faizə qədəri cari xərclərdən ibarətdir.

Diagram 1.3. İşlərin növlərinə görə tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili cari xərclər %-lə

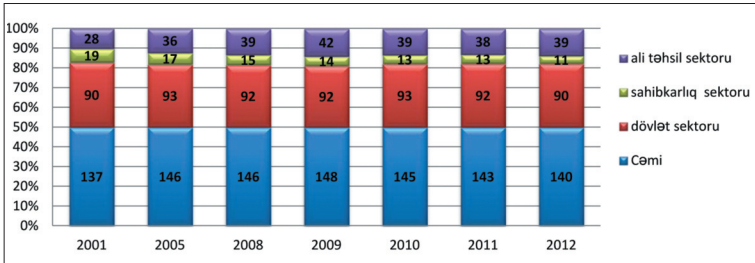
Diaqramdan görüldüyü kimi, cari xərclər işləmələr, tətbiqi tədqiqatlar və fundamental tədqiqatlara çəkilən xərclərdən ibarətdir. Bu xərclərin yarısından çoxunu, daha dəqiq desək 51,1 faizini fundamental tədqiqatlara çəkilən xərclər təşkil edir. Tətbiqi tədqiqatlar və işləmələrə çəkilən xərclər isə müvafiq olaraq 33,9 və 14,9 faiz təşkil edir.

Diaqram 1.4. Tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər %-lə

Bundan əlavə, tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərin maliyyə mənbəyi də maraqlıdır. Bununla əlaqədar olaraq yuxarıda təsvir olunan diaqrama nəzər salsaq maliyyə mənbələrinin müəssisənin öz vəsaiti, bütçə vəsaiti, sifarişçinin vəsaiti, bütçədən kənar vəsait və digər mənbələrin olduğunu görürük. Amma burada da əsas pay bütçə vəsaitinin (89,7 faiz) hesabına düşür. Digər mənbələr içərisində isə müəssisənin öz vəsaiti (6,3 faiz) üstünlüyə malikdir.

Diaqram 1.5. Tədqiqat və işləmələri yerinə yetirən təşkilatların sektorlar üzrə bölgüsü

Elmi işçilər iqtisadiyyatın bütün sahələrində və cəmiyyətdə innovasiyanın banisi hesab olunurlar. Hazırda Azərbaycanda 143 elmi-tədqiqat müəssisəsi və təşkilatı fəaliyyət göstərir ki, onun da 92-si elmi-tədqiqat təşkilatı, 36-sı ali məktəb müəssisəsi və 5-i konstruktor agentliyidir. Yuxarıdakı diaqramdan görüldüyü kimi bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin əksəriyyəti dövlət və ali təhsil sektoruna aiddir. Sahibkarlıq sektorunda isə cəmi 13 müəssisə tədqiqat və işləmələri yerinə yetirir.

Elmi-tədqiqat müəssisələrinin 80 faizi Bakı şəhərində yerləşir ki, bu da elmi-texniki potensialın mərkəzlə region arasında fərqi gətirib çıxarır.

1.3.3. İqtisadi potensial

İqtisadi potensial dedikdə sənaye, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı, kapital qoyuluşu, tikinti, nəqliyyat və xidmət göstərilməsinin təmin edən sahələrin kompleks birliyi başa düşülür.

İqtisadi potensialı təmin edən amillər içərisində əmək ehtiyatı, sənayenin istehsal gücü, kənd təsərrüfatı, tikinti, ölkənin nəqliyyat şəbəkəsinin genişləndirilməsi, sosial infrastruktur və elmi-texniki inkişaf fərqləndirilir.

İstənilən dövlətin iqtisadi potensialını qiymətləndirmək üçün ölkənin əmək ehtiyatları, əsas istehsal və qeyri-istehsal fondları, ümumi daxili məhsul (ÜDM), ümumi milli gəlir (ÜMG), sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi, sənaye, kənd təsərrüfatı istehsalının artımı, enerji, su, mineral-xammal və digər resursların həcmi təhlil edilir.

2011-ci il üzrə Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin mövcud məlumatlarına əsasən, Azərbaycanın iqtisadi potensialını qiymətləndirə bilərik.

Beləliklə, bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın əmək ehtiyatları 6101.2 min nəfər təşkil etmiş, o cümlədən onlardan

5974.6 min nəfəri əmək qabiliyyətli yaşında əmək qabiliyyətli əhali, 126.6 min nəfəri iqtisadiyyatda məşğul olan əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı şəxslər olmuşdur. İqtisadi fəal əhalinin cəmi sayı qeyd olunan dövrdə 4626.1 min nəfər, onlardan 250.9 min nəfəri işsizlər olmuşdur.

Ölkənin inkişafını xarakterizə edən əsas makro göstərici-ümumi daxili məhsul istehsalı 52.1 milyard manata çatmışdır. ÜDM-in 53,9 faizi sənayedə, 5,5 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 8,3 faizi tikintidə, 6,5 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində, 4,9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 1,2 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə xidmətləri sahəsində, 1,7 faizi informasiya və rabitədə, 12,0 faizi sosial və digər xidmət sahələrində istehsal olunmuş, məhsula və idxala görə ödənilmiş xalis vergilərin payı isə 6,0 faiz təşkil etmişdir.

İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 9,4 faiz artımı müşahidə olunmuş, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 48,3 faiz təşkil etmişdir. Ümumi daxili məhsulun 51,7 faizi neft-qaz istehsalı və emalı sahələrinin payına düşmüş və əvvəlki ilə nisbətən 9,3 faiz azalmışdır.

Bununla yanaşı, 2011-ci ildə iqtisadiyyatın qalan sahələrində nəzərəçarpacaq artım müşahidə edilmişdir. Əlavə dəyər turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə xidmətləri sahələrində 22,6 faiz, tikintidə 20,0 faiz, informasiya və rabitədə 11,8 faiz, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlər sahəsində 10,2 faiz, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 5,8 faiz, sosial və digər xidmətlər sahəsində 5,7 faiz artmışdır.

2011-ci ildə sənayedə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri tərəfindən 34,6 milyard manatlıq məhsul istehsal olunaraq 2010-cu illə müqayisədə 5.0 faiz azalmışdır. Sənaye məhsulu istehsalı qeyri-neft bölməsində 11.1 faiz artmış, neft sektorunda isə 8.5 faiz azalmışdır. Sənaye

məhsulunun 77,9 faizi mədənçıxarma bölməsində, 17,1 faizi emal bölməsində, 4,5 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı bölməsində, 0,5 faizi isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı bölməsində istehsal olunmuşdur.

Özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 81,5 faizini təşkil etmiş, ümumi istehsalın 92,7 faizi sənaye mallarının (əmtələrin), 7,3 faizi isə sənaye xarakterli xidmətlərin istehsalı hesabına yaradılmışdır.

Mədənçıxarma bölməsində istehsalın həcmi 26,9 milyard manat olmaqla ötən ilin müvafiq dövrünün səviyyəsindən 8,4 faiz aşağı olmuşdur. Sahənin əsas məhsullarından olan xam neft hasilatı 45,4 milyon ton, təbii qaz hasilatı isə 25,7 milyard kub-metr olmuş, neft hasilatı 10,5 faiz, qaz hasilatı isə 2,2 faiz azalmışdır.

Emal bölməsinin müəssisələri və fərdi sahibkarları (ev təsərrüfatlarının sənaye istehsalı da nəzərə alınmaqla) tərəfindən 5,9 milyard manatlıq məhsul istehsal olunmuş, sənaye xarakterli xidmətlər göstərilmişdir. Bu sahədə istehsalın həcmi 7,1 faiz artmaqla daha çox hissəsi – qida məhsullarının istehsalının payına düşmüşdür.

2011-ci ildə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 12,8 milyard manat vəsait yönəldilmiş, onun 61,2 faizi və ya 7821,0 milyon manatı tikinti-quraşdırma işlərinin yerinə yetirilməsinə sərf edilmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin həcmi 27,3 faiz, tikinti-quraşdırma işlərinə sərf edilmiş vəsait isə 17,5 faiz çox olmuşdur. Dövlət mülkiyyətli müəssisə və təşkilatlar əsas kapitalla 7482,3 milyon manat, qeyri-dövlət müəssisələri isə 5294,1 milyon manat vəsait sərf etmişlər. Məhsul istehsalı obyektlərinin inşasında 5502,8 milyon manat, xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisində 7273,6 milyon manatlıq vəsaitdən istifadə edilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin 80,3

faizini daxili, 19,7 faizini isə xarici mənbələrdən yönəldilmiş vəsaitlər təşkil etmiş, daxili mənbələrdən yönəldilən vəsaitlərin 67,3 faizi dövlət müəssisə və təşkilatlarının, 32,7 faizi qeyri-dövlət müəssisələrinin payına düşür.

Əsas kapitalla yönəldilmiş bütün vəsaitin 38,0 faizi sənaye sahələrinin inkişafına, 21,1 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatına, 9,2 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlara (ondan 9,1 faizi mənzil tikintisinə), 5,6 faizi istirahət, əyləncə və incəsənətə, 5,1 faizi dövlət idarəetməsinə, 3,8 faizi ticarətə, 3,7 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığa, 3,2 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsinə, hər birində 2,4 faiz olmaqla təhsil və səhiyyəyə, 2,2 faizi informasiya və rabitəyə, 1,6 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşəyə, 1,4 faizi tikintiyə, 0,3 faizi isə digər sahələrə sərf edilmişdir.

Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin 9811,5 milyon manatı (76,8 faizi) qeyri-neft bölməsinin, o cümlədən 1884,2 milyon manatı (14,7 faizi) qeyri-neft sənaye sahələrinin, 2964,9 milyon manatı (23,2 faizi) neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

2011-ci ildə xarici mənbələrdən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin həcmi 2,5 milyard manat təşkil edərək, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3,2 faiz çox olmuş, yönəldilmiş xarici vəsaitin 2117,5 milyon manatı (84,2 faizi) Böyük Britaniya, ABŞ, Yaponiya, Fransa, Norveç, Çexiya, Türkiyə və Koreya investorları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

İlkin məlumatlara görə 2011-ci ildə xarici ölkələrdən və onların firmalarından ölkəmizə 8.7 milyard ABŞ dolları məbləğində xarici investisiya daxil olmuş və onun 39.3 faizi neft sektoruna yönəldilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının əsas infrastrukturlarından biri olan nəqliyyat sektoru dayanıqlı inkişaf edir. Əvvəlki illərdə

olduğu kimi, 2011-ci ildə də nəqliyyat sektoruna investisiyaların yönəldilməsi, nəqliyyatın hərəkət heyətinin yeniləşməsi, yeni avtomobil yollarının çəkilişi, yenidən qurulması və s. işlər davam etmiş, həyata keçirilmiş transmilli layihələr sahənin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Nəqliyyat sektorunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri tərəfindən iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə və əhaliyə göstərilmiş xidmətlərin üçdə iki hissəsi dəmir yolu nəqliyyatı, avtomobil və boru kəməri, 9,0 faizi dəniz, 15,3 faizi hava nəqliyyatı, qalan hissəsi isə köməkçi və əlavə nəqliyyat fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən göstərilmişdir.

İnformasiya və rabitə sektoru dinamik inkişaf etmiş, təsərrüfat subyektlərinə və əhaliyə 1,2 milyard manatlıq və ya əvvəlki ilə nisbətən 11,8 faiz çox xidmət göstərilmişdir.

Əhaliyə göstərilmiş informasiya və rabitə xidmətlərinin payı 72,7 faiz təşkil etmişdir.

2011-ci ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 4525,2 milyon manat olmuş, onun sabit qiymətlərlə dəyəri 2010-cu ildəkinə nisbətən 5,8 faiz, o cümlədən bitkiçilik məhsulları üzrə 8,0 faiz, heyvandarlıq məhsulları üzrə isə 3,5 faiz artmışdır. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunda bitkiçilik məhsullarının xüsusi çəkisi 51,7 faiz, heyvandarlıq məhsullarının isə müvafiq olaraq 48,3 faiz olmuşdur.

Azərbaycan Dünya İqtisadi Forumunun hazırladığı “Qlobal rəqabətliklik 2012-2013 hesabatı”nda 46-cı yeri tutmuşdur. Bu nəticəyə görə ölkəmiz MDB məkanında liderliyini qorumuş, postsovet məkanında isə yalnız Estoniya (34) və Litvadan (45) sonra sıralamada yer tutmuşdur.

Azərbaycan BMT İnkişaf Proqramının əhalinin rifah səviyyəsini əks etdirən İnsan İnkişafı Hesabatında son yeddi ildə 19 pillə irəliləyərək İnsan İnkişafı İndeksində görə 169 ölkə arasında 2005-ci ildə tutduğu 101-ci yerdən 2012-

ci ildə 82-ci yerə yüksəlib. Bununla da Azərbaycan “orta insan inkişafı” qrupu ölkələrini tərk edərək “yüksək insan inkişafı” kateqoriyasına daxil olub. Qeyd edək ki, İnsan İnkişafı İndeksi – adambaşına gəlir, təhsil və səhiyyə səviyyəsi əsas götürülərək hesablanır.

Kredit reytingi (*country credit rating*) 2011-ci ilin mayında “Fitch Ratings” beynəlxalq reyting agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli yerli və xarici valyutada reytingini “BBB” investisiya səviyyəsində saxlayaraq, reyting üzrə proqnozu “Sabit”dən “Pozitiv”ə dəyişdirib. Azərbaycanın az məbləğdə dövlət borcu, cari əməliyyatlar hesabı və icmal büdcəsi üzrə yüksək müsbət saldosu, dövlət borcu üzrə defolt riskinin aşağı olması, habelə neft gəlirlərinin uğurla idarə edilməsi və iqtisadiyyatın getdikcə diversifikasiya olunması belə yüksək nəticə üçün zəmin yaradıb.

Azərbaycan Dünya Bankı (DB) və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (BMK) “Doing Business 2013: “Sahibkarlıq üçün şəraitin yaxşılaşdırılması” birgə hesabatının nəticələrinə əsasən, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şərait reytingində 185 ölkə arasında 67-ci yeri tutub.

1.3.4. Investisiya potensialı

Hazırda ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə dövlət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilir.

Dövlətin 2011-2014-cü illər üçün innovasiya yönümlü investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- investisiya axınının innovasiya yönümlü qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılması;

- regionlar arasında innovasiya yeniliklərinin təchizi və tətbiqi ilə bağlı fərqlərin aradan qaldırılması üçün investisiyaların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;

- ölkədə investisiya fəaliyyətinin sosial istiqamətinin gücləndirilməsi, insan kapitalına, infrastruktura qoyulan investisiyaların prioritetliyi;

- müəssisələrin texnoloji yenidən qurulması məqsədilə müasir texnoloji avadanlıqların, innovasiyaların Azərbaycana gətirilməsi üçün xarici ticarət rejiminin təkmilləşdirilməsi;

- daxili investisiyalarla yanaşı birbaşa xarici investisiyaların innovasiya yönümlü və əlavə dəyərin xüsusi çəkisi yüksək olan sahələrə yönəldilməsi;

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2012-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına 25,6 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya cəlb olunmuşdur. 2013-cü ildə isə bu göstərici 28 milyard dollara bərabər olmuşdur. Bunun 17,5 milyardı daxili investisiyalardır, 10,5 milyardı isə xarici investisiyalar təşkil edir.

Azərbaycanda innovasiyaya əsaslanan iqtisadi sistemin qurulması, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə bir sıra kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

“2002-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznesin inkişafı Dövlət Proqramı”nda ölkə iqtisadiyyatında özəl bölmənin inkişafını sürətləndirmək, bu sahəyə investisiyaların cəlb olunmasını həvəsləndirmək məqsədilə kiçik və orta biznes subyektlərinin innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə kömək göstərilməsi, Vençur fondundan istifadə mexanizminin yaradılması, Bakı şəhərində texnoloji biznes inkubatorun yaradılması istiqamətində innovasiya yönümlü sahibkarlığın inkişafına əlverişli şərait yaradılması üzrə dövlət orqanları, nazirliklərə konkret tapşırıqlar verilmiş, nəticədə İsrailin müxtəlif

növlü texnoloji inkubatorların yaradılması, ikitərəfli fondların təşkili, biznes və investisiya üzrə məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi sahələrində fəaliyyət göstərən “Wazana Group Ltd” şirkətinin İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə müraciət edərək Azərbaycanda texnoloji inkubatorun yaradılmasında marağını ifadə etmişdir. Şirkət texnoloji inkubatorun fəaliyyəti ilə əlaqədar qarşılıqlı razılıq əsasında innovativ texnologiyaların tətbiqi əsasında inkubatorun tam fəaliyyət göstərməsi üçün mexanizmin yaradılması, inkubatorun fəaliyyəti ilə bağlı hər hansı layihə və ya ideya üzrə hüquqi şəxsin təsis olunması (səhmdarların strukturu da daxil olmaqla) təkliflərini irəli sürmüşlər.

2007-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında nanotexnologiyanın inkişaf proqramı” 3 mərhələdə (I mərhələ - 2010-cu ilə qədərki dövr, II mərhələ - 2010 - 2012-ci illər, III mərhələ - 2012 - 2015-ci illər) Azərbaycanda nanomaterialların və nanotexnologiyanın elmi, təhsil və texnoloji bazasının əsaslarını hazırlamağı, nanotexnologiya sahəsində işlərin inkişafı üçün elmi tədqiqat, innovasiya infrastrukturalarının yaradılması və təkmilləşdirilməsini qarşıya məqsəd qoymuşdur.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.09.2008-ci il tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda Sənaye və Energetika Nazirliyinə, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına sahibkarlığın, xüsusilə regionlar üzrə inkişaf etdirilməsində “Mövcud və yaradılacaq sənaye müəssisələrində innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması” tapşırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010-cu il tarixli 1056 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texno-

logiyalarının inkişafı üzrə 2010 - 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda isə “Elektron Azərbaycan” informasiya cəmiyyətinin qurulması istiqamətində vahid elmi-texniki və innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi əsas məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Dövlətin innovasiya siyasətinin müəyyənləşdirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.05.2009-cu il tarixli 255 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Milli strategiyada innovasiya fəaliyyəti infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, o cümlədən texnoparklar, texnoloji inkubatorlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd olunanlardan əlavə dünyanın qabaqcıl ölkələrinin də innovasiya sahəsində təcrübəsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

1.3.5. Beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi imkanları

1.3.5.1. Finlandiya

İqtisadiyyatın innovasiya sektorunun inkişafı ilə bağlı Finlandiya təcrübəsi daha faydalı ola bilər. Belə ki, Finlandiya kiçik vaxt çərçivəsində özünün ağac emalı sənayesini ən qabaqcıl və innovasiya tutumlu sahəyə çevirməklə xammal sənayesinin bazasında iqtisadiyyatın innovation transformasiyasının mümkün olduğunu təsdiqləmişdir.

Digər tərəfdən, Finlandiya kiçik riskli biznesin dövlət tərəfindən uğurlu stimullaşdırılması və böyük korporasiyaların bu sahəyə marağının yaradılması yolu ilə telekommunikasiyalar sektorunun innovasiyalı inkişafında müvəffəqiyyətlər əldə etməyi bacarmışdır (NOKIA).

1.3.5.2. İsrail

İsrailin innovasiya təcrübəsi - dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmiş innovasiya sektorunun sürətli formalaşması təcrübəsidir və eyni zamanda, fərdi innovasiya texnologiyalarının yaradılmasına əsaslanır. İsrail güclü dövlət dəstəyinin mövcud olduğu ABŞ-ın innovasiya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməyi bacarmışdır. Daha doğrusu innovasiyaya yüksək xarici tələbat milli innovasiya sektorunun inkişafına təkan verməklə onu strukturlaşdırmışdır.

1.3.5.3. Hindistan

Hindistanda daxili bazar üçün güclü dövlət planlaşdırması və oriyentasiya mövcuddur. Kasta cəmiyyəti ilə şərtlənən Hindistanın mədəni özəllikləri möhkəm postsənaye iqtisadiyyatının qurulmasına imkan vermişdir. Hindistanın daha bir rəqabət üstünlüyü əhalinin böyük hissəsinin ingilis dilini bilməsi oldu ki, bu da dünya korporasiyalarına daşınmanı stimullaşdırdı.

1.3.5.4. ABŞ

Mövcud qiymətləndirmələrə görə, ABŞ iqtisadiyyatının inkişafında innovasiyaların rolu çox böyükdür (50% həcmdə). ABŞ-da böyük sayda yüksək intellektlərin birləşməsi və digər ölkələrin onunla rəqabət apara bilməməsi bu inkişafın əsas səbəblərindən biridir.

İnnovasiya inkişafının stimullaşdırılması ilə bağlı ABŞ-da İnnovasion Biznesə Dəstək Milli Proqramı xüsusilə faydalı təcrübədir. Bu proqram innovasiya layihələrinin müsabiqəsini nəzərdə tutur ki, mövcud statistikaya görə, orta hesabla, 13 layihədən yalnız 1 layihə qalib gəlməklə, qrant alır. Qrantdən istifadənin təhlili nəticələrinə əsasən şirkət 500000 ABŞ dolları məbləğində daha bir qrantın alınmasına ümid edə bilər ki, bundan sonra uğur qazanıldığı halda məhsulun bazara çıxarılması üçün bir neçə milyon məbləğində kredit ala bilər.

ABŞ-ın öz istehsalçılarını xarici bazarlarda aqressiv şəkildə dəstəkləməsi innovasiyaya tələbatın artmasını stimullaşdırır.

1.3.5.5. Yaponiya

Yaponiya misalında o məsələ aydın görünür ki, təbii ehtiyatların olmaması emal sənayesinin inkişafı üçün maneə yox, əksinə bir stimul olur.

Yaponiyada (eləcə də Cənubi Koreyada) innovasiya iqtisadiyyatının inkişafı orientirlərini müəyyən edən iri korporasiyalar fəaliyyət göstərir. Yaponiyanın təcrübəsi həm də ona görə nəzərə çarpanır ki, burada milli istehlak mədəniyyəti istehlak sektorunda innovasiyaya yüksək tələbatı formalaşdırır. Yaponiyada iki ildə bir dəfə ev texnikasının dəyişdirilməsinin qəbul edilməsi, qeyd olunan sektorda yeni innovasiya mallarının meydana çıxmasını stimullaşdırır. Məhsulun satılması üçün istehlakçı inandırıcıdır ki, o, innovasiya məhsuludur. Həm də innovasiya məhsullarına tələbin tətbiqi əhalinin həyat tərzinə uyğun olmalıdır.

1.3.5.6. Cənub-Şərqi Asiya

Cənub-şərqi Asiya ölkələrində innovasiyaya tələb transsərhəd korporasiyalarla əlaqələrin inkişafı hesabına təmin edilmişdir. Malayziyada belə inteqrasiya prosesi sənayeləşdirmə mərhələsini keçərək postsənaye cəmiyyətinə sıçrayışı həyata keçirməyə imkan yaratdı.

1.3.5.7. Avstraliya

Avstraliyanın təcrübəsi iqtisadiyyatın, elmin və həmçinin bəzi mədəni aspektlərin nisbətləri fonunda ayrı-ayrı xammal sahələrinin dəstəyi hissəsində faydalıdır.

1.4. Sənaye və texnologiya parkları

1.4.1. Sənaye və texnologiya parkları anlayışı, onların funksiya və vəzifələri

Texnoparklar innovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasının əsas alətlərindən biridir. İlk texnoparklar 1930-cu illərdə yaradılsa da, onların aktivləşməsi prosesi 60-80-ci illərə aid edilir. Həmin dövrdə dünyada yüksək texnoloji sahələrin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri idi.

Texnopark şirkətlərin yerləşdirilməsi üçün yüksək səviyyəli elmi-tədqiqat institutları və laboratoriyalara malik ərazidir.

Texnoparklar 50 ildən çox mövcud olmasına baxmayaraq, hazırda onlar haqqında ümumi qəbul olunmuş anlayış və yaxud dəqiq təsnifat mövcud deyil. Beynəlxalq Texnoparklar Assosiasiyası texnoparklara aşağıdakı kimi tərif verməyi təklif etmişdir:

“Texnoloji park – innovasiya mədəniyyətini stimullaşdırma və innovasiya biznesinin və elmi təşkilatların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına istiqamətlənən, mütəxəssislər tərəfindən idarə olunan təşkilatdır. Bu təşkilat innovasiya şirkətlərinin yaradılması və artırılmasını inkubator prosesləri və mövcud şirkətlərin yenilərə çevrilmə (spin-off processes) imkanı ilə sadələşdirir.

Beynəlxalq Texnoparklar Assosiasiyası “texnoloji park”, “texnopol”, “texnoloji mərkəzlər”, “tədqiqat parkı” və “elmi park” anlayışlarının ekvivalentliyini xüsusilə qeyd edir. Böyük Britaniyada adətən “elmi park”, ABŞ-da “tədqiqat parkı” anlayışlarından istifadə olunur.

Bəzi tədqiqatçılar bu anlayışlardan da istifadə edirlər:

- ❖ Texnoloji inkubatorlar;
- ❖ Elmi-tədqiqat parkları;
- ❖ Texnoloji mərkəzlər.

Texnoloji inkubatorlar elmi işləmələrin kommersiyalaşması sahəsində ixtisaslaşmışlar. Elmi-tədqiqat parkları texnoparklarla müqayisədə universitetlərlə daha sıx əlaqəyə malikdirlər, onlarda daha çox yüksək ixtisaslı kadrlar çalışır və daha çox elmtutumlu tədqiqatlar aparılır. Texnoloji mərkəzlər qarşılıqlı əlaqəli bir sahədə və ya qarşılıqlı asılı sahələrdə işləyən, bir coğrafi regionda yerləşən müəssisələr qrupudur.

Texnoparkların bir neçə təşkilati idarəetmə formaları mövcuddur. Universitet və yaxud elmi-tədqiqat institutları (ETİ) texnoparkın yeganə təsisçisi ola bilər. Eyni zamanda, texnopark 2-dən 20-yə qədər təsisçiyə malik ola bilər. Bu idarəetmə mexanizmi vahid təsisçi olan mexanizmdən mürəkkəb olsa da, daha effektivli sayılır. Bir neçə təsisçi olduğu halda, ya birgə müəssisə, ya da məhdud məsuliyyətli cəmiyyət formalaşır. Bu halda hər bir təsisçinin, formasından asılı olaraq, onun yatırımı aşağıdakılardan ibarət olur:

- ❖ ali məktəb – texnologiyalar, torpaq, dövriyyə kapitalı;
- ❖ yerli icra hakimiyyəti – torpaq, infrastruktur, qrantlar;
- ❖ bank – kapital qoyuluşları, maliyyə ekspertizası, vençur kapitalı;
- ❖ sənaye müəssisələri – torpaq, infrastruktur, kapital qoyuluşları, layihələrin ekspertizası.

Təşkilati və idarəetmə formasından asılı olmayaraq, effektiv fəaliyyət göstərən texnopark regionun iqtisadiyyatına aşağıda qeyd edilənlərin hesabına xüsusi təsir göstərə bilər:

- ❖ İqtisadi regionun stimullaşdırılması;
- ❖ İqtisadi inkişafı möhkəmləndirən və dayanıqlılığı təmin edən yerli iqtisadiyyatın diversifikasiyası;
- ❖ Kiçik və orta biznesin inkişafına dəstək;
- ❖ Yerli büdcənin gəlirlərinin artırılması.

Sənaye parkı dedikdə, ümumi infrastruktura və qarşılıqlı istehsal əlaqələrinə malik olan istehsal və digər müəssisələrin birləşdiyi xüsusi ərazi nəzərdə tutulur. Sənaye parkları vasitəsilə ümumi fəaliyyət sferası və vahid mühəndis infrastrukturu, o cümlədən vahid enerji obyektləri, elektrik və istilik şəbəkələri, su, kanalizasiya qurğuları olan müəssisələrin birgə fəaliyyəti təşkil olunur. Fəaliyyətin belə formada təşkil olunması sənaye parkının bütün iştirakçılarında infrastruktur xərclərinin azaldılmasını təmin etməklə onların hər birinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradır. Texnologiya parkları dedikdə isə elmi-texniki ixtiraların, nou-hau və digər elmtutumlu texnologiyaların yaradılması məqsədilə innovasiya fəaliyyəti göstərən müəssisələrin təşkil olunduğu və onların səmərəli fəaliyyətinin təşkili üçün maddi-texniki, sosial-mədəni, servis, maliyyə və digər bazadan ibarət olan əmlak komplekslərinin yerləşdiyi ərazi başa düşülür. Ümumiyyətlə, texnologiya parklarının yaradılması elm və istehsal müəssisələrinin vahid ərazi üzrə birləşdirilməsini və onların birgə fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Kimya sənayesində, adətən, kimya parkı anlayışından istifadə olunur. Əsas xüsusiyyətləri:

- ❖ Torpaq;
- ❖ Kapital tikintisinə məxsus olan xüsusi obyektlər;
- ❖ Mühəndis infrastrukturu;

- ❖ İdarədən təşkilatın (operatorun) mövcudluğu;
- ❖ Tələb olunan hüquqi şərait.

Sənaye parklarının yaradılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və modernləşməsinə, sahibkarlığın dəstəklənməsinə, ölkənin ixrac qabiliyyətinin genişlənməsinə, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Qlobal trendlərə effektiv uyğunlaşdırılan çevik iqtisadi siyasətin prioritet sahələrindən biri də sənaye sektoru olduğundan, ölkəmizdə də bu sahənin inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılır. "İnkişaf etmiş ölkəyə çevrilmək" məramını tərəqqinin yeni hədəfi kimi müəyyənləşdirən Azərbaycanda iqtisadi inkişaf strategiyası artıq modernləşmə xəttinə əsaslanmaqla tam innovativ yönümdə həyata keçirilir. "Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının əsas istiqamətlərindən olan sənayenin davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən çoxsaylı layihələr hazırlanır, ən müasir infrastruktur yaradılır, islahatlar aparılır. Ölkə rəhbərliyinin müəyyənləşdirdiyi sosial - iqtisadi inkişaf siyasətinin prioritet istiqaməti iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və bu sahəyə investisiya qoyuluşunun sürətləndirilməsidir. Qeyd edim ki, bu sahədə artıq müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 aprel 2013-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə" sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən çox mühüm baza sənədidir. Bu siyahıya həm də, "Azərbaycan Respublikasında 2014-cü ilin "Sənaye ili" elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında və "Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması"

haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarını əlavə etmək olar. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kosmik sənayenin yaradılması ölkədə iqtisadiyyatın yeni sahəsinin inkişafına təkan verməklə ölkə iqtisadiyyatının müasir dünyaya inteqrasiyasını sürətləndirir.

Bu siyasətə uyğun olaraq, görülmüş işlərin nəticəsidir ki, son illər ÜDM-nin artımı qeyri-neft sektoru hesabına təmin edilir, rəqabətədavamlı məhsul istehsalı artır. Belə ki, 2012-ci ildə qeyri-neft ÜDM-i 9,7 faiz, 2013-cü ilin I rübündə isə 11,4 faiz artmışdır. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən olan qeyri-neft sənayesinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu sahənin inkişafının intensivləşdirilməsi məqsədilə sənaye müəssisələrinin müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, onların modernləşdirilməsi, yerli resurs və xammalla işləyən, ixrac qabiliyyətli məhsullar istehsal edən müasir sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətədavamlı sənaye istehsalının genişləndirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu prosesdə dövlət sektoru ilə yanaşı, özəl sektor da fəal iştirak edir.

Qeyd edək ki, Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində texnoparkların yaradılması prosesinə artıq başlanılmışdır, həmçinin Mingəçevirdə də müasir sənaye kompleksinin yaradılması istiqamətində işlər görülür.

Sənaye parklarının yaradılması, ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafına, iqtisadiyyatın modernləşməsinə, innovativ və elmtutumlu iqtisadiyyatın formalaşmasına, yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının genişləndirilməsinə, investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artmasına, sahibkarlığın dəstəklənməsinə, ölkənin ixrac qabiliyyətinin genişlənməsinə, eləcə də məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir.

1.4.2. Texnologiya parklarının beynəlxalq təcrübəsi

Birinci elmi parkın təsisçisi kimi Stendford Universitetinin adı qeyd olunur (cədvəl 1.5). Fəaliyyətə başlayandan sonra əsas mənbəyi alimlərin tədqiqatlarının nəticələri olan Stendford parkı, kommertiya fəaliyyətinin mərkəzinə çevrildi. Burada təsis olunan şirkətlərin bir çoxu daha sonra transmilli korporasiyalara çevrildi. Buna əyani sübut kimi “Hewlett-Packard” şirkətini göstərmək olar.

Cədvəl 1.5. Texnologiya parklarının inkişafında əsas tarixlər

Tarix	Baş verən hadisə
1939	Paolo Altoda Stendford məzunları tərəfindən “Hewlett Packard”ın yaradılması. “Silikon vadisinin” yaranmasının ilkin mərhələləri.
1951	Stendford tədqiqat parkı təsis olunub. Bu, ABŞ-da Universitet ərazisində yerləşən ilk tədqiqat parkıdır.
1956	Novosibirsk elmi şəhərciyi yaradılıb.
1959	Şimali Karolinada “Tədqiqat üçbucağı” yaradılıb (<i>Research Triangle Park</i>).
1980	Avropada texnoparkların sürətli inkişafının onilliyi.
1983	Yaponiyada texnopolislər haqqında qanunun qəbul olunub.
1984	İrlandiya Milli Texnoloji Parkının təsis olunub. (<i>Limerk</i>).
1991	Hindistan proqram təminatı texnoloji parklarını yaradıb (<i>Software Technology Parks of India</i>)

İstənilən qiymətləndirmə meyarlarına əsasən Stendford çox iri texnoparkdır. Onun ərazisi 280 hektara bərabərdir.

ABŞ-da elmi parklar əvvəllər ləng inkişaf ediblər. Lakin 80-ci illərdə bu proses sürətlənməyə başladı. Daha çox maraq doğuran Şimali Karolinada yerləşən “Tədqiqat üçbu-

cağı” və Pensilvaniyada yerləşən “Filadelfiya Şəhər parkı”dır. Bunlardan birincisi “parkland” (yəni park dünyası), ikinci isə “şəhərin mərkəzində park” konsepsiyasının nümunəsidir. Hazırda ABŞ-da 60 hektardan, 2600 hektara qədər əraziyə malik olan 200-dən çox park vardır.

Avropada elmi parklar 1970-ci illərin əvvəllərindən inkişafa başlamışdılar. Bunlardan birincilər Heriot-Uatt Universitetinin Tədqiqat parkı, Edinburq; Trinitı kollecının Elmi parkı, Kembriç; Leven-la-New, Belçika; Sofiya-Antipolis, Nitsa; ZİRST (istehsalın elmi və texniki innovasiya zonası) Grenobl, Fransa olmuşdur. Bu parklar öz inkişafında ABŞ-ın ilkin modelini təkrarlayırdılar.

Bu modelin əsas xüsusiyyəti bir təsisçinin olması və bunlar tərəfindən elmtutumlu şirkətlərə torpağı icarəyə verməsindən ibarətdir.

ABŞ-da olduğu kimi, Avropa texnoparkları 1980-ci illərdən sonra inkişafa başladı. Bu parklar əsasən kiçik və orta biznesin formalaşmasına dəstək verdi.

Asiya ölkələrində də texnoparklar XX əsrin 80-ci illərinin sonunda yaranmağa başladı. Ən iri texnoparklar Yaponiya, Çin, Sinqapur, Honq-Konq, Malayziya və Hindistanda yerləşir.

Dünyada çox az sayda texnoparklar bir təsisçi təşkilat tərəfindən yaradılıb. Onların əksəriyyəti bir neçə müəssisənin maraqlarının eyniliyi əsasında yaradılmışdır.

Texnoparklar ölçülərinə və ərazilərində yerləşən obyektlərə görə fərqlənir:

Biznes parklar ofislərin icarəsilə məşğul olduğu zaman, sənaye parklarında istehsal sahələri daha çox üstünlük təşkil edir. Texnopolislər elmi, işgüzar və istehsal infrastrukturuna malikdirlər. MDB məkanında onları elmi şəhərcik adlandırırlar.

Biznes inkubatorlar əsasən kiçik biznesi dəstəkləmək üçün yaradılır və ona hər cür dəstək göstərir (ofislərin

icarəsi, maliyyə, informasiya və digər resursların təqdim olunması ilə). Biznes inkubatoru kiçik müəssisəyə təşkilati məsələlərin həllinə yox, öz biznesinin inkişaf etdirilməsinə yönəlməyə imkan yaradır. Kiçik müəssisələrə dəstək onlar üçün bütün lazımi şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Biznes inkubatorunun iş prinsipi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ❖ Ümumi verilən ərizələrdən potensial rezidentin seçilməsi;
- ❖ Seçilmiş layihələrin inkubatora düşməsi və bir mərhələdən keçərək tədricən bazar şəraitinə yaxınlaşması;
- ❖ Formalaşmış şirkətlərin inkubatoru tərk etməsi, uğursuz layihələrin isə ləğv olunması.

Dünya təcrübəsində biznes inkubatorunun vahid qəbul olunmuş modeli mövcud deyil. Bütün hallarda işin parametri texnoparkın ixtisaslaşmasından, regionun innovasiya potensialından, rəqabətin mövcudluğundan asılı olaraq fərqlənir.

Beynəlxalq təcrübədə, böhranlar texnoparkların inkişafına təkan vermişdir, buna misal olaraq Böyük Britaniyanı, Fransanı, Almaniyanı qeyd etmək olar.

1.4.3. Texnologiya parklarının modelləri

Xarici texnoparkları şərti olaraq üç qrupa aid etmək olar – amerikan modeli (ABŞ, Böyük Britaniya), yapon modeli (Yaponiya) və qarışıq model (Fransa, Almaniya, Finlandiya). Qeyd etmək lazımdır ki, bu üç tip model bu gün ərazi prinsipinə malik deyillər, belə ki, Böyük Britaniyada amerikan modelli texnopark, ABŞ-da isə yapon modelli texnopark yaradıla bilər. Bu modellərin əsas fərqləri Cədvəl 1.6-da göstərilir.

Cədvəl 1.6. Texnologiya parklarının əsas inkişaf modelləri və onların xüsusiyyətləri

Əsas xüsusiyyətlər	Amerikan modeli	Qarışıq model	Yapon modeli
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Yaradılma məqsədləri	Elmin kommersiyalaşması, dünya təsirinin genişləndirilməsi	Ayrı-ayrı regionların iqtisadiyyatında struktur islahatı	Dünya liderliyi tendensiyası
Əsas iştrakerlər	Universitetlər, özəl şirkətlər və banklar, hissəvi olaraq dövlət		Dövlət, yerli icra hakimiyyəti, özəl şirkətlər, universitetlər
Effektivlik amili	Universitetlərdə elmi tədqiqatların yüksək səviyyəsi, effektiv infrastruktur, yaradıcılıq təşəbbüsü, sahibkarlıq ruhu		Yeni məhsullar bazarının yüksək dinamikası, kiçik və orta şirkətlər şəbəkəsi, informasiyanın paylaşma sürəti
İxtisaslaşma	Mikroelektronika, hərbi texnologiyalar, biotexnologiyalar, aerokosmik texnika, nüvə tədqiqatı, ətraf mühitin mühafizəsi		Robot texnikası, keramika, mexatronika, optika, dəniz resurslarının mənim-sənilməsi
Xüsusiyyətlər	Tədqiqatların hərbi meyilliliyi, strukturun təcrübəliliyi, funksional mexanizmlərin təkmilliyi	Xüsusi planlaşdırma, regional problemlərin həllinə yönəlmə	

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Nümunələr	Silikon vadisi (Paolo Alto, Kaliforniya) Peyk Xiyabanı (Merilend), cəmi 400-dən çox texnopark və texnopolis	Sofiya-Ani-tipolis (Nitsa, Fransa), “İnnopoli” Helsinki, Finlandiya), Bari (İtaliya), cəmi 300- dən çox texnopark və texnopolis	Utsunomiya (Utsunomiya), Silikon adası (Küsü adası), cəmi 35 texnopark və texnopolis

Texnoparklara dövlət dəstəyi sahəsində Çin Xalq Respublikasının təcrübəsi xüsusilə maraqlıdır. Bu ölkədə dövlət texnoparkların idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır və onların inkişafı üçün bütün mümkün şəraiti yaradır.

1.4.4 Sənaye və texnologiya parklarının müasir iqtisadiyyatda yeri və rolu

Hazırda dünyada 700-dən çox texnoparklar fəaliyyət göstərir. Onlardan 42%-i ABŞ-ın, 34%-i Avropa Birliyi ölkələrinin, 11%-i Çinin, qalan 13%-i digər ölkələrin payına düşür.

Birinci yer tutan ABŞ-da 1990-cı ildə 70 texnopark var idisə, 2008-ci ildə bu rəqəm 290-a çatdı. Məşhur “Silikon vadisi” yüksək texnologiyalar sahəsində heyətin sayına görə Nyu-York və Vaşinqtondan geri qalaraq üçüncü yerdə durur. Müxtəlif məlumatlara görə, “Silikon vadisi”ndə işçilərin sayı 225300-dən 386000-ə qədər təşkil edir. Orta əmək haqqı isə ildə 144800 ABŞ dollarına bərabərdir. Texnoparkda dünyada məşhur transmilli şirkətlərin (TMS) filialları qeydiyyatdan keçib. Onların arasında Symantec, Intel, Hewlett-Packard, eBay, Google, Apple Inc, AMD, Cisco, Nvidia, Yahoo kimi şirkətləri qeyd etmək olar.

Texnoparklar və onların digər növləri dünyanın müxtəlif ölkələri üçün yeni iqtisadi inkişaf siyasətinin alətinə çevriliblər. Onların əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- ❖ elmi tədqiqatların keçirilməsi;
- ❖ texnologiyaların işlənməsi və onların nəticələrinin kommersiyalaşması;
- ❖ texnoloji sənayenin yaradılması;
- ❖ iqtisadi islahatlara dəstəyin həyata keçirilməsi;
- ❖ milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının stimullaşdırılması;
- ❖ yüksək səriştəli elmi kadrların hazırlanması;
- ❖ park və milli iqtisadiyyat arasında dayanıqlı əlaqələrin təmin olunması.

Bəzi ölkələrdə, xüsusən, Şərqi Asiyanın yüksək sənaye iqtisadiyyatları üçün (Sinqapur, Tayvan, Koreya Respublikası) belə zonalar struktur islahatının əsası olmuşdur. Nəticədə ixrac yönümlü iqtisadiyyatdan yüksək texnologiyalara əsaslanan innovasiya iqtisadiyyatına keçid təmin olunmuşdur. Qeydə alınmış bütün parkların yarısında 100-dən az, 20%-ində 200-dən çox rezident şirkət fəaliyyət göstərir. Cəmi 16% parklarda qeydiyyatda alınmış şirkətlərin sayı 100-200 arasındır və 3%-ində 1000-dən çox və 1%-də 600-1000 arası şirkət fəaliyyətdədir.

1.4.5. Azərbaycanada sənaye və texnologiya parklarının yaradılması və onların stimullaşdırılması

Sənaye və texnologiyalar parklarının yaradılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin sürətləndiyi və bazara çıxışla bağlı rəqabətin gücləndiyi bir şəraitdə bu sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin verilməsi ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin edən müsbət amillərdən biridir.

Cədvəl 1.7. Azərbaycanın yaradılmış sənaye və texnologiyalar parkları haqqında məlumat

Adı	Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı	Balaxanı Sənaye Parkı	Yüksək Texnologiyalar Park
Anlayışı	Sənaye parkı - sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktur və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalı və xidmətlər göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir.		“YT Park” - informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, telekommunikasiya və kosmos, enerji səmərəliliyi sahələrində tədqiqatlar aparılması, yeni və yüksək texnologiyaların hazırlanması üçün zəruri infrastruktur, maddi-texniki bazası və idarəetmə qurumları olan ərazidir.
Yaradılma məqsədi	Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, bu sahədə sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq.	Sahibkarlığın dəstəklənməsi, müasir texnologiyalara əsaslanan sənaye müəssisələrinin təşkili və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması.	İqtisadiyyatın davamlı inkişafını və rəqabətqabiliyyətinin artırılmasını, müasir elmi və texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahələrinin genişləndirilməsini, elmi tədqiqatlar aparılmasını və yeni informasiya texnologiyalarının işlənilməsi üzrə müasir komplekslər yaradılmasını təmin etmək.
Yaradılma tarixi	21 dekabr 2011-ci il	28 dekabr 2011-ci il	5 noyabr 2012-ci il
Yeri	Sumqayıt şəhəri	Bakı şəhəri	Sumqayıt şəhəri
Ərazisi	167,66 hektar	7 hektar	30 hektar
İdarəedici təşkilat	“Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti	“Təmiz Şəhər” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	“Yüksək Texnologiyalar Parkı – “YT Park” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti

Sənaye və texnologiya parklarının iqtisadi inkişafdakı müsbət rolu barədə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, Azərbaycanda da bu sahənin inkişaf etdirilməsi dövlətimizin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasətin tərkib hissələrindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının istiqamətlərindən biri də innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsini, elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların işlənməsi və tətbiqi üçün texnoparkların və innovasiya zonalarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Ölkə başçısının fərman və sərəncamları ilə artıq Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı, Sumqayıt şəhərində Kimya Sənaye Parkı və Yüksək Texnologiyalar Parkı yaradılmışdır.

Ölkə Prezidentinin tapşırığına əsasən Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə hazırlanaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 aprel 2013-cü il 865 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bu əsasnamə dövlət tərəfindən sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləməklə, dövlət tərəfindən yaradılan sənaye parklarına şamil olunur. Əsasnaməyə əsasən sənaye parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastruktura və idarəetmə qurumlarına malik olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı və xidmət göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir.

Sənaye parkının fəaliyyətinin təşkilini, idarə olunmasını və inkişaf etdirilməsini həyata keçirən dövlətə məxsus hüquqi şəxs onun idarəedici təşkilatı, səlahiyyətli orqan tərəfindən (Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi) müsabiqə əsasında seçilən və idarəedici təşkilatla bağlanan idarəetmə sazişi çərçivəsində sənaye parkının

idarə olunmasını təmin edən hüquqi şəxs isə sənaye parkının operatoru adlanır.

Sənaye parkının rezidenti dedikdə isə “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq dövlət qeydiyyatına alınmış, sənaye parkının ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün əsasnamə müəyyən edilmiş qaydada sənaye parkının qeydiyyat şəhadətnaməsini almış və operatorla sənaye parkında sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair müqavilə bağlamış hüquqi və fiziki şəxslər başa düşülür.

Sənaye parkının yaradılmasının məqsədləri aşağıdakılardır:

1. İnnovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı, xidmətlərin göstərilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması və bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi;
2. İqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi;
3. Ölkənin yerli və xarici investisiyalar üçün əlverişliliyinin artırılması;
4. Əmək qabiliyyətli əhəlinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması.

Sənaye parkı dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyətdə olan torpaqlarda yaradıla bilər. Dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrində sənaye parkının yaradılması haqqında qərar səlahiyyətli orqanın təklifi əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilir. Sənaye parkına xüsusi və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələri onların mülkiyyətçiləri ilə bağlanılan icarə və ya alqı-satqı müqavilələri əsasında cəlb edilir.

Sənaye parkının fəaliyyət müddəti 30 il təşkil edir. Sənaye parkının fəaliyyət müddəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən uzadıla bilər.

Sənaye parkının yaradılması haqqında qərar qəbul edildikdən sonra, 5 (beş) il ərzində sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair heç bir müqavilə bağlanmadıqda və ya əvvəl bağlanmış müqavilələr qüvvədən düşdükdə, sənaye parkı ləğv edilir. Sənaye parkının ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edildiyi tarixdən 1 (bir) ay sonra qüvvəyə minir. Sənaye parkının ləğv edilməsi onun idarəedici təşkilatının və operatorunun ləğvinə səbəb olmur. Sənaye parkının ləğv edilməsi onun rezidenti olmuş hüquqi və fiziki şəxslərin həmin ərazidə fəaliyyətlərini davam etdirmələrinə mane olmur.

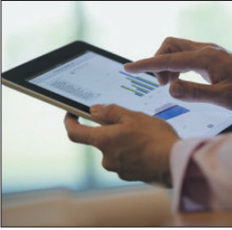
Sənaye parkının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı idarəedici təşkilat tərəfindən həyata keçirilir. İdarəedici təşkilat və operator sənaye parkının fəaliyyətinə görə cavabdehdir. İdarəedici təşkilat və operator sənaye parkının rezidenti kimi fəaliyyət göstərə bilməz. Sənaye parkının daha səmərəli idarə edilməsini təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətli orqanın müsabiqə əsasında operator cəlb etmək hüququ vardır. Operatorun müsabiqə əsasında seçilməsi qaydası səlahiyyətli orqan tərəfindən müəyyən edilir.

Sənaye parkı ilə bağlı aşağıdakı stimullaşdırıcı tədbirlər müəyyən edilə bilər:

- ❖ vergi və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlər;
- ❖ sənaye parkının infrastrukturla təmin edilməsi;
- ❖ torpaq sahəsinin icarə haqqının aşağı həddində müəyyən edilməsi;
- ❖ güzəştli kreditlərin verilməsi;
- ❖ inzibati prosedurların sadələşdirilməsi;
- ❖ sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün xidmətlərin təşkili;
- ❖ istilik və elektrik enerjisinin, suyun və qazın satışına, tullantı sularının axıdılmasına və məişət tullantılarının yığılmasına görə güzəştli tariflərin tətbiqi.

Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, sənaye və texnologiyalar parklarında sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərin gəlirlərinin 7 il müddətinə gəlir vergisindən (102.1.21-ci maddə), parkların idarəedici təşkilatının və operatorunun mənfəətinin parkın infrastrukturunun tikintisinə və saxlanılmasına yönəldilmiş hissəsi müddət qoyulmadan mənfəət vergisindən (106.1.12-ci maddə), sənaye və texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri 7 il müddətinə mənfəət vergisindən (106.1.13-cü maddə), sənaye və texnologiyalar parklarının infrastrukturunun, istehsal sahələrinin yaradılması və tikintisi məqsədilə idarəedici təşkilat və operator tərəfindən idxal edilən texnikaların, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalının müddət qoyulmadan ƏDV-dən (164.1.15-ci maddə), parkların rezidenti olan şəxslər tərəfindən qeyd olunan məqsədlər üçün gətirilən texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalının 7 il müddətinə ƏDV-dən (164.1.16-cı maddə) azad edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda, parkların idarəedici təşkilatı və operatoru, parkların rezidenti olan hüquqi və fiziki şəxslər parklardakı əmlaka və istifadə etdikləri torpaqlara görə əmlak və torpaq vergilərindən 7 il müddətinə (199.7-ci və 207.3-cü maddələr), parkların idarəedici təşkilatı və operatoru parklardakı əmlaka və istifadə etdikləri torpaqlara görə əmlak və torpaq vergilərindən müddət qoyulmadan (199.8-ci və 207.4-cü maddələr) azad edilmişdir.

1.5. Beynəlxalq təcrübədə innovasiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırması alətləri

Dövlət vergi mexanizmi vasitəsilə başlıca və perspektivli sahələrdə, o cümlədən elmi tədqiqat və innovasiya sahəsində kapitalın sürətli yığılmasına əlverişli şərait yaratmaqla ictimai təkrar istehsalın strukturuna təsir edir.

İnnovativ fəaliyyətinin iqtisadi tənzimlənməsində əsas yeri dövlət nöqtəyi nəzərindən inkişafı zəruri olan korporasiyaların fəaliyyətini həvəsləndirmə istiqamətli vergi güzəştləri tutur. Bu güzəştlərə elmi-texniki inkişafın, ixracat və innovativ biznesin işgüzar aktivliyinin stimullaşdırılması aiddir.

Dünya ölkələrinin qanunvericiliklərində iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi məqsədləri üçün müxtəlif növ və formalı vergi güzəştləri nəzərdə tutulur. Vergi güzəştlərinin tətbiqi dövlətin iqtisadi siyasətində innovasiya sahəsində fəaliyyətin stimullaşdırılmasının mükəmməl və geniş istifadə olunan alətlərindən biridir.

Vergi güzəştlərinin köməyi ilə iqtisadiyyatın sonrakı inkişafı üçün fundamental əhəmiyyətə malik elmi-texniki bazanın hazırlanması, ekoloji layihələr və beynəlxalq bazar üçün rəqabət qabiliyyətli məhsulların buraxılmasına imkan verən yüksək texnologiyaya malik yeni istehsalların yaradılması stimullaşdırılır.

İstənilən dövlətdə güzəştlərin verilməsinin forma və metodları daim dəyişilir və inkişaf edir. Daha çox istifadə olunan tipik formalı vergi güzəştlərinə aşağıdakıları misal göstərmək olar: gəlirin, mənfəətin və yaxud digər vergiqoyma obyektinin tam və ya qismən vergidən azad edilməsi; zərərin növbəti illərin mənfəəti hesabına silinməsi; aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi; müəyyən fəaliyyət növünün və ya həmin fəaliyyət növündən alınan gəlirin tam və ya qismən vergidən azad edilməsi; ayrı-ayrı sosial qrupların vergiyə cəlb edilməməsi; ödənişə möhlət verilməsi və onun təxirə salınması və s.

İnnovasiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırması tədbirlərinin xarici təcrübəsinə nəzər saldıqda qeyd olunan tədbirləri aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik.

1. İlk növbədə innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırma tədbirləri subyektiv prinsipə görə vergi növlərindən asılı olaraq təsnif edilir.

2. İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırması alətlərini obyektiv əlamətinə görə təsnif etmək də məntiqlidir. Belə təsnifata aşağıdakı qruplar daxildir:

- ❖ fiziki şəxslərə tətbiq olunan vergi güzəştləri; burada fiziki şəxslər dedikdə, ixtiraçılar, innovasiya fəaliyyətində iştirakla əlaqədar gəlir əldə edən novatorlar başa düşülür;
- ❖ elmi və ya innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən təşkilatlara tətbiq edilən vergi stimullaşdırması tədbirləri;
- ❖ innovasiya müəssisələrində həyata keçirilən fəaliyyətin istiqaməti və yerindən asılı olaraq ayrı-ayrı kateqoriyalarına ünvanlanmış əlavə stimullaşdırma tədbirləri; məsələn, xüsusi iqtisadi zonanın rezidentlərinə, innovasiya müəssisələrinə tətbiq olunan spesifik vergi stimullaşdırma tədbirləri;
- ❖ innovasiya müəssisələrinin əmlakının güzəştli şərt-

lərlə vergiyə cəlb olunması; bura elmi texniki fəaliyyətdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin amortizasiyasının güzəştli rejiminin müəyyən edilməsi, innovasiya müəssisələrinə torpaq və əmlak vergisi ilə bağlı güzəştlərin tətbiq edilməsi tədbirləri daxildir;

- ❖ elmi və innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi olan mallarla (işlər və xidmətlərlə) bağlı əməliyyatlara tətbiq edilən vergi stimullaşdırıcı tədbirləri; belə tədbirlərə yüksək texnologiyalı avadanlıqların idxalının “0” dərəcə ilə ƏDV-yə cəlb edilməsi, əqli mülkiyyətin obyektləri ilə bağlı patentlərin və lisenziyaların verilməsinin, yeni məhsulun yaradılması yaxud təkmilləşdirilməsi ilə bağlı araşdırma və tədqiqat işlərinin (xidmətlərinin) ƏDV-dən azad edilməsi daxildir.

3. Vergi stimullaşdırmasının alətlərini, həmçinin elmi və ya innovasiya fəaliyyətinin müəyyən elementlərinə (mərhələlərinə) təsirindən asılı olaraq təsnif etmək olar. Onlardan birincisinə elmi və innovasiya fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərini stimullaşdıran vergi alətləri aid edilir. Bura öz növbəsində:

- ❖ araşdırma və inkişaf işlərinin aparılması;
- ❖ intellektual fəaliyyətin nəticələrinin hüquqi rəsmiləşdirilməsi və ötürülməsi;
- ❖ sənaye istehsalına innovasiyaların cəlb edilməsi (yeni avadanlıqların əldə edilməsi, təcrübə nümunələrinin buraxılışı, sınaqlar keçirilməsi və əlavə araşdırmalar);
- ❖ innovasiya məhsullarının buraxılışı (əmlak və gəlir vergisinə dair güzəştlər);
- ❖ hazır innovasiya məhsullarının təqdim edilməsi, o cümlədən məhsulun bazara çıxarılması daxildir.

Bu tədbirlər gəlir və ƏDV üzrə müəyyən güzəştlər hesabına reallaşdırıla bilər.

İkinci kateqoriyaya innovasiya fəaliyyətinin, eyni zamanda, bir neçə, yaxud bütün elementlərini stimullaşdıran

tədbirləri aid etmək olar (məsələn, investisiya vergi kreditinin əldə edilməsi imkanı). Vergi stimullaşdırması elmi və innovasiya fəaliyyətinin ayrı-ayrı mərhələlərində, eləcə də bütövlükdə həyata keçirilməlidir. Bu istiqamətdə innovasiya məhsullarının ayrı-ayrı növlərinin (yüksək texnologiyalı motor yanacağı, nanomateriallar, yüksək texnologiyalı avadanlıqlar) təqdim edilməsinə ƏDV və aksiz dərəcələrinin aşağı salınması tədbirlərini qeyd edə bilərik.

4. Stimullaşdırma tədbirlərinin istiqamətindən asılı olaraq bu tədbirləri aşağıdakı dörd qrupa ayırmaq olar:

Birinci qrupa elmi araşdırmalara və innovasiya məhsuluna tələbatın genişlənməsi üçün iqtisadi stimulların yaradılmasına yönəldilmiş tədbirləri aid etmək lazımdır. Öz növbəsində bu tədbirləri də aşağıdakı qaydada fərqləndirmək olar:

a) Bilavasitə elmi və innovasiya məhsulunun qiymətinə təsir edən vergi güzəştləri:

- malların (işlər, xidmətlər) təqdim edilməsi vaxtı tətbiq edilən birbaşa xarakterli güzəştlər; məsələn, innovasiya məhsuluna aşağı dərəcəli ƏDV-nin tətbiqi;
- elmi nəticələr və innovasiya məhsulunun əldə olunması xərclərinin aşağı salınmasına yönəlmiş dolaylı tədbirlər; bura elmi tədqiqat və araşdırma işlərinin, əqli mülkiyyət hüququ obyektlərinin təqdim edilməsinin ƏDV-dən azad edilməsi aid edilə bilər.

b) Özünün istehsal-texnoloji bazasının yenilənməsində innovasiya məhsullarının istehlakçısı qismində çıxış edən təşkilatların stimullaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlər. Belə tədbirlərə misal olaraq sürətli amortizasiyanın tətbiqi, əmlak vergisinə güzəştlər daxildir.

İkinci qrupa elm və innovasiya sferası üçün investisiya stimullarının yaradılmasını aid etmək olar. Bu qrupu öz növbəsində aşağıdakı iki alt qrupa bölmək olar:

- a) Elmi və innovasiya təşkilatları üçün güzəştlər (araşdırma və tədqiqat işlərinin məqsədli maliyyələşdirməsi vəsaitlərinə münasibətdə gəlir vergisi üzrə güzəştlər, əsas vəsaitlərin sürətli amortizasiyası, əldə olunan yüksək texnologiya, elmtutumlu avadanlıqlara münasibətdə əmlak vergisi üzrə güzəştlər);
- b) İnnovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində iştirak edən donor və investorlar üçün vergi güzəştləri. Məsələn, araşdırma və tədqiqat işlərini maliyyələşdirən fondlara münasibətdə mənfəət vergisi güzəştlərinin tətbiqi.

Üçüncü qrupa innovasiya fəaliyyətində iştirak edən şəxslərə tətbiq olunan vergi stimullaşdırma tədbirlərini daxil etmək olar.

Bura ilk növbədə ixtiraçılar və novatorlar üçün aldıkları qrantlar və həvəsləndirici mükafatlara münasibətdə gəlir vergisi güzəştlərini, peşəkar vergi çıxmalarını tətbiq etmək hüququnun verilməsi aiddir.

Nəhayət, dördüncü qrupa elmi və innovasiya fəaliyyəti zamanı çəkilən xərclərin aşağı salınması məqsədilə tətbiq olunan vergi stimullaşdırma tədbirləri daxildir. Bu qrupa birbaşa olaraq innovasiya məhsullarının yaradılması və realizəsi prosesi ilə əlaqədar olmayan güzəştlər aid edilir. Məsələn, investisiya vergi kreditlərinin alınması, elmi və innovasiya təşkilatlarının torpaq, əmlak vergisindən azad olunması, kiçik (vençur) innovasiya müəssisələri üçün vergi kanikulları və s.

1.6. Tədqiqat və araşdırma işlərinin vergi stimullaşdırması ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsi

Dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrində innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması tədbirlərinin bir növü kimi elmi tədqiqat və araşdırma işlərinə güzəştlər tətbiq olunur. Həmin ölkələrin elmi tədqiqat və araşdırma işlərinə tətbiq etdikləri vergi güzəştlərinin əsas formalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərinə, faktiki olaraq, sərf edilmiş maliyyə vəsaitini xərc kimi hesablaşmaqla vergi tutulan gəlir məbləğindən çıxılması (mənfəət vergisindən güzəşt);
- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərinə əvvəlki il ilə müqayisədə cari ildə sərf olunmuş maliyyə vəsaitinin artımının müəyyən faizinin əlavə olaraq vergi tutulan gəlir məbləğindən çıxılması (mənfəət vergisindən güzəşt);
- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərində istifadə olunan qurğuların dəyərinin tam və yaxud qismən cari ilin xərci kimi hesaba alınması (amortizasiya mükafatı);
- ❖ sürətli amortizasiya (əmsalın tətbiqi ilə);
- ❖ vergi tətili;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri ilə məşğul olan işçi heyətinin gəlir və sosial vergilərinə güzəştli dərəcələrin tətbiqi.

1.6.1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının təcrübəsi

1954-cü ildən etibarən vergi ödəyicilərinə elmi-tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkdikləri maliyyə vəsaitini cari ilin vergi hesabatında xərc kimi hesaba almaq, yaxud qeyri-maddi aktiv yaratmaqla ona amortizasiya hesablaya bilmək hüququ verilmişdir. Vergi ödəyicilərinə bu hüquq verildiyi andan əksər şirkətlər elmi-tədqiqat və araşdırma işlərinə sərf etdikləri maliyyə vəsaitini xərc kimi hesablamaqla cari ilin vergitutma bazasını maksimal dərəcə azaltmağa çalışırdılar. Bu da onlara gələcək hesabına cari ildə büdcəyə ödəniləcək vergi məbləğini azaltmaq imkanı verirdi.

ABŞ-da vergi ödəyicilərinə araşdırmalar və eksperimental inkişaf xərcləri üçün əlavə vergi çıxılması hüququ (Research and Experimental Development Tax credit) 1981-ci ildə qəbul edilmiş “İqtisadiyyatın bərpası üzrə maliyyə tədbirləri barədə” Qanunla (Economic Recovery Tax Act) verilmişdir.

Əlavə vergi çıxılması (tax credit) dedikdə, tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilən xərclərin ümumi gəlirdən artırılmış çıxımı başa düşülür. Məsələn, əgər şirkət tədqiqat və araşdırma işlərinə 100 ABŞ dolları xərcləmişdirsə, o ümumi gəlirindən çəkdiyi xərclərdən 20 faiz artıq, yəni 120 ABŞ dolları çıxıxa bilər.

Artırılmış vergi çıxımı dedikdə, ümumi gəlirdən əlavə məbləğ çıxımının tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilən xərclərin artımından asılı olması başa düşülür. Məsələn, əgər şirkət keçən il tədqiqat və araşdırma işlərinə 100 ABŞ dolları xərcləmiş, cari ildə isə 150 ABŞ dolları xərcləmişdirsə, bu zaman əlavə vergi çıxımı yalnız keçən ildən artıq olan 50 ABŞ dollarına 20 faiz tətbiq edilir. Bu zaman növbəti ildə xərclənmiş 150 ABŞ dollarından əlavə olaraq vergi ödəyicisi 10 ABŞ dolları xərcə sala bilər və cəmi ümumi gəlirdən çıxılan xərc 160 ABŞ dolları təşkil edir.

Göründüyü kimi, növbəti ildə şirkət güzəşt əldə etmək üçün cari ildə tədqiqat və araşdırma işlərinə ötən il çəkdiyi xərcdən artıq məbləğdə maliyyə vəsaiti sərf etməlidir.

Növbəti dövrlərdə vergi güzəştləri dəfələrlə öz şəklini dəyişmişdir. ABŞ hökuməti tədqiqat və araşdırma işlərinə tətbiq olunmuş vergi güzəştlərinin yalnız büdcə itkisi ilə nəticələnib-nəticələnmədiyini müəyyən etmək məqsədilə güzəştlərin təfsilatı ilə səmərəlilik monitorinqini həyata keçirmişdir.

Aparılmış monitorinqin nəticəsi olaraq tədqiqat və araşdırma işlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin forması dəyişdirilmişdir. Növbəti güzəşt formasına əsasən vergi ödəyiciləri güzəşt hüququnu əldə etmək üçün ötən üç ildə tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərin cəmi cari ilin eyni təyinatlı xərclərinin 50 faizindən az olmamalı idi. Məsələn, ötən üç ildə tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərin cəmi 50 ABŞ dolları təşkil edirdisə, bu il eyni təyinatlı xərclər 100 ABŞ dollarından artıq olmamalı idi. Bu qayda gözlənilmədiyi halda şirkət cari ildə tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərin tam yarısının 25 faizi məbləğində əlavə çıxım güzəşti əldə edirdi. Bu zaman əlavə çıxım güzəştinin məbləği aşağıdakı kimi hesablanır: $(100 \text{ ABŞ dolları} / 2) \times 25\% = 12,5 \text{ ABŞ dolları}$. Beləliklə, vergi ödəyicisinin cari ildə əldə etdiyi əlavə çıxım güzəştinin məbləği 12,5 ABŞ dollarıdır.

1986-cı ildə 25 faizlik əlavə çıxım güzəşti 20 faizə endirilmişdir.

1990-cı ildə 1987-ci ildən sonra yaradılan şirkətlərə tətbiq edilmək üçün xüsusi güzəşt forması müəyyən edilmişdir. Burada tətbiq olunacaq güzəştin məbləği cədvəl 5.1-də göstərilmiş düstura əsasən hesablanırdı.

Hazırda tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərə vergi çıxılması növündə tətbiq olunan vergi güzəşti 13 faizə bərabərdir.

Cədvəl 1.8. ABŞ-da müxtəlif dövrlərdə tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərə vergi çıxılması növündə tətbiq olunan vergi güzəştləri

Dövr	Əlavə çıxımın faizi	Gəlir vergisinin dərəcəsi	Çıxılma məbləğlərinin müəyyən edilməsi bazası	Güzəştin şamil olunduğu tədqiqat və araşdırmalar
İyul 1981–dekabr 1985	25%	46% (1981-ci ildə 48%)	Son üç ildə tədqiqat və araşdırmalara sərf orta xərc məbləği (cari ilin xərclərinin 50%-dən az olmaqla)	İstisnalar: 1) ABŞ sərhədləri xaricində həyata keçirilən tədqiqat və araşdırmalar 2) İctimai və humanitar sahədə tədqiqat və araşdırmalar; 3) üçüncü şəxslər tərəfindən maliyyələşdirilən tədqiqatlar.
Yanvar 1986–yanvar 1990	20%	34%	eyni	Texnologiya sahəsində tədqiqatlara (technological research) daha dar anlayış verilir
Yanvar 1990–dekabr 1991	20%	34%	$(R\&D_{84-88} / S_{84-88}) * S_c$ • $R\&D_{84-88}$ – 1984-87-ci illərdə tədqiqat və araşdırmalara çəkilən xərclər, • S_{84-88} – 1984-87-ci illərdə ümumi gəlir, • S_c – cari ilin ümumi gəliri	eyni
Hal-hazırda	13%	15-35%	eyni	eyni

1.6.2. Kanadanın təcrübəsi

Kanadada tədqiqatlar və eksperimental araşdırmalar üzrə əlavə vergi çıxılmaları XX əsrin 70-ci illərindən tətbiq olunmağa başlanmışdır. Hazırda əksər şirkətlər cari ildə tədqiqatlar və eksperimental araşdırmalara sərf olunan xərclərin artımının 20 faizi həcmində əlavə çıxım etmə imkanı əldə edə bilirlər. Əlavə çıxımın növbəti, yaxud ondan sonrakı vergi dövrlərinə də keçirmək imkanı vardır (cari dövrdə vergi bazasının müsbət olmadığı halda).

Qeyd etmək lazımdır ki, bu güzəştin Kanada da tətbiq olduğu ilk vaxtlarda (1978-1984-cü illərdə) vergi ödəyiciləri güzəşt hüququnu əldə etmək üçün ötən üç ildə tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərinin cəmi cari ilin eyni təyinatlı xərclərinin 50 faizindən az olmamalı idi. Lakin bu sistemin aşağıdakı mənfi cəhətləri var idi:

- ❖ bu güzəşt nəticəsində şirkətin yararlanacağı vergi qənaəti çox kiçik olduğundan müvafiq güzəştdən istifadə olunmurdu;
- ❖ cari ilin güzəştlərinin həcmi tədqiqat və araşdırma işlərinə çəkilmiş xərclərin həcmindən asılı deyildi.

Cədvəl 1.9. Kanada qanunvericiliyində güzəştin şamil olduğu fəaliyyət növləri

Güzəştli xərclər	Güzəştin şamil olunmadığı fəaliyyət sahələri
<ul style="list-style-type: none"> • Yeni materiallar, ərzaqlar, proseslər və qurğuların yaradılmasına nail olmaq məqsədilə aparılan eksperimental araşdırmalar; • Tətbiqi araşdırmalar; • Fundamental araşdırmalar; 	<ul style="list-style-type: none"> • İctimai və humanitar elm sahələri üzrə tədqiqat və araşdırma işləri; • Yeni və yaxşılaşdırılmış materialın kommersiya məqsədilə istehsalı; • Bazarın tədqiqatı;

Güzəştli xərclər	Güzəştin şamil olunmadığı fəaliyyət sahələri
<ul style="list-style-type: none">Tədqiqat və araşdırma işlərinə kömək xarakterli fəaliyyət (məlumatların toplanılması, mühəndis araşdırması, test etmə və s).	<ul style="list-style-type: none">Tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilmədiyi halda keyfiyyətin yoxlanılması, yaxud materialların test edilməsi;Tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilmədiyi halda məlumatların toplanılması;Geoloji kəşfiyyat işləri;Adi mühəndis fəaliyyəti çərçivəsindəki araşdırmalar.

1.6.3. Avstraliya İttifaqının təcrübəsi

Avstraliyada tədqiqat və araşdırmalara sərf olunan investisiyaların həcmi artırmaq məqsədilə 1985-ci ildə bu işlərə sərf olunan xərclərin artımına 50 faiz həcmində vergi çıxılması tətbiq olunmağa başlanmışdır.

1996-cı ildən etibarən iki tip güzəştin tətbiqinə başlanmışdır.

Birinci tip tədqiqat və araşdırmalara sərf olunan xərcin ümumi məbləğinin 25 faizi həcmində gəlirin çəkilməmiş xərcdən əlavə olaraq azaldılmasına icazə verilir.

Eyni zamanda, vergi ödəyicisinə alternativ olaraq (yəni vergi ödəyicisi iki güzəştdən yalnız birini seçə bilər) ötən dövrlə müqayisədə xərclərin artımından 75 faiz həcmində əlavə çıxma hüququ verilmişdir. Bu güzəştə əldə etmək üçün şirkətin tədqiqat və araşdırmalara xərclədiyi məbləğ 20000 Avstraliya dollarını (AUD) (1 USD=0,9554 AUD) keçməlidir. Qeyd olunanlarla yanaşı, tədqiqat və araşdırma işləri məqsədləri üçün istifadə olunan qurğular 3 il ərzində 1,25 əmsalı ilə amortizasiya olunur.

Vergi ödəyiciləri bu güzəşt hüququnu əldə etmək üçün zəruri şərt kimi apardıqları tədqiqat və araşdırma işlərini səlahiyyətli dövlət orqanında qeydiyyatla aldırılmalıdır.

1.6.4. Niderland Krallığının təcrübəsi

Niderlandın tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı güzəşt sisteminin unikallığı iki aspektdə təzahür edir.

Birincisi, bu güzəşt tədqiqat və araşdırma işlərini həyata keçirən işçilərin əmək haqlarına tətbiq edilir.

İkincisi, bu güzəştin tətbiqi nəticəsində ənənəvi olaraq müəssisənin mənfəət vergisinin məbləği yox, əmək haqqı fondu vergisinin və sığorta ödəmələrinin məbləği aşağı düşür.

Vergi güzəşti əldə etmək üçün aparılan tədqiqat və araşdırma işləri aşağıdakı kriterilərə cavab verməlidir:

- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri müəssisənin öz hesabına həyata keçirilməlidir;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri sistemli xarakter daşmalıdır;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri Niderland ərazisində həyata keçirilməlidir;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri birbaşa olaraq texniki və elmi araşdırmalar, yaxud malların, proseslər və proqram təminatlarının işlənilməsi ilə əlaqədar olmalıdır.

Fərdi sahibkarlar və şirkətlər güzəşt hüququnu əldə etmək üçün xüsusi səlahiyyətli orqan olan SENTER – Niderlandın İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Agentliyə ərizə ilə müraciət etməlidirlər. Ərizə təqvim ilinin, yaxud yarımilliyin başlanmasından 4 həftə əvvəl verilməlidir. Şirkət həyata keçirməyi planlaşdırdığı layihəni tam olaraq təsvir etməlidir. Həmin təsvir elə tərtib olunmalıdır ki, SENTER-in əməkdaşlar tərəfindən planlaşdırılan layihənin yeniliyini qiymətləndirməyə imkan versin.

Bu güzəştin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, işəgötürən işçilərin əmək haqqı və sosial müdafiə fonduna ayırmaları aşağıdakı şəkildə azaltmaq hüququna malikdir:

- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri üzrə əmək haqlarının ilkin 90756 avrosundan 40 faiz;
- ❖ yerdə qalan məbləğdən 13 faiz.

SENER subsidiya və vergi güzəştlərinin təqdim olunması ilə bağlı milli, habelə yüksək texnologiya, energetika, eksport və beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə dövlət proqramlarının icrasına cavabdehdir. Bununla yanaşı, SENTER tam olaraq müstəqil təşkilatdır və proqramların icrası ilə bağlı işlərin maksimal effektivliyini təmin etmək üçün cavabdehlik daşıyır.

Bütövlükdə SENTER tam, yaxud hissəvi olaraq layihələrin 85 faizinə müsbət rəy verir. SENTER-in hesabatına əsasən müraciət edən şirkətlərin tələb olunan şərtləri düzgün anladıqları üçün belə yüksək göstərici müşahidə olunur. 2004-cü ilin məlumatlarına əsasən SENTER-in işçilərinin sayı 50-dir. Onlardan 35-i ali təhsilli texnoloq, yaxud mühəndislərdir. Onların malik olduğu təcrübə təqdim olunan layihələrin düzgün qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Tədqiqatlara əsasən, Niderlandda tətbiq olunan güzəşt sisteminin digər ölkələrdən aşağıdakı fərqli cəhətlərini müəyyən etmək olar:

1. Güzəştlər yalnız əmək haqlarına münasibətdə qüvvədədir.
2. Bu sistem mənfəətsiz müəssisələr üçün daha az çətinlik yaradır.
3. Ərizə təqdim etmiş şirkətlərdə planlaşdırılan tədqiqat və araşdırma işləri texnoloji cəhətdən yeni olmalıdır.
4. Şirkətlər ərizəni müəyyən olunmuş müddətdən əvvəl təqdim etməlidirlər.

1.6.5. Böyük Britaniya Krallığının təcrübəsi

Böyük Britaniya Krallığında 2000-ci ilə qədər qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən şirkətlər tədqiqat və araşdırma işlərinə xərclədiyi məbləği və bu məqsədlə istifadə edilmək üçün alınan qurğuları və tikililərin dəyərini xərc kimi hesablamaqla vergi tutulan gəlirdən çıxı bilərdilər. 2000-ci ildən etibarən dövlət tərəfində kiçik və orta, 2002-ci ildən etibarən isə iri istehsalat müəssisələrinə əlavə vergi güzəştləri təqdim olundu. Buna əsasən kiçik müəssisələr əlavə tədqiqat və araşdırmalara xərclədikləri maliyyə vəsaitinin 50 faizini, orta müəssisələr 25 faizini, iri müəssisələr isə 30 faizini vergi tutulan gəlirlərindən çıxı bilərlər. Bu işlər həm ölkənin sərhədləri daxilində, həm də xaricində aparıla bilər, lakin dövlət büdcəsi hesabına aparıla bilməz.

1.6.6. Almaniya Federativ Respublikası və Finlandiya Respublikasının təcrübələri

Almaniyanın vergi reformasında iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması və bazar mexanizminin aktivləşdirilməsinə yönəlmiş dövlət proqramları mühüm rol oynayır. Aparılan reformanın əsas məqsədi əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, istehsalatın özünü maliyyələşdirməsinin artımına nail olunması, kiçik və orta müəssisələrin təşviq edilməsi, istehsal olunan malların yeniləşdirilməsi və texniki yeniliklərin tətbiq olunmasıdır.

Almaniya və Finlandiya təcrübəsinin araşdırılması bizə onu deməyə əsas verir ki, bu ölkələrdə tədqiqat və araşdırma işlərini stimullaşdırmaq məqsədilə vergi güzəştləri tətbiq olunmur.

Dövlətin bununla bağlı siyasəti müxtəlif istiqamətli innovativ müəssisələrə subsidiyaların ayrılmasından ibarətdir.

1.6.7. Rusiya Federasiyasının təcrübəsi

Rusiya Federasiyasında tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı vergitutmanın özünəməxsusluğu mənfəət (tədqiqat və araşdırma işləri xərclərinin uçotu qaydaları, amortizasiya siyasəti), əlavə dəyər (Elmi təşkilatların tədqiqat və araşdırma işlərinin və intellektual fəaliyyətin nəticələrinin reallaşdırılması əməliyyatlarının ƏDV-dən azad olunması) və əmlak vergilərində (vergidən azad olunması) ifadə olunur.

Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinin 149-cu maddəsinə əsasən tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı aşağıdakı əməliyyatlar ƏDV-dən azad edilmişlər:

- ❖ Bütçə vəsaitləri hesabına tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilməsi.
- ❖ Rusiyanın fundamental tədqiqatlar, texnoloji inkişaf fondlarının, eləcə də Rusiya Federasiyasının nazirlikləri, dövlət müəssisələri və birliklərinin bütçədən kənar fondlarının vəsaitləri hesabına tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilməsi.
- ❖ Təhsil və elm müəssisələrinin təsərrüfat müqavilələri əsasında tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilməsi.
- ❖ Tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilməsi zamanı, yeni məhsul və texnologiyaların yaradılması, yaxud məhsulların istehsalı və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi.

Əvvəllər Rusiya Federasiyasında elm müəssisələrinə əmlak vergisi ilə əlaqədar güzəştlər tətbiq olunsada hal-hazırda həmin güzəşt qüvvədən düşmüşdür.

Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsində tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı əsas güzəştlər 262-ci maddədə öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan maddəyə 2009-cu ilin yanvarın 1-dən edilmiş dəyişikliyə əsasən vergi ödəyicilərinin

tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı çəkdikləri xərclər Rusiya Federasiyasının hökuməti tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra 1,5 əmsalı tətbiq olunmaqla vergi tutulan gəlirdən çıxılır. Lakin çətinlik doğuran məsələlərdən biri odur ki, qüvvədə olan qanunvericilikdə tədqiqat və araşdırma işlərinə aid olan xərclərin siyahısı dəqiq müəyyən olunmamışdır. Belə ki, tədqiqat və araşdırma işlərinə aid olan xərclərin siyahısı dəqiq müəyyən olunmadan qanunvericiliklə bu işlərə güzəştin tətbiq olunması vergi ödəyiciləri tərəfindən sui-istifadə hallarına gətirib çıxaracağı şübhə doğurmur. Bu cür halların qarşısının alınması məqsədilə 7 iyun 2011-ci il tarixində Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinə bir sıra dəyişiklərin edilməsi ilə bağlı Qanun qəbul edilmişdir ki, bu da 1 yanvar 2012-ci il tarixindən qüvvəyə minmişdir. Həmin dəyişiklər Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinin 250, 258, 262, 267.2, 332.1 və 381-ci maddələrini əhatə edir.

Dəyişikliklərdə, ilk olaraq, tədqiqat və araşdırma işlərinə aid olan xərclərin daha dəqiq anlayışı verilmişdir. Belə ki, tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı xərclər dedikdə, yeni məhsulların yaradılması, yaxud istehsal olunan məhsulların (mallar, işlər, xidmətlər) təkmilləşdirilməsi, habelə istehsal və idarəetmənin təşkilinin metodlarının və tətbiq olunan texnologiyaların yenisinin yaradılması, yaxud təkmilləşdirilməsi ilə bağlı xərclər başa düşülməlidir.

Tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı xərclərə aşağıdakılar aid edilir:

- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərində istifadə olunan əsas vəsaitlər və qeyri maddi aktivlər üzrə amortizasiya məbləğləri;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərində iştirak edən işçilərin əmək haqları;
- ❖ tədqiqat və araşdırma işlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı maddi xərclər;

- ❖ tədqiqat və araşdırma işləri ilə bilavasitə əlaqəli olan digər xərclər, əməyin ödənilməsi ilə bağlı xərclərin 75 faizdən artıq olmamaqla;
- ❖ müqavilə üzrə tədqiqat və araşdırma işlərinin yerinə yetirilməsi qiyməti;
- ❖ “Elm və dövlətin elmi-texniki siyasəti haqqında” Federal Qanuna uyğun olaraq elmi, elmi-texniki və innovativ fəaliyyətin himayə edilməsi fondlarının formalaşdırılması məqsədilə ayrılan vəsaitlər, Məcəllənin 249-cu maddəsi ilə müəyyən edilən gəlirlərin 1,5 faizindən çox olmamaqla.

Qəbul edilən dəyişikliklərdən biri də tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı gələcək xərclər üçün ehtiyatın yaradılması ilə əlaqədardır. Vergi ödəyiciləri tədqiqat və araşdırma işlərinin planlaşdırıldığı müddətə (2 ildən artıq olmamaq şərtilə) həyata keçirilməsi məqsədilə ehtiyat fond yarada bilərlər. Ehtiyatın məbləği planlaşdırılan layihənin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan maliyyə vəsaitinin məbləğindən artıq olmamalıdır. Ehtiyat fonda ayrılacaq maliyyə vəsaitinin məbləği aşağıdakı kimi hesablanmış məbləği keçməməlidir:

$$N=0,03 * I - S,$$

burada:

N – ehtiyat fonda ayrılacaq vəsaitin məbləği;

I – Vergi Məcəlləsinin 249-cu maddəsinə əsasən hesablanan cari ilin gəlirlərinin məbləği;

S – Vergi Məcəlləsinin 262-ci maddəsində göstərilən xərclərin məbləği.

Əgər ehtiyat fondun məbləği faktiki çəkilmiş xərclərin məbləğindən az olarsa, fərq tədqiqat və araşdırma işləri ilə bağlı xərc kimi hesablanacaqdır. Ehtiyat fondun istifadə olunmamış hissəsi vergi tutulan ümumi gəlirə daxil ediləcəkdir.

Vergi siyasəti iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və inkişafının əsas alətlərindən biridir. Ənənəvi olaraq vergi sistemi maliyyə aləti kimi qəbul edilir, ancaq bu alət stimullaşdırıcı kimi istifadə oluna bilər. İnnovasiya fəaliyyətinin tədqiqat və araşdırma işlərinə vergi qoyulması şərtləri konkret ölkədən və regiondan asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Güzəştlərə aid innovasiya fəaliyyətinin, elmi araşdırmaların və tədqiqatların anlayışları, tətbiq edilən güzəştlərin tipləri və onların son forması da müxtəlifdir.

Bütövlükdə, qeyd etmək olar ki, inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hal-hazırda vergi güzəştləri şəklində innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması tədbirləri həyata keçirilir (“Vergi sistemində güzəşt və imtiyazlar” fəslinə bax: səh. 79).

1.7. Azərbaycan Respublikasında innovasiyaların stimullaşdırılması ilə bağlı mövcud qanunvericilik bazası

Vergi stimullaşdırması tədbirləri Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin ayrı-ayrı maddələrində, Azərbaycan Respublikası qanunlarında və Nazirlər Kabinetinin qərarlarında öz əksini tapmışdır.

Vergi Məcəlləsinin 221 maddəsinin 25-də vergi stimullaşdırılması ilə bağlı normalar vergi güzəştləri və imtiyazları formasında öz əksini tapmışdır. Vergi güzəştləri daxilində vergi istisnalarını, vergi endirimlərini və vergi azadolmalarını qeyd edə bilərik. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində vergi stimullaşdırması tədbirlərini özündə əks etdirən fiziki şəxslərin gəlir vergisində “gəlir vergisindən azadolmalar və güzəştlər” (102-ci maddə), hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üçün “azadolmalar və güzəştlər” (106-cı maddə), ƏDV üçün “vergi ödəməkdən azadedilmə” (164-cü maddə) və “verginin sıfır dərəcə ilə tutulması” (165-ci maddə), aksizlər üçün “azadolmalar” (188-ci maddə), əmlak vergisi üzrə “vergi güzəştləri və azadolmalar” (199-cü maddə), torpaq vergisində “vergi güzəştləri” (207-ci maddə) kimi maddələr vardır.

Vergi Məcəlləsindən əlavə, vergi stimullaşdırması tədbirləri Azərbaycan Respublikasının qanunlarında da öz əksini tapmışdır. Belə ki, 2001-ci il tarixli 218 nömrəli, 2003-cü il 28 noyabr tarixli 521 nömrəli, 2006-cı il 186 nömrəli qanunlarla əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz-

lər, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən olan gəlirlər 2002-ci ilin yanvarın 1-dən 2010-cu ilin yanvarın 1-dək gəlir vergisindən azad edilmişlər. Bundan əlavə, 2009-cu il 27 dekabr tarixli 903 nömrəli və 2012-ci il tarixli 542 nömrəli qanunlarla banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər 2014-cü il yanvarın 1-dək gəlir vergisindən azad edilmişdir.

“Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 noyabr 2001-ci il tarixli Qanununa və həmin Qanunun qüvvədəolma müddətinin uzadılması barədə Azərbaycan Respublikasının 25 noyabr 2008-ci il tarixli Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan hüquqi şəxslər 1 yanvar 2014-cü il tarixədək Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər vergisini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar.

Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 2008-ci il tarixli Qanununa əsasən bankın, sığorta və təkrarsığorta şirkətinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi 2009-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətində mənfəət vergisindən azad edilmişdir.

Sadalanan vergi stimullaşdırma tədbirləri birbaşa olaraq innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırmasına yönəlməsə də dolayısı ilə bu fəaliyyətin inkişafına hər hansı dərəcədə öz müsbət təsirini göstərir.

Lakin qeyd olunanlarla yanaşı, Vergi Məcəlləsində birbaşa olaraq innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənən vergi güzəştlərinin də adlarını çəkmək olar.

Onlardan ilk olaraq, Vergi Məcəlləsinə sonuncu, yəni 2012-ci il 21 dekabr tarixli qanunla edilmiş dəyişikliklərlə vergi ödəyicilərinə təqdim olunan güzəştləri qeyd edə bilərik. Belə ki, qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parkının rezidentlərinə 7 il ərzində gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq vergiləri, o cümlədən ƏDV ilə bağlı tətbiq olunan vergi güzəştləri mühüm stimullaşdırma tədbirlərindəndir.

Bu maddələrin bir neçəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Vergi Məcəlləsinə yuxarıda qeyd olunan tarixdə edilmiş əlavələrə əsasən (102.1.21) sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin sənaye və texnologiyalar parkındakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir (əmək haqqından tutulan gəlir vergisi istisna olmaqla) - qanunvericiliyə uyğun olaraq, sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq - 7 il müddətində gəlir vergisindən, (106.1.12) sənaye və texnologiyalar parkının idarəedici təşkilatının və ya operatorunun mənfəətinin sənaye və texnologiyalar parkının infrastrukturunun tikintisinə və saxlanılmasına yönəldilmiş hissəsi və (106.1.13) sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan hüquqi şəxslərin sənaye və texnologiyalar parkındakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir - qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq - 7 il müddətində mənfəət vergisindən, həmçinin (164.1.15) sənaye və texnologiyalar parkının infrastrukturunun, istehsal sahələrinin yaradılması və tikintisi, habelə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi məqsədi ilə sənaye və texnologiyalar parkının idarəedici təşkilatı və ya operatoru tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı və

(164.1.16) sənaye və texnologiyalar parkında istehsal sahələrinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal olunan texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı - rezidentin sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatı alındığı tarixdən 7 il müddətində ƏDV – dən azad edilmişdir. Bundan başqa məcəlləyə həmin tarixdə edilmiş digər əlavələrə əsasən (199.7) sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər qanunvericiliyə uyğun olaraq, sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq, 7 il müddətində sənaye və texnologiyalar parkındakı əmlaklarına görə və həmçinin (199.8.) sənaye və texnologiyalar parkının idarəedicisi təşkilatı və ya operatoru sənaye və texnologiyalar parkının ərazisində yerləşən əmlaklarına görə əmlak vergisini, torpaq vergisi ilə bağlı edilən əlavəyə əsasən isə (207.3) sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər qanunvericiliyə uyğun olaraq, sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq, sənaye və texnologiyalar parkında istifadə etdikləri torpaqlara görə 7 il müddətində və həmçinin (207.4) sənaye və texnologiyalar parkının idarəedicisi təşkilatı və ya operatoru sənaye və texnologiyalar parkının ərazisində istifadə etdiyi torpaqlara görə torpaq vergisini ödəməkdən azad edirlər.

Bu güzəştlər ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şəraitin formalaşdırılması, bu sahədə sahibkarlığın dəstəklənməsi, qeyri-neft sektorunun davamlı

inkişafının təmin edilməsi və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunun artırılması məqsədilə tətbiq edilmişdir.

İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönələn norma kimi Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsini qeyd edə bilərik. Həmin maddəyə əsasən, gəlir götürmək məqsədi ilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli xərclər istisna olmaqla) gəlirdən çıxılır. Bu da vergi ödəyicisinin vergi tutulan gəlirini azaltmaqla onun sərəncamında əlavə maliyyə vəsaitinin qalmasına gətirib çıxarır və bununla da innovasiya yönümlü investisiya fəaliyyətini təşviq edir.

Bundan əlavə, innovasiya fəaliyyətinin əsas elementlərindən olan təhsil müəssisələrinə ƏDV ilə bağlı tətbiq olunan vergi güzəştlərini də xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Həmin güzəştlə ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsi ƏDV-dən azad edilmişdir. Buna, əsasən, təhsil xidmətləri göstərən müəssisələrin maliyyə imkanları genişlənməklə onların elmi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsinə, yeni texniki avadanlıqların alınib quraşdırılmasına, laboratoriyaların zənginləşdirilməsinə, elmi tədqiqatların miqyasının genişləndirilməsinə və bu sahədə fəaliyyət göstərən işçilərin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasına münbit şərait yaradılmış olur.

Göründüyü kimi, vergi qanunvericiliyində innovasiya fəaliyyətini həm birbaşa, həm də dolayısı ilə stimullaşdıran vergi güzəştləri öz əksini tapmışdır. Lakin bu stimullaşdırma tədbirləri innovasiya fəaliyyətinin tam olaraq mövcud dövrün tələblərinə uyğun stimullaşdırma imkanında deyildir. Bununla əlaqədar olaraq xarici ölkələrin qüvvədə olan qanunvericilik təcrübəsi öyrənilməklə vergi qanunvericiliyinə birbaşa olaraq innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıracaq, bu fəaliyyətin miqyasının və sürətinin artımına müsbət təsir edəcək vergi güzəştlərinin tətbiqi üçün zəmin yaranmışdır.

II FƏSİL

VERGİ SİSTEMİNDƏ GÜZƏŞT VƏ İMTİYAZLAR

2.1. Vergi sistemində güzəşt və imtiyazlar anlayışı

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli alətlərindən biri də vergi güzəştləri və imtiyazlarıdır. Dövlət vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəşt və imtiyazlarını verməklə müxtəlif iqtisadi proseslərə vergi tənzimləyicisinin təsirini aktivləşdirir. İstənilən dövlətdə vergi güzəşt və imtiyazlarının verilməsinin forma və üsulları daim dəyişir.

Vergi güzəştləri və imtiyazlarından danışarkən, ilk növbədə, bu iki anlayışın fərqləndirilməsinə ehtiyac vardır. “Vergi güzəştləri” dedikdə, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq, fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərdən tam və ya qismən azad olunması, yaxud vergi ödəyicisinin vergi yükünün yüngülləşdirilməsi başa düşülür.

Vergi imtiyazları isə konkret qrup şəxslərə şamil olunan müstəsna hüquqları ifadə etməklə, güzəştlərdən fərqli olaraq daha dəqiq və fərdiləşdirilmiş formada təsbit olunur.

Vergilər müəyyən edildikdə, müvafiq əsaslarla vergi güzəştləri də müəyyənləşdirilir. Vergi güzəştləri vergitutmanın fakultativ elementlərinə aiddir. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində vergi güzəştlərinin anlayışı verilməmişdir.

Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinin 56-cı (Vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına,

digər vergi ödəyicilərindən fərqli olaraq, müəyyən vergini və rüsumları ödəməmək və ya az miqdarda ödəməklə bağlı vergilər və ödənişlər barədə qanunvericiliklə verilən imkandır), Ukraynanın Vergi Məcəlləsinin 30-cu (Vergi güzəştləri vergi və gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada, bu Məcəllənin 30.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş əsaslar olduqda, vergi ödəyicilərinin vergi və ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi vəzifəsindən azad olunması, yaxud vergi və ödənişlərin daha az miqdarda ödənilməsində ifadə olunur), Belarusiyanın Vergi Məcəlləsinin 43-cü (Vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, digər vergi ödəyicilərindən fərqli olaraq, müəyyən vergini və rüsumları ödəməmək və ya az miqdarda ödəməklə bağlı bu Məcəllə və ya digər vergi qanunvericiliyi aktları ilə verilən imtiyazdır), Özbəkistanın Vergi Məcəlləsinin 30-cu (Vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, digər vergi ödəyicilərindən fərqli olaraq, müəyyən vergiləri və digər məcburi ödənişləri ödəməmək və ya az miqdarda ödəməklə bağlı bu Məcəllə, digər qanunlar və Özbəkistan Respublikasının Prezidentinin qərarlarında nəzərdə tutulan imkandır) maddələrində vergi güzəştlərinin anlayışı verilmişdir.

Bütün vergi güzəştlərinin vahid ümumi məqsədi vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərinin məbləğini azaltmaqdır. Bəzən isə güzəştlər ödəmənin təxirə salınması və ya möhlət verilməsi məqsədi daşıyır ki, bu da dolayısı olaraq, vergi öhdəliklərinin ixtisarına gətirib çıxarır.

Burada güzəştlərin təbiiqi ilə bağlı çox vacib olan bir aspektə diqqət yetirilməlidir. Belə ki, nəzərə alınmalıdır ki, bütün vergi güzəşt və imtiyazlarından istifadə vergi ödəyicilərinin müstəsna hüququdur və onlardan istifadədə vergi ödəyicisi hər hansı bir hüquqi öhdəliklə vəzifələndirilməyib. Yəni hər bir vergi ödəyicisi bu hüquqların bəzilərindən istifadədə sərbəstdir, digər qrup güzəştlərin təbiiqi

isə məcburidir. Məsələn üçün, hər hansı hüquqi şəxs mənfəət vergisinə cəlb olunan gəliri hesabladıqda gəlirdən çıxılmasına yol verilən xərci hipotetik olaraq çıxmaya və bununla da daha artıq vergi ödəyə bilər. Lakin həmin vergi ödəyicisi agent kimi hər hansı işçinin əməkhaqqından verilməli güzəştə tətbiq etməyə bilməz.

Müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərində vergi güzəştlərinin müəyyən və tətbiq edilməsinin ayrı-ayrı əsaslarına rast gəlmək olar. Həmin əsasları ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- vergi ödəyicilərinin maddi, maliyyə və iqtisadi vəziyyəti;
- vətəndaşların vətən qarşısında xüsusi xidmətləri;
- iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin və subyektlərinin, regionların inkişaf etdirilməsi zərurəti;
- vətəndaşların ictimai və ailə vəziyyəti;
- ətraf mühitin mühafizəsi və s.

Vergi güzəştlərinin tətbiqinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- ❖ müəyyən regionda təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet növlərinin geniş yayılmasında təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi marağının təmin edilməsi;
- ❖ maliyyə vəsaitlərinin zəruri olan malların (xidmətlərin) istehsalına yönəlməsinin stimullaşdırılması və regionun sosial-iqtisadi inkişafı proqramının yerinə yetirilməsi;
- ❖ investisiya və innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üçün zəruri iqtisadi şəraitin yaradılması;
- ❖ yeni iş yerləri yaradan müəssisələrin fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması;
- ❖ müəyyən region üçün prioritet sosial vəzifələri yerinə yetirən vergi ödəyicilərinə iqtisadi köməyin göstərilməsi.

2.2. Vergi güzəştlərinin təsnifatı

Hazırda vergi güzəştlərinin xüsusiyyətləri və təsnifatına iqtisadi və hüquqi ədəbiyyatlarda vahid yanaşma mövcud deyil və bu məsələlər müzakirə obyektı olaraq qalır. Bu, əsasən, onunla bağlıdır ki, problemin vahid konsepsiyası indiyədək işlənilib hazırlanmamışdır. Burada güzəştlərin hüquqi aspektlərinə toxunmadan onların iqtisadi mahiyyətinə baxılır. Qanunvericilikdə vergi güzəştlərinin geniş siyahısının öz əksini tapması onların sistemləşdirilməsi zərurətini yaradır. Məhz bu səbəbdən də vergi güzəştləri müxtəlif meyar və əsaslara görə təsnif olunur.

Sxem 1. Vergi güzəştlərinin təsnifatı.

Qüvvədə olma müddətinə görə:

- ❖ daimi vergi güzəştləri;
- ❖ müddətli vergi güzəştləri.

Daimi vergi güzəştləri qeyri-müəyyən müddətə qüvvədə olur. Belə ki, vergi qanunvericiliyində öz əksini tapan vergi güzəştlərinin böyük hissəsinin qüvvədəolma müddəti müəyyən edilmədiyindən onlar daimi vergi güzəştləri hesab edilir.

Müddətli vergi güzəştləri isə konkret müddətə tətbiq edilir və müəyyən olunmuş müddətin sonunda qüvvədən düşür. Azərbaycanın Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə sənaye və texnologiyalar parkının rezidenti olan fiziki şəxslərin 7 il müddətinə gəlir vergisindən azad edilməsi müddətli vergi güzəştlərinə əyani misaldır.

Əhatə dairəsinə görə:

- ❖ bütün vergi ödəyicilərinə şamil olunan vergi güzəştləri;
- ❖ vergi ödəyicilərinin müəyyən kateqoriyasına şamil olunan vergi güzəştləri.

Bütün vergi ödəyicilərinə şamil olunan vergi güzəştləri vergi ödəyicilərinin qeyri-məhdud dairəsinə tətbiq olunur. Misal olaraq, Azərbaycan Respublikasına avtomobillərlə gələn şəxslər üçün həmin avtomobilin texniki pasportu ilə nəzərdə tutulmuş bakındakı yanacaqın aksizdən azad edilməsini göstərə bilərik.

Vergi ödəyicilərinin müəyyən kateqoriyasına şamil olunan vergi güzəştlərinə istehsalatdan ayrılmaqla təhsil almağa göndərilmiş tələbələrə, aspirantlara (magistrlərə) müəssisə və təşkilatların hesabına ödənilən təqaüd məbləğlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərini misal göstərmək olar.

Subyektinə görə:

- ❖ fiziki şəxslərə şamil olunan vergi güzəştləri;
- ❖ hüquqi şəxslərə şamil olunan vergi güzəştləri.

Məlum olduğu kimi, vergi qanunvericiliyində öz əksini tapan vergi güzəştlərinin müəyyən hissəsi fiziki şəxslərə, digər hissəsi isə hüquqi şəxslərə tətbiq olunur. Bunlara misal olaraq, fiziki şəxslərin gəlir və hüquqi şəxslərin mənfəət vergilərinə dair güzəştləri göstərmək olar.

Məqsədinə görə:

- ❖ ümumiqtisadi vergi güzəştləri;
- ❖ sosial vergi güzəştləri.

Qanunvericilikdə təsbit olunan güzəştlərinin böyük hissəsi ümumiqtisadi məqsədlərə malikdir. Lakin bir sıra vergi güzəştləri isə sırf sosial məqsəd daşıyır. Məsələn, müharibə veteranlarına, əlillərinə, həlak olmuş döyüşçülərin ailə üzvlərinə tətbiq olunan vergi güzəştləri.

Xarakterinə görə:

- ❖ şərti vergi güzəştləri;
- ❖ şərtsiz vergi güzəştləri.

Şərti vergi güzəştlərinin tətbiqi qanunvericiliklə müəyyən olunmuş şərtlərlə əlaqələndirilir. Məsələn, vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində əsas yaşayış yeri olduğu daşınmaz əmlakının təqdim edilməsindən əldə olunan gəlirin vergidən azad edilməsi. Şərtsiz vergi güzəştləri isə heç bir şərt olmadan tətbiq edilir.

Tətbiq olunduğu vergi elementinin dəyişilməsindən asılı olaraq:

- ❖ istisnalar;
- ❖ endirimlər;
- ❖ azadolmalar.

İstisnalar dedikdə, vergilərin hesablanması zamanı vergitutmanın ayrı-ayrı predmetlərinin istisna edilməsi başa düşülür. İstisnalar daimi və ya müddətli ola bilər. İstisnalar həm bütün, həm də müəyyən kateqoriya vergi ödəyicilərinə tətbiq oluna bilər .

Gəlir və mənfəət vergisinə münasibətdə istisnalar dedikdə, vergi ödəyicisi tərəfindən müəyyən fəaliyyət növlərindən əldə olunmuş mənfəət və gəlirin vergi tutulan gəlir daxilində istisna olunması başa düşülür. Qanunvericilikdə gəlir və mənfəət vergisi ilə bağlı çoxlu sayda vergi güzəştlərinin bir növü olan istisnalar təsbit olunmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 106.1.1-ci maddəsinə əsasən xeyriyyə təşkilatlarının sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa gəlirləri mənfəət vergisinə, 102.1.13-cü maddəsinə əsasən fiziki şəxslərin müvafiq qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatdan keçmiş lotereyalardan, habelə dövlət daxili uduşlu istiqrazlardan əldə olunan uduşların dəyəri gəlir vergisinə cəlb olunmur.

Əmlak vergisinə münasibətdə istisnalar ayrı-ayrı əmlak növlərinin vergiqoymadan azad olunmasında ifadə olunur. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 199.5-ci maddəsinə əsasən şəhərlərdə sərnişin daşımaları üçün istifadə olunan trolley-buslar və tramvaylar əmlak vergisindən azaddır. Dolayı vergilərdə də bu növ güzəştlərdən istifadə olunur. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 164.1.2-ci maddəsinə əsasən maliyyə xidmətlərinin göstərilməsindən ƏDV tutulmur.

Endirimlər vergi güzəştlərinin bir növü olmaqla vergitutma bazasının azalmasına gətirib çıxarır. İstisnalar kimi endirimlər də həm bütün, həm də müəyyən kateqoriya vergi ödəyicilərinə tətbiq oluna bilər. Vergitutmanın nəticələrinə etdiyi təsirinə görə endirimlər limitli (endirim məbləği bir-başa və ya dolayı olaraq məhdudlaşdırıla bilər) və limitsiz ola bilər.

Mənfəət və gəlir vergisinə münasibətdə endirimlər vergi ödəyicisinin gəliri ilə yox, onun xərcləri ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək, vergi ödəyicisinə xeyriyyə fondlarına, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə müəssisələrinə və təbiəti mühafizə məqsədilə sərf etdiyi maliyyə vəsaitlərini xərc kimi

hesablamaqla vergi tutulan gəlirini azaltmaq hüququ verilə bilər. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 108-ci maddəsinə əsasən, gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı olan bütün xərclər, həmçinin qanunla nəzərdə tutulmuş icbari ödənişlər gəlirdən çıxılır.

Azadolmalar dedikdə, vergi dərəcəsinin, yaxud hesablanmış ümumi verginin azalmasına istiqamətlənən vergi güzəştləri başa düşülür. Azadolma vergi ödəyicisinin vergi öhdəliklərinin birbaşa olaraq ixtisar edilməsi deməkdir. Azadolmalar digər güzəşt növlərindən fərqli olaraq vergi ödəyicisinin əmlak vəziyyətini daha çox nəzərə almağa qadirdir. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 207.2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının, Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının, müharibə əlillərinin və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər şəxslərin mülkiyyətində olan torpaqlara görə torpaq vergisinin məbləği 10 manat azaldılır.

2.3. Vergi ödəməkdən azadolmanın formaları

2.3.1. Ümumi vergi məbləğinin azaldılması

Ümumi vergi məbləği tam, yaxud müəyyən hissəsi daimi və ya müəyyən müddətə azaldıla bilər. Müəyyən müddətə tam olaraq vergi ödəməkdən azadolmaya vergi tətili deyilir. Bu yolla vergidən azadolma bütün vergi ödəyiciləri və yaxud onların müəyyən kateqoriyası üzrə məhdud zaman intervalında verilə bilər. Vergi tətilləri adətən yeni yaradılmış fəaliyyət sahələrinin dəstəklənməsi və yaxud inkişaf etdirilməsi prioritet sayılan fəaliyyət növlərini həyata keçirən müəssisələrə əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması üçün verilir.

İlk baxışdan vergi tətillərinin verilməsi mexanizmi və onun inzibatçılığı sadə görünə bilər, nəzəriyyədə vergi mütəxəssisləri tərəfindən onun üstün və çatışmayan cəhətləri vurğulanır.

Çatışmayan cəhətlərdən ən başlıcası odur ki, vergi tətillərinin verildiyi dövr ərzində dövlət xəzinəsi birbaşa itkilərə məruz qalır və həmin müddət ərzində güzəştli vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin artmasına baxmayaraq, bunun dövlət xəzinəsinin gəlirlərinə heç bir təsiri olmur. Bundan başqa, mütəxəssislərin fikrincə vergi ödəyiciləri istənilən yolla vergi tətili müddətlərinin uzadılmasına nail olmağa çalışır-

lar və bu da onlarda böyük məbləğdə vergilərdən yayınmağa meyilliyin artmasına gətirib çıxara bilər.

Qeyd olunanlarla yanaşı, vergi tətillərinin üstün cəhətləri nəzərə alınmaqla onunla bağlı ümumi yanaşmalar da formalaşmışdır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- vergi tətillərinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli rolu vardır;
- vergi tətilləri vergilərlə yanaşı eyni zamanda gömrük ödənişləri üzrə verildikdə daha səmərəli olur;
- vergi tətillərinə nəzarət dəqiq kriteriyalar əsasında aparılmalıdır;
- vergi tətilləri təkcə yeni yaradılan müəssisələrə deyil, həm də yeni fəaliyyət sahələri açmış müəssisələrə verilə bilər;
- vergi tətillərinin innovasiyaları tətbiq edən müəssisələrə daha çox verilməsi önəmlidir.

Azərbaycanda da həyata keçirilən iqtisadi islahatların əsas məqsədlərindən biri sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, investisiya qoyuluşlarının və innovasiyaların stimullaşdırılması ilə bağlıdır. Bu məqsədə nail olunması üçün müasir iqtisadi alətlərdən, o cümlədən vergi tətillərindən geniş istifadə olunur.

Azərbaycanda vergi tətillərinin verilməsi ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir ki, bunlara “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” (1 yanvar 2019-cü il tarixinədək qüvvədədir), “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında” (1 yanvar 2010-cu il tarixinədək qüvvədə olub), “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlərin gəlir vergisindən azad edilməsi haqqında” (1 yanvar 2014-cü il ta-

rixinədək qüvvədədir), “Bankların, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında” (1 yanvar 2012-ci il tarixinədək qüvvədə olub, həmin Qanunla bankların, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir) Azərbaycan Respublikasının qanunlarını misal göstərmək olar.

2.3.2. Vergi ödəmələrinin təxirə salınması və ya möhlət verilməsi. Vergi krediti

Vergi krediti, eləcə də vergi ödəmələrinin təxirə salınması və ya möhlət verilməsi vergilərin ödənilməsi müddətinin dəyişdirilməsi formalarıdır. Beynəlxalq təcrübədə vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətinin dəyişdirilməsi qısa və uzun müddətə ola bilər. Qısa müddətli kreditlər adətən 2 aydan 6 ayadək və yaxud 3 aydan 12 ayadək olan müddətləri əhatə edir. Uzun müddətli vergi kreditləri isə 1 ildən 5 ilədək olan dövrə verilir. Uzun müddətli vergi kreditləri müəyyən investisiya layihəsinin yerinə yetirilməsi məqsədləri üçün verilir və vergi terminologiyasında “investisiyalı vergi krediti” kimi adlandırılır. Qısa müddətli vergi kreditləri ilə investisiyalı vergi kreditləri arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, qısa müddətli kreditlərin verilməsi vergi ödəyicisinin çətin maliyyə vəziyyətindən irəli gəlir, investisiyalı vergi kreditləri isə daha uzun müddətə verilir və investisiya qoyuluşu edilən layihələrin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Qeyd olunmalıdır ki, istər qısamüddətli, istərsə də uzunmüddətli vergi kreditləri verilməklə vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətlərinin dəyişdirilməsi heç bir halda vergi öhdəliyinə xitam verilməsi sayılmır. Bu, sadəcə olaraq, yalnız vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddə-

tinin daha gec olan müddətə dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Buna görə də vergi krediti verildiyi halda, vergi ödəyicisi tərəfindən müvafiq vergi öhdəliyinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətdə yerinə yetirilməməsi vergi qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması halı sayılmaz və verginin vaxtında ödənilməməsinə görə ona qarşı faizlər hesablanmır. Lakin, bütün hallarda vergi kreditləri müəyyən şərtlər daxilində və vergi ödəyicisi tərəfindən verilmiş müəyyən zəmanət əsasında həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq vergi kreditlərinin verilməsi şərtləri vergi ödəyicisi tərəfindən pozulduğu halda, vergi kreditinə xitam verilir və verginin vaxtında ödənilməməsinə görə faizlərin hesablanması bərpa olunur.

Azərbaycan Respublikasında vergi ödəyicilərinə vergi kreditlərinin verilməsini tənzimləyən normalar Vergi Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Vergi Məcəlləsində hər bir verginin ödənilmə müddətləri müəyyən olunmuş və vergilərin ödənilmə müddəti pozulmaqla ödənilməsinə görə vergi ödəyicisindən hər bir ötmüş gün üçün ödənilməmiş vergi məbləğinin 0,1 faizi həcmində faiz tutulur.

Vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddətinin dəyişdirilməsi (vergi kreditinin verilməsi) Vergi Məcəlləsinin 85-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətləri 1 aydan 9 ayadək aşağıda göstərilən halların biri olduqda dəyişdirilə bilər:

- təbii fəlakət və digər qarşısı alınmaz qüvvə nəticəsində vergi ödəyicisinə zərər dəydikdə;
- vergini bir dəfəyə ödəyi təqdirə vergi ödəyicisinin iflası uğramaq təhlükəsi olduqda.

Göstərilən müddət ərzində vergi ödəyicisinə faizlər hesablanmır. Vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddətinin uzadılması vergi ödəyicisinin yazılı şəkildə əsaslandırılmış və onun tərəfindən vergi öhdəliyinin yerinə

yetirilməsi üçün müvafiq girovun və ya zəmanətin verildiyini özündə əks etdirən müraciəti əsasında vergi orqanının çıxardığı qərara uyğun olaraq həyata keçirilir.

2.3.2.1 İnvestisiya vergi kreditləri

Bu güzəşt müəssisələrə elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri, istehsalatın təchizat vasitələrini tamamilə yeniləşdirmə, yeni texnologiyaların yaradılması, habelə regionların ictimai-iqtisadi inkişafını təmin edəcək əsas sifarişləri icra edilməsi məqsədilə vergi ödəmələrini mərhələlərlə azaltmaq hüququnun verilməsini ifadə edir. Əgər vergi kreditinin maksimal müddəti 1 ildirsə, investisiya vergi kreditləri 1 ildən 5 ilə qədər verilə bilər. İnvestisiya vergi krediti barədə müqavilədə verginin növü, kreditin məbləği, müqavilənin bitmə tarixi, faizin dərəcəsi, ödəniş qaydası, müqavilənin icra olunmasının təmini üsulları və tərəflərin məsuliyyəti əks olunur.

2.3.2.1 Məqsədli vergi krediti

Bu güzəşt vergi ödəməsinin natural şəkildə icra olunmasında ifadə olunur. Vergi ödəyicisi vergi məbləğini büdcəyə ödəmək əvəzinə büdcə təşkilatlarına öz məhsulunu, işlər və xidmətlərini təqdim edir. Belə bir güzəşt Rusiya Federasiyasının 20 dekabr 1991-ci il tarixli “İnvestisiya vergi kreditləri barədə” Qanununda öz əksini tapmışdır. Həmin Qanuna əsasən vergi ödəyicisinə yerli büdcəyə hesablanan vergi məbləği həddində ərazinin ictimai-iqtisadi inkişafı və yeri əhaliyə xüsusi əhəmiyyətli xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar güzəştlər verilmişdir. Əgər vergi ödəyicisi belə bir vergi güzəştini əldə etmək istəyirdisə, yerli hakimiyyət orqanı ilə saziş bağlamalı idi. Ödəyici sazişin tələblərini pozduğu halda ona yerli büdcəyə hesablanan vergi məbləğinin 25%-i həddində cərimə tətbiq olunurdu.

2.3.3. Vergi amnistiyası

Vergi amnistiyası dedikdə, vergi ödəyicilərinə vergi qanunvericiliyi ilə ödənilmə müddəti bitmiş vergi məbləğlərinin ödənilməsi imkanının verilməsi ilə bağlı tədbirlər məcmusu başa düşülür. Vergi amnistiyasının aşağıdakı səciyyəvi əlamətləri vardır:

- ❖ Vergi amnistiyası vasitəsilə dövlət şəxslərə öz gəlirlərini leqallaşdırmaq hüququ verir;
- ❖ Vergi amnistiyasının məqsədi büdcəni təmin etmək yox, vergi ödəyicisi ilə dövlətin münasibətlərini hüquqi müstəviyə keçirməkdir;
- ❖ Vergi amnistiyası onu zəruri edən şərait yarandıqda tətbiq edilir;
- ❖ Vergi amnistiyası vergi ödəyicilərinə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaqdan, cərimə, yaxud maliyyə sanksiyalarından azad olmaq imkanı verir.

Vergi amnistiyasının tətbiq olunduğu ölkələr sırasında Argentina, Belçika, Hindistan, İrlandiya, İtaliya, Almaniya, Pakistan, Filippin, Fransa, Cənubi Afrika Respublikasını göstərmək olar. Vergi amnistiyası heç də tətbiq olunduğu bütün ölkələrdə müsbət nəticə verməmişdir. Lakin 1988-ci ildə İrlandiyada tətbiq olunan vergi amnistiyası müsbət nəticələr vermişdir. Belə ki, vergi amnistiyası nəticəsində büdcənin əldə etdiyi daxilolmalar ÜDM-in 2,5%-ni təşkil etməklə, büdcə defisitinin bağlanmasına kifayət etmişdir. Bundan əlavə ABŞ-da müntəzəm olaraq vergi amnistiyaları tətbiq olunur ki, bunun nəticəsində də 2,1 milyard dolların büdcəyə daxil olması təmin edilmişdir.

2.3.4. Vergi dərəcəsinin aşağı salınması

Verginin dərəcəsinin aşağı salınması müəyyən vergi ödəyiciləri və konkret fəaliyyət növlərinə münasibətdə

verginin baza dərəcəsinin azaldılmasını ifadə edir. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 106.2-ci maddəsinə əsasən əlillərin və ya sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı 50 faizi əlillərdən və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 faiz azaldılır.

2.3.5. Əvvəl ödənilmiş verginin hesablanması

Azadolmanın bu növü ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması məqsədilə geniş tətbiq olunur. Məsələn, Vergi Məcəlləsinin 127-ci maddəsinə əsasən rezidentin Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında Azərbaycan mənbəyindən olmayan gəlirindən ödənilmiş gəlir vergisinin və ya mənfəət vergisinin məbləğləri Azərbaycanda vergi ödənilərkən nəzərə alınır. Buna uyğun olaraq nəzərə alınan məbləğ Azərbaycan Respublikasında həmin gəlirdən və ya mənfəətdən müəyyən edilmiş dərəcələrlə tutulan verginin məbləğindən çox olmamalıdır.

2.4. Mövcud qanunvericilikdə öz əksini tapmış vergi güzəştlərinin monitorinqi

Vergi qanunvericiliyində öz əksini tapan əksər vergi güzəştləri, azadolmalar və imtiyazlar vergi ödəyiciləri tərəfindən vəzifələrin icrasının dövləti əhəmiyyətindən, investisiya və innovasiya fəaliyyəti sahəsində onların fəallığının əlavə stimullaşdırılması zərurətindən, sahələrin və ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin inkişafına dəstəyin məqsədə uyğunluğundan, habelə vətəndaşların ictimai cəhətdən aztəminatlı kateqoriyalarına dəstəyin zəruriliyindən tətbiq olunur.

Qanunvericilikdə öz əksini tapmış vergi güzəştlərinin monitorinqi sahəsində Rusiya Federasiyasının Federal Vergi Xidmətinin təcrübəsi diqqətə layiqdir. Belə ki, Rusiya Federal Vergi Xidmətinin həyata keçirdiyi monitorinqin nəticəsinə görə qiymətləndirilməsi mümkün olan vergi güzəştlərinin sayı 2009-cu ildə 152, 2010-cu ildə isə 184 olmuşdur. 2011-ci ildə də onların sayı bir qədər artmışdır. Monitorinqin aparılması yalnız Federal vergi xidmətinin vergi hesabatı statistikasına əsasən mümkün olmuşdur. 2011-ci ilin sonuna bütçənin əsas vergi xərcləri investisiya və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması, habelə sahələrin inkişafına istiqamətlənmişdir. İnteraksiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönələn güzəştlər arasında əsas istehsalat fondunun aktiv hissəsinin yenilənmə prosesinə kömək məqsədilə tətbiq olunan sürətli amortizasiya

xüsusi yer tutur. Bu güzəştdən böyük miqyasda istifadə olunması onun tələb olunan güzəşt olduğunu deməyə əsas verir. Bununla yanaşı intellektual fəaliyyətin nəticələrinə müstəsna hüququn realizəsi əməliyyatlarının ƏDV-dən azad olunmasını da tələb olunan güzəşt kimi qeyd edə bilərik.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində vergi güzəştləri və imtiyazları Vergi Məcəlləsinin ayrı-ayrı maddələrində, Azərbaycan Respublikasının qanunlarında və Nazirlər Kabinetinin qərarlarında öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi güzəştləri və imtiyazlarını nəzərdə tutan normaların təsbit olduğu maddələr aşağıdakılardır:

1. **Maddə 74.** Hesabatın verilməsi müddətinin uzadılması;
2. **Maddə 85.** Vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsi müddətləri və həmin müddətlərin dəyişdirilməsi;
3. **Maddə 102.** Gəlir vergisindən azadolmalar və güzəştlər;
4. **Maddə 106.** Azadolmalar və güzəştlər (mənfəət vergisi);
5. **Maddə 108.** Gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı xərclər (mənfəət və gəlir vergisi);
6. **Maddə 109.** Gəlirdən çıxılmayan xərclər (mənfəət və gəlir vergisi);
7. **Maddə 110.** Gəlirdən faizlər üzrə çıxılan məbləğlərin məhdudlaşdırılması (mənfəət və gəlir vergisi);
8. **Maddə 111.** Ümitsiz borcların gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);
9. **Maddə 112.** Ehtiyat sığorta fondlarına ayrımaların gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);
10. **Maddə 113.** Elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);

11. **Maddə 114.** Amortizasiya ayırmaları və gəlirdən amortizasiya olunan aktivlər üzrə çıxılan məbləğlər (mənfəət və gəlir vergisi);

12. **Maddə 115.** Təmirlə bağlı xərclərin gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);

13. **Maddə 116.** Sığorta haqlarının gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);

14. **Maddə 117.** Geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);

15. **Maddə 118.** Qeyri-maddi aktivlərə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması (mənfəət və gəlir vergisi);

16. **Maddə 119.** Gəlirdən çıxılan məbləğlərin məhdudlaşdırılması (mənfəət və gəlir vergisi);

17. **Maddə 120.** Əmlakın təqdim edilməsindən yaranan zərər (mənfəət və gəlir vergisi);

18. **Maddə 121.** Zərərin keçirilməsi (mənfəət və gəlir vergisi);

19. **Maddə 164.** Vergi ödəməkdən azad edilmə (ƏDV);

20. **Maddə 165.** Verginin sıfır (0) dərəcəsi ilə tutulması (ƏDV);

21. **Maddə 188.** Azadolmalar (Aksizlər);

22. **Maddə 199.** Vergi güzəştləri və azadolmalar (Əmlak vergisi);

23. **Maddə 207.** Vergi güzəştləri (Torpaq vergisi);

24. **Maddə 211.** Yol vergisinin dərəcələri;

25. **Maddə 218.** Sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri.

Vergi güzəştlərini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının digər Qanunları:

1. Azərbaycan Respublikasının “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlərin gəlir vergisindən azad edilməsi haqqında” 28 dekabr 2012-ci il tarixli 542 nömrəli Qanunu;

Adı çəkilən Qanunla banklar və digər kredit təşkilatları

tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər 2013-cü il yanvarın 1-dən 1 (bir) il müddətinə gəlir vergisindən azad edilmişdir.

2. Azərbaycan Respublikasının "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 27 noyabr tarixli 222-IIQ nömrəli Qanununun qüvvədə olma müddətinin uzadılması barədə" 25 noyabr 2008-ci il tarixli 719 nömrəli Qanunu.

Bu Qanunla Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan hüquqi şəxslər 1 yanvar 2014-cü il tarixinədək Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər vergisini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azad edilmişlər.

Vergi güzəştlərini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən, əlavə dəyər vergisindən azad olunan malların siyahısı haqqında" 31 yanvar 2005-ci il tarixli 11 nömrəli Qərarı.

Qeyd olunan qərarla Nazirlər Kabineti ölkədə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması və daxili bazarın qorunması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən bir sıra malları əlavə dəyər vergisindən azad etmişdir.

2.5. Vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi vergi ödəyicilərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin tərkibinin optimallaşdırılması, nəticələrin proqnozlaşdırılması və strateji hədəflərə uyğunluğunun müəyyən edilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Qiymətləndirmədə vergi güzəştlərinin müəyyən olunması şərtləri, vergi güzəştlərinin tərkibi, proseslərin ardıcılığı, habelə nəticələrinin tətbiqinə olan tələblər araşdırılmalıdır.

Güzəştlər sistemi dəyişkən olduğundan qiymətləndirmə mexanizmi, habelə meyar və göstəricilər sistemi də dəyişir və bu da vergi güzəştlərinin tətbiqinin effektivliyinin qiymətləndirilməsində çətinliklər yaradır. Ümumi halda vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirmə meyarları kimi əsasən, aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

2.5.1. Bütçə effektivliyi

Bütçə effektivliyi dedikdə, vergi güzəştinin bütçənin vergi daxilolmalarına təsiri başa düşülür. Bu göstərici güzəştin tətbiqi nəticəsində azalmış gəlirlərin vergi ödənişlərinin artımı ilə müqayisəsi yolu ilə təyin edilir.

Vergi güzəştinin bütçə effektivliyi əmsalının hesablanması aşağıdakı düstur üzrə həyata keçirilir:

$$\Theta_{BE} = \frac{VD_t - VD_{t-1}}{G_t} + 1,$$

burada:

Θ_{BE} – büdcə effektivliyi əmsalı;

VD_t – qiymətləndirilən dövrdə büdcənin vergi daxilolmalarının həcmi;

VD_{t-1} – qiymətləndirilən dövrdən əvvəlki dövrdə büdcənin vergi daxilolmalarının həcmi;

G_t – qiymətləndirilən dövrdə tətbiq olunan vergi güzəştinin həcmi.

Büdcənin effektivlik əmsalı 1-dən artıq, yaxud 1-ə bərabər olduğu halda vergi güzəştlərinin effektivliyi münasib hesab edilir. Bu onunla izah olunur ki, güzəşt verilən ildən əvvəlki ilin vergi daxilolması ilə güzəşt verilən ilin vergi daxilolması bərabər olduqda (yəni, $VD_t = VD_{t-1}$), büdcənin effektivlik əmsalı 1-ə bərabər olur. Bu əmsalın 1-dən artıq olması güzəşt veriləndən sonra vergi daxilolmasının nəinki azaldığını, hətta artığını deməyə əsas verir. Effektivlik əmsalı 1-dən aşağı olduqda effektivlik qeyri-münasib hesab edilir.

Bəzi müəlliflər qeyd edirlər ki, metodiki baxımdan bu hesablama vergi güzəştlərinin vergi daxilolmalarına təsirini müəyyən etməyə imkan vermir.

Belə ki, qeyd olunan hesablama vasitəsilə praktiki olaraq vergi daxilolmasının hansı faktorun (güzəştlər, imtiyazlar, qanunvericiliyə dəyişikliklər, iqtisadi konyunkturun yaxşılaşması) hesabına dəyişdiyini müəyyən etmək mümkün deyil. Belə hesablama güzəştin verilməsi effektinin qısamüddətli dövr üçün keçərli olduğu hal üçün yararlıdır.

Vergi tənzimlənməsinin özünəməxsus cəhətlərindən biri də zaman laqıdır, daha doğrusu, vergi güzəştinin tətbiq olunmağa başladığı zamanla son hədəfə nail olunduğu zaman arasındakı dövrdür. Buna görə də vergi imtiyaz-

larının effektivliyinin hesablanması zamanı uzunmüddətli dövrə aid (ən azı 2-3 il) göstəricilərə nəzər salmaq lazımdır.

2.5.2. İqtisadi (maliyyə) effektivlik

İqtisadi effektivlik dedikdə, vergi güzəştindən istifadə edən vergi ödəyicisinin təsərrüfat göstəricilərinin yaxşılaşması başa düşülür. Bu zaman əmək haqqı fondu, yeni iş yerlərinin yaranması, məhsul istehsalının həcmının dinamikası qiymətləndirilir.

Təcrübədə həmçinin, vergi güzəştlərinin iqtisadi effektivliyinin qiymətləndirilməsinin bir sıra göstəricilərinin (əmək haqqı fondunun artması, yeni iş yerlərinin yaradılması, əmək şəraitinin yaxşılaşması) monitorinqi və balların yekun miqdarının hesablanması ilə bağlı metodikalarına rast gəlinir.

Bu halda ilk növbədə müvafiq vergilər üzrə vergitutma bazasının genişlənməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının artımı, vergi ödəyicilərinin sayının artımı ilə büdcə gəlirlərinin aşağı düşməsi müqayisə edilir. Bundan başqa, vergi ödəyicilərinin investisiya aktivliyində dəyişikliklər, yenidən buraxılan məhsulların rəqabətə davamlılığı, yeni iş yerlərinin yaradılması, əmək haqqının artımı, işçilərin əmək şəraitinin yaxşılaşması, sosial müdafiənin yüksəlməsi kimi amillər təhlil edilir.

2.5.3. İctimai effektivlik

İctimai effektivlik dedikdə, vergi ödəyiciləri tərəfindən əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənən tədbirlər sisteminin realizəsi nəticəsində göstərilən xidmətlərin keyfiyyət və həcm dəyişikliklərində ifadə olunan ictimai əhəmiyyətli effektdə nailolma səviyyəsinin qiymətləndirilməsi başa düşülür. İctimai effektivliyin qiymət-

ləndirilməsi zamanı yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin gəlirlərinin və yaşayış minimumunun artımı, istehsal edilən məhsulun bir işçiyə düşən həcm göstəricilərinə nəzər salınır.

Vergi güzəştlərinin növləri tətbiq olunduğu ölkədən asılı olaraq fərqlidir və müxtəlif şirkətlərə müxtəlif şəraitdə fərqli təsir edirlər. Xarici ölkələrin vergi siyasətində mün-təzəm olaraq baş verən dəyişikliklər vergi güzəştləri və-sitəsilə vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin nəticəliliyi və effektivliyini tədqiq etmək üçün böyük material verir.

Səlahiyyətli orqan tərəfindən vergi güzəştlərinin effek-tivliyinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı göstəri-cilərdən istifadə olunur:

- ❖ müəyyən edilmiş dövrün əvvəli və sonuna vergitutma bazası;
- ❖ vergi dərəcəsi;
- ❖ güzəştli vergi dərəcəsi;
- ❖ hesabat dövründə istisna edilən vergitutma bazasının məbləği (vergitutma bazasının tam yaxud qismən vergidən azad edilməsi zamanı);
- ❖ müəyyən edilmiş hesabat dövrünün əvvəli və sonuna əməkhaqqının fondu;
- ❖ hesablanmış vergilərin cəmi (məbləği);
- ❖ ödənilmiş vergilərin cəmi (məbləği);
- ❖ vergi güzəştlərinin verilməsi nəticəsində azad olunmuş vəsaitlərin yaxud vergi güzəştlərinin hesabına vergi ödəyicisinin qənaət etdiyi məbləğlərin cəmi.

Sonra vergi güzəştlərinin verilməsi ilə şərtlənən vergi faydasının məbləği müəyyən edilir. Qiymətləndirmə aşağıda qeyd olunan düsturlar üzrə aparılır :

1. Güzəştin verilməsi vergitutma bazasının bir hissəsinin vergidən azad olması ilə bağlı olduqda:

$$M_{vf} = M_{vb} * V_d,$$

burada:

M_{vf} – vergi faydasının məbləği;

M_{vb} – vergi güzəştinin tətbiqi nəticəsində vergitutma bazasının ixtisar olunan hissəsinin miqdarı;

V_d – güzəştin tətbiq olunduğu dövrdə qüvvədə olan vergi dərəcəsi.

2. Güzəştin verilməsi vergitutma bazasının bir hissəsinə aşağı dərəcələrin tətbiqi ilə bağlı olduqda:

$$M_{vf} = M_{vb} * (V_d - V_{gd}),$$

burada:

M_{vf} – vergi faydasının məbləği;

M_{vb} – güzəştli dərəcənin tətbiq olunduğu vergitutma bazasının miqdarı;

V_d – güzəştin tətbiq olunduğu dövrdə qüvvədə olan vergi dərəcəsi;

V_{gd} – verginin güzəştli dərəcəsi.

Elmi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi güzəştlərindən istifadə nəticəsində sərəncamda qalan əlavə vəsaitlərin investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi ilə iqtisadi artım məqsədləri üçün istifadə edilməli olması ilə bağlı təminatların qanunvericiliyə əlavə edilməsi zəruridir.

Vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi keyfiyyətini artırmaq üçün aşağıdakı əsas istiqamətlərə diqqət ayırmaq təklif olunur:

1. Müxtəlif vergi növləri üzrə vergi güzəştlərinin tətbiqi təcrübəsini təhlil etmək üçün vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsinin vahid metodikasının hazırlanması;

2. Investisiya xarakterli vergi güzəştləri investisiya effektivliyi mövqeyindən qiymətləndirilməlidir ki, bu zaman əsas istehsal fondlarına kapital qoyuluşlarının və investisiyaların maliyyələşdirilməsində xüsusi maliyyə vəsaitlərinin vergi daxilolmalarının artımında payı hesaba alınsın.

3. Vergi güzəştlərinin iqtisadi effektivliyinin qiymətləndirilməsi zamanı sənaye istehsalının artımı, ÜDM və inkişafın ictimai-iqtisadi göstəriciləri nəzərə alınmalıdır.

2.5.4. Vergi güzəştlərinin vergi xərcləri vasitəsi ilə büdcə, sosial, iqtisadi və fiskal effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Vergi güzəştlərinin effektivliyini müəyyən etmək üçün onların qiymətləndirmə metodologiyası və tətbiqi nəticəsində büdcə itkilərinin qiymətləndirmə mexanizmi formalaşdırılmalıdır.

Vergi güzəştləri dövlət tənzimlənməsinin və iqtisadi proseslərin stimullaşdırılmasının ideal instrumenti deyil. Vergi güzəştlərinin çoxluğu vergi sisteminin neytrallığını aşağı salır, vergi inzibətçiliği xərclərini artırır və nəticədə bütün vergi sisteminin effektivliyini və ədalətliliyini azaldır. Dövlət stimullaşdırılmasının alternativ üsulu qismində bir-başa maliyyələşmə (subsidiyalar, qrantlar, kreditlər) çıxışdır.

Vergi və büdcə stimullaşdırması arasında rəqabət onlardan birini seçməyə məcburiyyət yaradır.

Bu məqsədlə vergi xərclərinin effektivliyi müəyyən edilməlidir. Ümumiyyətlə, vergi xərclərinə vergi güzəştlərinin tətbiqi nəticəsində büdcə itkiləri tərifi vermək olar. Vergi güzəştləri nəticəsində müəyyən qrup ödəyicilər üstünlüklər əldə edir.

Vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi hər bir xərc mədəsi üzrə ayrıca aparılmalıdır. Belə qiymətləndirmə bir neçə addımdan ibarətdir:

- 1) bu verginin normativ strukturunun işlənib hazırlanmasından;
- 2) bu verginin normativ strukturundan kənarlaşmasının qiymətləndirilməsindən;

- 3) vergi güzəştinin effektivliyinin hesablanmasının kəmiyyət metodunun seçilməsindən;
- 4) bu metodla hesablama aparılması üçün statistik məlumatların əldə edilməsindən;
- 5) kəmiyyət qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsindən.

Vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı – OECD üç metod təklif edir:

- 1) itirilmiş gəlirlər üzrə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi – bu metod büdcə sisteminin almadığı vergilərin cəmi kimi qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur;
- 2) bərpa edilmiş gəlirlər üzrə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi – bu metod vergi güzəştinin ləğvi nəticəsində büdcənin əldə etdiyi gəlir kimi qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur;
- 3) uyğun xərclər üzrə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi – bu metod vergi xərclərini vergi güzəştindən istifadə edən bütün vergi ödəyiciləri tərəfindən ödənməli olan büdcənin birbaşa xərclərinin cəmi kimi başa düşülür. Bu onların güzəştin büdcədən birbaşa transfert ilə əvəz olunması nəticəsində vergi ödəyicisinin vergi tutulmadan sonra qalan gəlirinin vergi tutulan zamanki gəlirinə bərabər olmasını nəzərdə tutur.

Qeyd olunan metodlardan ən çox istifadə olunan itirilmiş gəlirlər metodudur.

Bu metodun mövcud olmaması və olması şəraitində vergi məbləğinin fərqi kimi başa düşülür. Lakin bu fərq güzəştin inzibatçılığı nəticəsində olan xərc məbləği qədər dəqiqləşdirilməlidir.

2.5.5. Təhlil olunan güzəşt üzrə illik vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi

Bu hesablama aşağıdakı düstur vasitəsi ilə həyata keçirilir :

$$VX^t = VD^i_{b/g} - VD^i_g + \Delta VIX^t + \Delta VRX^t$$

burada:

VX^t – vergi xərclərinin cəmi;

i – (vergi güzəşti tətbiq olunan);

$VD^i_{b/g}$ – bu güzəşti istifadə edən vergi ödəyicilərin güzəşt olmayan şəraitdə vergi daxilolmaları;

VD^i_g – güzəşti istifadə edən vergi ödəyicilərinin vergi daxilolmaları;

ΔVIX^t – güzəştin istifadəsi nəticəsində vergi inzibatçılığı xərclərinin artımı;

ΔVRX^t – güzəştin istifadəsi nəticəsində vergi ödəyicisi üçün vergi razılaşdırılması xərclərinin artımı.

2.5.6. Müəyyən dövr üçün təhlil olunan güzəşt üzrə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi

Vergi güzəştinin effektivliyini qiymətləndirilməsi məqsədilə, onu bir il yox, müəyyən dövr ərzində qiymətləndirmək zəruridir. Bu məqsədlə dövrləri diskontlaşdırma vasitəsilə bərabərləşdirmək olar.

$$\sum_{i=1}^t VX^t = \sum_{i=1}^t VD^t_{b/g} - \sum_{i=1}^t VD^t_g + \Delta \sum_{i=1}^t VIX^t - \Delta \sum_{i=1}^t VRX^t$$

$\sum_{i=1}^t VX^t$ – t dövrü ərzində vergi daxilolmalarının cəmi;

t – vergi güzəştinin daxil edildiyi andan effekt bitənədək olan dövrdür;

$\sum_{i=1}^t VD^t_{b/g}$ – bu güzəşti istifadə edən vergi ödəyicilərinin

güzəşt olmayan şəraitdə t dövrü ərzində vergi daxilolmalarının cəmidir;

$\sum_{i=1}^t VD_i^g$ – güzəştə istifadə edən vergi ödəyicilərinin t -dövründə vergi daxilolmalarının cəmidir;

$\Delta \sum_{i=1}^t VIX_i^t$ – t -dövrü ərzində güzəştin istifadəsi nəticəsində vergi inzibətçiliyi xərclərinin artımının cəmidir;

$\Delta \sum_{i=1}^t VIX_i^t$ – t -dövrü ərzində güzəştin istifadəsi nəticəsində vergi ödəyicisi üçün vergi razılaştırılması xərclərinin artımının cəmidir.

Bu yolla hesablanan qiymətdə kənarlaşma olacaq və bu kənarlaşmaya əsas səbəb verilən güzəşt nəticəsində itən verginin dəqiq hesablanmasının, vergi inzibətçilik xərclərinin artımının kəmiyyətinin qiymətləndirməsinin mümkün olmamasıdır.

Bu düsturu sadələşdirilmiş şəkildə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

$$\sum_{i=1}^t VX_i^t = \sum_{i=1}^t VD_i^{b/g} - \sum_{i=1}^t VD_i^g$$

Güzəştlərin qiymətləndirilməsinin effektivliyinin artırılması məqsədilə onları iqtisadi, sosial, fiskal və büdcə nöqtəyi nəzərdən effektivliyini qiymətləndirmək zəruridir.

Vergi güzəştinin fiskal effektivliyi gələcəkdə vergi daxilolmalarında vergi xərclərinə nisbətən artımı nəzərdə tutmalıdır. Bütün göstəricilər t zamanına nisbətən hesablanır və müvafiq dövrə eyniləşdirilməsi üçün diskontlaşdırılır.

$$FE = \sum_{i=1}^t VD_i^g - \sum_{i=1}^t VD_i^{b/g}$$

Əgər vergi daxilolmaları vergi xərclərini üstələyirsə, o zaman fiskal effekt cəmi xərclərdən çoxdur, yəni:

$$FE > \sum_{i=1}^t VX_i^t$$

Vergi güzəştinin fiskal effektivliyi güzəştin fiskal effektivliyinin vergi xərclərinin cəminə münasibətidir, yəni:

$$E_{fisk} = \frac{FE}{\sum_{i=1}^t VX^t} = \frac{\sum_{i=1}^t VD_i^t - \sum_{i=1}^t VD_{b/g}^t}{\sum_{i=1}^t VX^t}$$

Efisk vahiddən kiçik olsa güzəşt effektiv deyil, vahidə bərabər olsa neytraldır və yalnız vahiddən böyük olduğu daxilolmalarının vergi xərclərini üstələyir.

Vergi güzəştinin sosial effektivliyi güzəşt nəticəsində əhalinin və cəmiyyətin həyat səviyyəsindəki artım, sosial müdafiə olunmamış təbəqənin həyat səviyyəsindəki artım kimi əks olunur.

Lakin bu göstərici hesablanarkən, onun ümumi iqtisadi inkişaf nəticəsindəki sosial artım effektindən kənarlaşdırmaq zəruridir.

Bu göstəricinin hesablanması üçün iki yanaşmadan istifadə etmək olar.

Birinci yanaşma müvafiq ərazi sosial göstəricilərin həmin güzəşt göstəricisi ilə müqayisəsindən ibarətdir. Məsəl üçün əlillərə verilən gəlir vergisi üzrə güzəşt və əlillərin məşğulluq səviyyəsi.

Bu sahədə sosial effekt vergi xərclərini üstələsə onun məqsədmüvafiqliyindən söz gedə bilər.

$$SE = \sum_{i=1}^t SG_i^t - \sum_{i=1}^t SG_{b/g}^t$$

burada:

$\sum_{i=1}^t SG_i^t$ – vergi güzəştə təqdim olunan t ilində, qiymət göstəricilərinin cəmidir.

$\sum_{i=1}^t SG_{b/g}^t$ – vergi güzəştə təqdim olunan t ilində, güzəşt olmayan şəraitdə qiymət göstəricilərinin cəmidir.

İkinci yanaşma bir sosial sahəni bir neçə vergi güzəştləri əhatə etdiyi təqdirdə vergi güzəştlərinin orta göstəricisi kimi hesablanmasını nəzərdə tutur.

$$SE = \frac{\sum_{i=1}^t SG_i^t - \sum_{i=1}^t SG_{b/g}^t}{n}$$

n – sosial effekti əhatə edən güzəştlərin cəmidir.

Vergi güzəştinin sosial effektivliyi güzəştin tətbiqi nəticəsində sosial effektin vergi xərclərinin cəminə münasibəti kimi ifadə olunur.

$$E_{sos} = \frac{SE}{\sum_{i=1}^t VX^t} = \frac{\sum_{i=1}^t SG'_i - \sum_{i=1}^t SG'_{b/l}}{\sum_{i=1}^t VX^t}$$

E_{sos} vahiddən kiçik olsa, güzəşt effektiv deyil, vahidə bərabər olsa, neytraldır və yalnız vahiddən böyük olduğu daxilolmalar vergi xərclərini üstələyir.

Vergi güzəştinin iqtisadi effektivliyi güzəşt tətbiqi nəticəsində iqtisadi agentlərin maliyyə imkanlarının yaxşılaşmasını xarakterizə edir.

$$\dot{IE} = \sum_{i=1}^t TD'_i - \sum_{i=1}^t TD'_{b/g}$$

burada:

\dot{IE} – iqtisadi effektivlik;

$\sum_{i=1}^t TD'_i$ – bu güzəştə istifadə edən vergi ödəyicilərinin t dövrü ərzində vergi daxilolmalarının cəmidir

$\sum_{i=1}^t TD'_{b/g}$ – bu güzəştə istifadə edən vergi ödəyicilərinin güzəşt olmayan şəraitdə t dövrü ərzində vergi daxilolmalarının cəmidir

Vergi güzəştinin iqtisadi effektivliyi güzəştin tətbiqi nəticəsində iqtisadi effektin vergi xərclərinin cəminə münasibəti kimi ifadə olunur.

$$E_{iqt} = \frac{\dot{IE}}{\sum_{i=1}^t VX^t} = \frac{\sum_{i=1}^t oo'_i - \sum_{i=1}^t oo'_{b/g}}{\sum_{i=1}^t VX^t}$$

E_{iqt} vahiddən kiçik olsa, güzəşt effektiv deyil, vahidə bərabər olsa, neytraldır və yalnız vahiddən böyük olduğu halda daxilolmaların vergi xərclərini üstələyir.

Vergi güzəştinin büdcə effektivliyi təkcə vergi bazasının genişləndirilməsi nəticəsində büdcə daxilolmalarının artımı kimi yox, həm də güzəştlərin tətbiqi nəticəsində, iqtisadi və sosial sferanın inkişafı nəticəsində, həmin sahələrə

büdcə xərclərinin azaldılması və nəticədə büdcənin daha çox sərbəst vəsaiti qaldığını nəzərdə tutur. Yəni büdcə effekti fiskal, sosial və iqtisadi effektin cəminə bərabərdir.

Yəni:

$$BE = FE + SE + IE = \sum_{i=1}^t VD_i^t - \sum_{i=1}^t VD_{b/g}^t + \sum_{i=1}^t SG_g^t + \sum_{i=1}^t SG_{b/g}^t + \sum_{i=1}^t OO_i^t - \sum_{i=1}^t OO_{b/g}^t$$

Vergi güzəştinin büdcə effektivliyi güzəştin tətbiqi nəticəsində büdcə effektivliyinin vergi xərclərinin cəminə münasibəti kimi ifadə olunur.

Yəni:

$$S_{büdcə} = \frac{BE}{\sum_{i=1}^t VX^t} = \frac{FE + SE + EE}{\sum_{i=1}^t VX^t} = \frac{\sum_{i=1}^t VD_i^t - \sum_{i=1}^t VD_{b/g}^t + \sum_{i=1}^t SG_g^t + \sum_{i=1}^t SG_{b/g}^t + \sum_{i=1}^t OO_i^t - \sum_{i=1}^t OO_{b/g}^t}{\sum_{i=1}^t VX^t}$$

$S_{büdcə}$ vahiddən kiçik olsa, güzəşt effektiv deyil, vahidə bərabər olsa, neytraldır və yalnız vahiddən böyük olduğu halda daxilolmaların vergi xərclərini üstələyir.

Nəticə. Vergi güzəştinin hər bir göstəricisi kifayət qədər əhəmiyyətli olsa da, onlarda yalnız büdcə effektivliyi digər üçünü əhatə etdiyinə görə məcmu göstərici kimi çıxış edə bilər.

2.5.7. İnnovasiya yönümlü vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi

İnnovasiya yönümlü vergi güzəştlərinin növləri tətbiq olunduğu ölkədən asılı olaraq fərqlidir və müxtəlif şirkətlərə müxtəlif şəraitdə fərqli təsir edirlər. Xarici ölkələrin vergi siyasətində müntəzəm olaraq baş verən dəyişikliklər bir tərəfdən vergi güzəştləri vasitəsilə innovation fəaliyyəti

yətin nəticəliliyi və effektivliyini tədqiq etmək üçün böyük material verir.

Innovasiya fəallığının stimullaşdırılması üçün vergi güzəştlərindən istifadəyə qarşı müəyyən arqumentlər də mövcuddur. Xüsusən də, təsərrüfat fəaliyyətinin subyektləri innovasiya layihələrini onlara güzəştlərin verilməsindən asılı olmayaraq həyata keçirə bilərlər. Bu halda innovasiya fəaliyyətini həyata keçirən müəssisəyə vergi güzəştinin tətbiq olunması faktı heç bir təsir göstərmir, ancaq həmin müəssisənin vergi itkilərini azaldır.

Güzəştlərin tətbiqinin məhsuldarlığı məsələsinin həlli iki sualla ifadə olunur:

- ❖ inflyasiya nəzərə alınmaqla bu və ya digər vergi güzəştinin tətbiqi elmi tədqiqat və araşdırmalara çəkilən xərclərin məbləğinə nə qədər təsir göstərmişdir;
- ❖ büdcənin məhrum olduğu məbləğlərin innovasiya fəaliyyətinə vergi güzəştləri tətbiq etməklə xərclənməsi nə qədər effektivdir.

Daha dəqiq nəticələrin əldə edilməsi üçün statistik məlumatların işlənməsinə əsaslananlar analitik metoddan istifadə etmək olar.

Bu metod klassik reqressiya modelinə əsaslanır. Ehtimal olunur ki, tədqiqat və araşdırmaların xərc səviyyəsi t vaxtı ərzində bir sıra dəyişənlərin funksiyasıdır. Belə dəyişənlər müxtəlif faktorlar ola bilər - əvvəlki dövrdə tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclərin səviyyəsi, gözlənilən pul axınları, istehsal edilən məhsula gözlənilən tələbat səviyyəsi, inflyasiya və s. ETTKİ-nə çəkilən xərclərin səviyyəsinə təsir edən amillərin seçilməsi, təklif edilmiş metodika üzrə güzəştin məhsuldarlığının hesablanması əhəmiyyətli mərhələlərindən biridir. Bu məqsədlə, aşağıdakı kimi ifadə olunan reqressiya asılılığına baxılır:

$$Y_t = B_0 + B_1 * X_{1t} + B_2 * X_{2t} + B_3 * X_{3t} + B_4 * X_{4t} + B_5 * X_{5t} + B_6 * X_{6t} + U_t,$$

burada:

Y_t - t vaxtı müddətində tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclərin səviyyəsi;

B_0 – sabit toplanan - amillər arasında qeyri-funksional əlaqəni əks etdirən sabit;

B_1 – vergi güzəştindən istifadə olunmuş tədqiqat və araşdırmalara çəkilən əlavə xərcləri ifadə edən əhəmiyyətlik əmsalı;

$X_{it} = 1$, əgər vergi güzəşti istifadə edilirsə;

$X_{it} = 0$, əgər vergi güzəşti istifadə edilmirsə;

X_{2t-1} , – $t-1$ dövründə tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclərin səviyyəsi;

X_{3t} , – t dövründə məhsula gözlənilən tələb;

X_{4t} – t dövründə pul axınlarının ehtimal edilən saldosu;

X_{5t} – t ilində dövlət elmi təşkilatların birbaşa büdcə maliyyələşməsinin həcmi;

X_{6t} – t ilində şirkətlər tərəfindən tədqiqat və araşdırmaların həyata keçirilməsi üçün alınmış qrantlar və yardımların ölçüsü.

Dövlət dəstəyinin göstərilən formaları yüksək riskli layihələri, eləcə də ETTKİ-yə əlavə xərcləri stimullaşdırma bilər;

X_{2t} , X_{3t} , X_{4t} , X_{5t} , X_{6t} , – hər bir şirkət və ya iqtisadi subyektlər üçün t dövründə tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclərin ölçüsünə təsir edən mümkün amillərdir. Müxtəlif tədqiqatlarda belə dəyişənlərin sayı və növləri fərqlənə bilər;

B_2 , B_3 , B_4 , B_5 , B_6 , – dəyişənlərin əhəmiyyətlik əmsalları X_{2t} , X_{3t} , X_{4t} , X_{5t} , X_{6t} , faktorları statistik əməl nəticəsində müəyyən edilir;

U_t – təsadüfi (stoxastik) faktor.

Bu modelin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakılar tələb olunur:

1) Tədqiqat və araşdırmaların səviyyəsinə təsir edən amilləri müəyyən etmək;

2) Statistik məlumatlara əsaslanan müşahidə aparmaq;

3) Məlum qiymətləndirmə üsullarının birinin (misal üçün, ən kiçik kvadratlar üsulu) köməyilə $B_0, B_1, B_2, B_3, B_4, B_5, B_6$ və U_T -ni qiymətləndirmək. Beləliklə, konkret güzəştin tətbiqi ilə, tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclərin dəyişməsinə qiymətləndirmək olar;

4) Güzəştin tətbiqi nəticəsində tədqiqat və araşdırmalara çəkilən xərclərin artımı ilə güzəşt nəticəsində büdcənin itkisini müqayisə etmək. Əgər xərclər itkiləri üstələyirsə, onda güzəşt effektivdir. Əgər büdcə itkisi xərclərin artımını üstələyirsə onda ETTKİ-nin birbaşa maliyyələşdirilməsi daha effektivdir;

5) Güzəştin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi.

Ayrı-ayrı şirkətlər səviyyəsində tədqiqatın üstünlüyü alınan nəticələrin dəqiqliyindən ibarətdir. Məlumatlar dövrlər üzrə ümumi göstəricilərdən ibarətdirsə, o zaman alınmış nəticələr daha az dəqiq ola bilər, digər tərəfdən, tədqiqat daha az əməkətutumlu olacaq.

2.6. Vergi güzəştlərinin vergi daxilolmalarının həcminə təsirinin müəyyən edilməsi

Vergi qanunvericiliyinə güzəştlərlə bağlı dəyişikliklərin edilməsi barədə təkliflərin hazırlanması və təqdim olunması prosesində ən vacib məsələlərdən biri həmin dəyişikliklərin dövlət büdcəsinin vergi daxilolmalarının həcminə təsirinin operativ və düzgün müəyyən edilməsinin təmin olunmasından ibarətdir.

Bu məsələnin həlli üçün Vergi Məcəlləsinə ediləcək əlavə və dəyişikliklərin vergi daxilolmalarına təsirinin müəyyən olunması ilə bağlı formulların hazırlanması zəruridir.

1. Vergi Məcəlləsində fiziki və ya hüquqi şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirlərindən tutulan gəlir və ya mənfəət vergisinin dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = G \cdot (V_2 - V_1)$$

burada:

G - fiziki və ya hüquqi şəxslərin xalis gəlirlərinin illik məbləği;

V₂ - gəlir və ya mənfəət vergisinin yeni dərəcəsi;

V₁ - gəlir və ya mənfəət vergisinin əvvəlki dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Geriyə

Hesabat al Davam et İmtina

1.3. Vergi Məcəlləsinin 101.3 -cü maddəsi üzrə

Bayannamanın dövrü (-dən) * 01.01.2012

Bayannamanın dövrü (-dək) * 31.12.2012

V2 (Gəlir vergisinin yeni dərəcəsi) 12

V1 (Gəlir vergisinin əvvəlki dərəcəsi) 14

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.1. Vergi Məcəlləsinin 101.3-cü maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

Geriyə

Hesabat al Davam et İmtina

2.1. Vergi Məcəlləsinin 105 -ci maddəsi üzrə (Mənfəət vergisi üzrə)

Bayannamanın dövrü (-dən) * 01.01.2009

Bayannamanın dövrü (-dək) * 31.12.2009

V1 (Mənfəət vergisinin əvvəlki dərəcəsi) 22

V2 (Mənfəət vergisinin yeni dərəcəsi) 20

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.2. Vergi Məcəlləsinin 105-ci maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

2. Vergi Məcəlləsində ƏDV-nin dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = D \cdot (V_2 - V_1) - D \cdot \Theta_{x\%} \cdot K,$$

burada:

D - ƏDV-yə 18 faiz dərəcə ilə cəlb olunan mallar (işlər, xidmətlər) üzrə dövriyyənin orta illik həcmi;

$\Theta_{x\%}$ - əvəzləşdirilən ƏDV məbləğinin mallar (işlər, xidmətlər) üzrə dövriyyədə xüsusi çəkisi;

V_1 - ƏDV-nin əvvəlki dərəcəsi;
 V_2 - ƏDV-nin yeni dərəcəsi;
 K - ƏDV-nin dərəcəsinin azalma əmsalı;
 H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

3. Vergi Məcəlləsində aksiz dərəcələrinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

$$H = D \cdot (V_2 - V_1)$$

burada:

D - il ərzində istehsal olunan aksizli malların həcmi və ya dəyəri;

V_1 - aksizin əvvəlki dərəcəsi;

V_2 - aksizin yeni dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Geriya

Hesabat al Davam et İmtina

4.4. Vergi Məcəlləsinin 190.3 -cü maddəsi üzrə (Aksiz vergisi)

Bəyannamənin dövrü (-dan) * 01.01.2012

Bəyannamənin dövrü (-dak) * 31.12.2012

V1 (Aksiz-in əvvəlki dərəcəsi) 6

V2 (Aksiz-in yeni dərəcəsi) -4

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.3. Vergi Məcəlləsinin 190.3-cü maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

4. Vergi Məcəlləsində torpaq vergisinin dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

$$H = T \cdot (V_2 - V_1)$$

burada:

T - mülkiyyətdə və ya istifadədə olan torpağın yerləşdiyi ərazi və təyinatı üzrə sahəsi;

V_1 - verginin əvvəlki dərəcəsi;

V_2 - verginin yeni dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Geriyə

Hesabat al Davam et İmtina

6.3. Vergi məəcəlləsinin 206-cı maddəsi üzrə (Torpaq vergisi (k.t.t.))

Bəyannamənin dövrü (-dən) * 01.01.2012

Bəyannamənin dövrü (-dək) * 31.12.2012

V1 (v.ə.d.) 10

V2 (v.y.d.) 8

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.4. Vergi Məcəlləsinin 206-cı maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

5. Vergi Məcəlləsində mədən vergisinin dərəcələrinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanır:

$$H = D \cdot (V_2 - V_1),$$

burada:

D - il ərzində çıxarılan faydalı qazıntıların dəyəri və ya həcmi;

V_1 - verginin əvvəlki dərəcəsi;

V_2 - verginin yeni dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Geriyə

Hesabat al Davam et İmtina

8. Vergi Məcəlləsinin 216 -cı maddəsi üzrə (Mədən vergisi)

Bəyannamənin dövrü (-dən) * 01.01.2012

Bəyannamənin dövrü (-dək) * 31.12.2012

V1 (Verginin əvvəlki dərəcəsi) 26

V2 (Verginin yeni dərəcəsi) 24

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.5. Vergi Məcəlləsinin 216-cı maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

6. Vergi Məcəlləsində sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin azaldılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = D \cdot (V_2 - V_1),$$

burada:

D - ümumi hasilatın və satışdankənar gəlirin illik məbləği;

V_1 - verginin əvvəlki dərəcəsi;

V_2 - verginin yeni dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

7. Vergi Məcəlləsində gəlir vergisindən azad olunan məbləğin artırılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində, vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = F \cdot (G_2 - G_1) \cdot V,$$

burada:

F - güzəştədən istifadə edən fiziki şəxslərin faktiki sayı;

G_1 - güzəştin VM-ə dəyişikliklərin edilməsində olan məbləği;

G_2 - güzəştin VM-ə dəyişikliklərin edilməsindən sonrakı məbləği;

V - gəlir vergisinin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

8. Vergi Məcəlləsində vergi güzəştindən istifadə edən şəxslərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

$$H = (F_2 - F_1) \cdot G \cdot V,$$

burada:

F_1 - güzəştədən istifadə edən fiziki şəxslərin VM-ə dəyişikliklərin edilməsindən əvvəlki sayı;

F_2 - güzəştədən istifadə edəcək fiziki şəxslərin VM-ə dəyişikliklərin edilməsindən sonrakı sayı;

G - güzəştin məbləği;

V - gəlir vergisinin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Şəkil 1.6. Vergi Məcəlləsinin 102.4-cü maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

9. Vergi Məcəlləsində aylıq gəlirin güzəşt verilən aşağı həddinin artırılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = F \cdot \Theta \cdot A \cdot V,$$

burada:

F - aylıq gəliri 250 manatdan yeni müəyyən olunmuş həddədək olan fiziki şəxslərin sayı;

Θ - əmək qabiliyyətli əhali üçün ölkə üzrə yaşayış minimumunun 1 misli;

V - gəlir vergisinin dərəcəsi;

A - təqvim ili üzrə ayların sayı;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

10. Vergi Məcəlləsində mənfəət vergisi üzrə güzəşt verilən fəaliyyət sahələrinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = G \cdot V \cdot R / (100+R),$$

burada:

G - güzəşt verilən sahədə fəaliyyət göstərən subyektlərin illik gəliri;

V - mənfəət vergisinin dərəcəsi;

R - rentabellik norması;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

11. Vergi Məcəlləsində güzəşt hüququnun verilməsi üçün müəssisənin işçilərinin ümumi sayında əlillərin və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərin faiz həddinin aşağı salınması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = G \cdot V \cdot R / (100+R),$$

burada:

G - işçilərinin ümumi sayında əlillərin və ya sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək şəxslərin faiz həddi yeni müəyyən olunmuş həddən 50 faizədək olan müəssisələrin gəliri;

V - mənfəət vergisinin dərəcəsi;

R - rentabellik norması;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

12. Vergi Məcəlləsində ƏDV-dən azad olunan malların, işlərin və xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanma bilər:

$$H = D \cdot V - D \cdot \Theta_{x/\zeta},$$

burada:

D - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən ƏDV-dən azad mallar (işlər, xidmətlər) üzrə dövriyyənin orta illik həcmi;

$\Theta_{x/\zeta}$ - əvəzləşdirilən ƏDV məbləğinin VM-ə edilmiş dəyişikliklər şamil olunan mallar (işlər, xidmətlər) üzrə dövriyyədə xüsusi çəkisi;

Geriyə

Hesabat al Davam et İmtina

3.1.1. Vergi məəcəlləsinin 164-cü maddəsi üzrə (ƏDV-dən azad olunan)

Bəyannamənin dövrü (-dən) * 01.01.2012

Bəyannamənin dövrü (-dək) * 31.12.2012

V (Verginin dərəcəsi) 0

Hesabat al Davam et İmtina

Hesabat barədə məlumat

Şəkil 1.7. Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

V - ƏDV-nin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

13. Vergi Məcəlləsində ƏDV-yə 18 faiz dərəcə ilə cəlb olunan malların (işlərin, xidmətlərin) ƏDV-yə sıfır (0) dərəcəsi ilə cəlb olunan mallara (işlərə, xidmətlərə) aid edilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = D \cdot V,$$

burada:

D - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən ƏDV-yə sıfır (0) dərəcəsi ilə cəlb olunan mallar (işlər, xidmətlər) üzrə dövriyyənin orta illik həcmi;

V - ƏDV-nin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

14. Vergi Məcəlləsində aksizdən azad olunan malların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = D \cdot V,$$

burada:

D - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən aksizdən azad olunan malların idxalının orta illik həcmi;

V - aksizin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

15. Vergi Məcəlləsində əmlak vergisindən azad olunan təşkilatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı də-

yişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

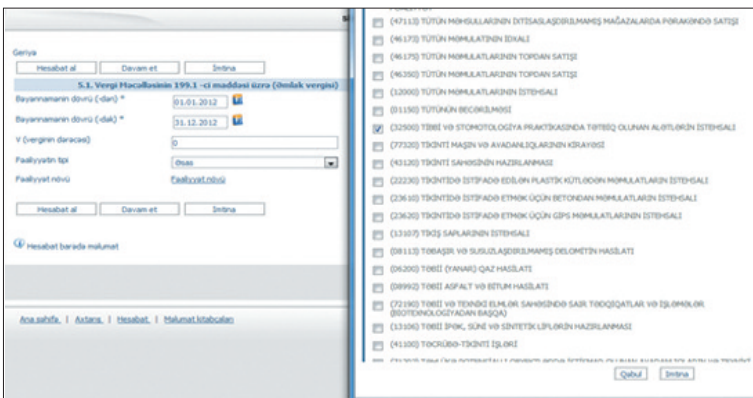
$$H = Q \cdot V,$$

burada:

Q - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən əmlak vergisindən azad edilən təşkilatların əsas vəsaitlərinin orta illik qalıq dəyəri;

V - verginin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

Şəkil 6.8. Vergi Məcəlləsinin 199.1-ci maddəsi üzrə güzəştin hesablanması

16. Vergi Məcəlləsində əmlak vergisindən azad olunan fəaliyyət növlərinin (fiziki şəxslər üzrə) əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

$$H = (B - F \cdot 5000) \cdot V,$$

burada:

B - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən əmlak vergisindən azad olunan fəaliyyət sahəsində istifadə edilən və

bu sahədə fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərə məxsus binaların inventar dəyəri;

F - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən əmlak vergisindən azad olunan fəaliyyət sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslərin sayı;

V - verginin dərəcəsi;

5000 - binaların inventar dəyərinin əmlak vergisinə cəlb olunmayan hissəsi, manat;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

17. Vergi Məcəlləsində ödənilməli olan əmlak vergisindən çıxılan məbləğin artırılması ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = F \cdot (G_2 - G_1),$$

burada:

F - güzəştdən istifadə edən fiziki şəxslərin faktiki sayı;

G₁ - güzəştin əvvəlki məbləği;

G₂ - güzəştin yeni məbləği;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

18. Əmlak vergisi üzrə vergi güzəştindən istifadə edən fiziki şəxslərin əhatə dairəsi genişləndirildikdə vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanıla bilər:

$$H = (F_2 - F_1) \cdot G,$$

burada:

F₁ - güzəştdən istifadə edən fiziki şəxslərin VM-ə dəyişikliklərin edilməsinədək olan sayı;

F₂ - güzəştdən istifadə edəcək fiziki şəxslərin VM-ə dəyişikliklərin edilməsindən sonrakı sayı;

G - güzəştin məbləği;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

19. Vergi Məcəlləsində əmlak vergisindən azad olunan fəaliyyət sahələrinin (hüquqi şəxslər üzrə) əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = Q \cdot V,$$

burada:

Q - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən əmlak vergisindən azad edilən fəaliyyət sahəsində istifadə olunan əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyəri;

V - verginin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

20. Vergi Məcəlləsində torpaq vergisindən azad olunan təşkilatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı dəyişikliklərin edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanı bilər:

$$H = T \cdot V,$$

burada:

T - VM-ə edilmiş dəyişikliklərə əsasən torpaq vergisindən azad edilən təşkilatların mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahəsinin ölçüsü;

V - verginin dərəcəsi;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

21. Vergi Məcəlləsində ödənilməli olan torpaq vergisindən çıxılan məbləğin artırılması ilə bağlı dəyişikliklərin

edilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi aşağıdakı kimi hesablanabilir:

$$H = F \cdot (G_2 - G_1),$$

burada:

F - güzəştdən istifadə edən fiziki şəxslərin faktiki sayı;

*G*₁ - güzəştin əvvəlki məbləği;

*G*₂ - güzəştin yeni məbləği;

H - vergi daxilolmalarında il ərzində baş verəcək azalmanın həcmi.

III FƏSİL

KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN İNKİŞAFINDA VERGİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

3.1. Kiçik və orta biznesin nəzəri-metodoloji əsasları

Kiçik və orta biznes sahəsində inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, onun inkişafı iqtisadi, təşkilati-idarəetmə, sosial-psixoloji və bu kimi amillərlə əlaqədar olaraq səmərəliliyin təmin olunmasından birbaşa asılıdır.

Məşhur iqtisadçı alimlərdən A.Smit, D.Rikardo, C.Keyns, A.Marşal və başqaları azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın rolunu qeyd edərkən onlar arasında kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi çəkisini ayrıca vurğulamışlar. Onların fikrincə, bu biznesin inkişafını səciyəyləndirən amilləri qruplaşdırmaqla kiçik və orta biznesin inkişaf etdirilməsinin aşağıdakı üstünlüklərini müəyyən etmək olar:

- fəaliyyətdə və qərar qəbul etməkdə çeviklik və operativlik;
- yerli şəraitə adaptasiya qabiliyyəti;
- məşğulluğun təmin olunmasında aktivlik və xüsusi çəkinin yüksək olması;
- istismar xərclərinin yüksək olmaması;
- fəaliyyətin asılı olmaması;
- yüksək maddi müvəffəqiyyət imkanı;
- şəxsi müvəffəqiyyət imkanı.

Göstərilən üstünlüklərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki,

kiçik və orta müəssisələrin ölçüləri yol verir ki, az bir müddətdə, ucuz yeni təchizat vasitələri ilə təmin edilsin, yeni texnologiya tətbiq edilsin və sınaqdan keçirilsin, istehsalın müəyyən aşınmış hissəsi ixtisar olunsun, yüksək texnologiyalı əməklə əl əməyinin optimal nisbətində nail olunsun.

Bu baxımdan hesab olunur ki, yüksək ixtisaslı işçilərdən, tədqiqatçılardan, kapital tutumlu fondlardan və avadanlıqlardan istifadə edən iri şirkətlərə nisbətən kiçik və orta müəssisələr daha səmərəli olur və sosial-iqtisadi problemlərin həlli üzrə gözlənilən nəticələrə qısa müddətdə nail olunur.

Kiçik və orta biznesi səciyyələndirən bir neçə amil xüsusi qeyd edilməlidir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- bazarda rəqabətin dəyişməsinə daha çevik reaksiya vermək;
- müştəriləri yaxından tanımaq;
- yerli bazara daha yaxın olmaq;
- çevik qərar qəbul etmək;
- elmi-texniki tələblərə tez adaptasiya olunmaq və uyğunlaşmaq.

Tədqiqatçıların və iqtisadi inkişafı məşğul olan institutların rəyinə görə, kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətində təşkilati-idarəetmə amilini ön plana çəkən xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, müəssisənin miqyası kiçik olduqda o, hər cür bürokratlıqdan azaddır və real istehsal problemləri ilə məşğul olmaq üçün daha geniş imkana malikdir.

Kiçik iqtisadi subyektdə sosial-psixoloji mühitin yaxşılaşdırılması nisbətən asandır. Bu zaman işçilər ümumi mənafe naminə bütün imkanlardan istifadə etməyə hazır olurlar. Həmçinin, ayrı-ayrı şəxslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla çevik kadr siyasətini yürütmək mümkün olur. Kiçik kollektivlərdə birgə səylər daha uğurlu olur və daxili məsələləri asan idarə etmək mümkündür.

Göstərilənlərlə yanaşı, iqtisadçı alimlər kiçik və orta biznesin bir sıra mənfi xüsusiyyətlərinin olduğunu da qeyd edirlər. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- iqtisadi dəyişikliyə yüksək dərəcədə həssas olması;
- maliyyə problemləri;
- iri məbləğdə maliyyə ehtiyatlarına malik olmaması;
- məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin nisbətən aşağı olması;
- işçilərin müəssisəyə cəlb edilməsinin çətinliyi;
- sosial müdafiənin zəif olması;
- işgüzar menecerlərin kifayət dərəcədə səriştəli olması və s.

Bütövlükdə kiçik və orta biznesin müsbət xüsusiyyətlərinin üstünlüyünü nəzərə alaraq, hazırda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşmasında və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşmasında, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun gücləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına ölkənin iqtisadi inkişaf siyasətinin tərkib hissəsi kimi baxılır.

İqtisadiyyatda çeviklik və uyğunlaşma xüsusiyyətlərinə görə kiçik və orta müəssisələrin əlverişliliyi bu sahədə müxtəlif formalı müəssisələrin təşkilini şərtləndirilmişdir. Bu müəssisələrdən Vençur firmalar daha geniş yayılmışdır. Vençur firmalar - kiçik innovasiya müəssisələri içərisində xüsusi yer tutur və onlara çox vaxt «riskli firmalar» deyilir. Ümumiyyətlə Vençur sözünün mənası (ingilis dilində - Venture) risk etmək, riskli fəaliyyət deməkdir. Vençur firmalar – böyük investisiya layihələrinin tərkib hissəsi olaraq yeni məhsul və xidmətlərin tədqiq edilməsi, hazırlanması və istehsalı, innovativ layihələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində ixtisaslaşırlar. Bu firmaların yaradıcıları alim-

lər-tədqiqatçılar, mühəndislər və ixtiraçılardır. Vençur firmalar əsasən elmtutumlu və innovativ sahələrdə daha geniş yayılmışdır. Bir qayda olaraq Vençur firmalar bir neçə hüquqi və fiziki şəxsin müqavilələri və vəsaitləri əsasında yaradılır.

Vençur biznesini investisiyalaşdırma forması başqa investisiyalaşdırma formasından fərqlənir. Vençur biznesinə maliyyə vəsaiti zəmanətsiz, material təminatı olmadan qoyulur, odur ki, investorlar daha böyük riskə gedirlər.

Müasir kiçik vençur müəssisələr çevik və səfərbər strukturlara malik olub yüksək və məqsədyönlü fəallığına görə fərqlənilər. Bununla əlaqədar inkişaf etmiş dövlətlər Vençur firmaların fəaliyyətini təşviq edir və hərtərəfli dəstəkləyirlər.

Vençur firmalarının təsis edilməsində Vençur (riskli) kapital vasitəçi rolunu oynayır. Vençur kapital – əsaslı qoyuluşun riskli olmasını əks etdirir. Vençur kapital – yeni fəaliyyət sahələrinə qoyulan böyük risklərlə bağlı investisiyadır. Vençur kapital əsaslı qoyuluşun daha tez ödənilməsi hesabı ilə bir-biri ilə əlaqədar olmayan investisiya layihələrinə qoyulur. Əsaslı qoyuluş bir qayda olaraq, müəssisə-müştərilərin səhmlərinin bir hissəsinin alınması yolu ilə həyata keçirilir və ya borcların səhmlərə konversiya edilməsi hüquqlarını özündə saxlamaq şərti ilə ona borc verir. Kapitalın riskli qoyuluşu yeni texnologiya sahələrində kiçik innovasiya firmalarının maliyyələşdirilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Riskli kapital özündə borc, səhmdar, sahibkarlıq kapitallarını cəmləşdirir.

3.2.

İqtisadi inkişafda kiçik və orta biznesin rolu

İqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsində və onun davamlı xarakter daşmasında kiçik və orta biznesin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu biznesin inkişafı bir tərəfdən əhalinin gəlirlərini artırır, digər tərəfdən isə yeni iş yerlərinin yaranmasına, məşğulluq səviyyəsinin artmasına təsir göstərir. Onun inkişafı məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsinin əsas tərkib hissələrindən biridir. İqtisadi inkişafın təmin edilməsində, real sektorun rolu əsas amillərdən biridir. Real sektorun inkişafı isə əmək bazarının genişlənməsini, bu isə öz növbəsində daha mobil xarakter daşıyan kiçik və orta sahibkarlığın yeni prinsiplər əsasında formalaşmasını nəzərdə tutur.

Son zamanlar dünya iqtisadiyyatının inkişafında baş verən qloballaşma və inteqrasiya xüsusiyyətlərinin təhlili göstərir ki, kiçik və orta sahibkarlığın yüksək inkişafı hiss edilməkdədir. Bu proses xüsusilə böyük miqdarda maliyyə vəsaitlərinə, avadanlıqların və əmək ehtiyatlarının böyük həcminə o qədər də ehtiyac olmayan sferalarda mövcud olur. İstehsalın kiçik formalarının səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanları iri istehsalla müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir.

Kiçik müəssisələrin yaradılması və inkişafı eyni zamanda istehlak bazarının təmin edilməsinə, ixrac potensialının yüksəldilməsinə, yerli xammal ehtiyatlarından

səmərəli istifadə edilməsinə aparan magistral yol hesab edilir. Lakin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsinə və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına həm makro və həm də mikro səviyyələrdə maneələr mövcuddur.

Makro səviyyədə bu maneələri aqreqasiya olunmuş formada aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- ❖ hər bir şəxsin sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində təşəbbüskarlıq bacarığının və səmərəli əməyinin tətbiqi imkanlarının məhdudluğu;
- ❖ effektiv əməyə olan tələbatın genişləndirilməsi üçün iqtisadi-institusional mühitdə çatışmazlıq;
- ❖ əmək bazarında əməyə olan tələblə onun təklifi arasında olan uyğunsuzluğun mövcudluğu.

Mikro səviyyədə isə bu maneələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ❖ maliyyə mənbələrinə çıxışın məhdud olması;
- ❖ vergi öhdəliyinin yerinə yetirilməsində vaxt itkisinin mövcudluğu;
- ❖ inzibati maneələrin mövcudluğu;
- ❖ lisenziyanın əldə olunmasındakı çətinliklər.

Kiçik müəssisələr təkcə istehsal sferasında deyil, həm də müəssisələr üçün əlverişli olmayan məhsul buraxılışında da səmərəlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta biznesin inkişafı iqtisadiyyatı təbii resurslardan asılı və şaxələnməmiş ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə kiçik müəssisələrin səmərəliliyi son məhsulun istehsalı üçün zəruri olan yarımfabrikatın və s. buraxılışında da özünü göstərir. Bütün bunlar isə cəmiyyətin iqtisadi həyatında kiçik müəssisələrin rolu və yerinin müəyyən edilməsinə inkaredilməz amil kimi kompleks yanaşmanın zəruriliyini tələb edir. Kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinə əsaslanan sahibkarlığın çox böyük ehtiyat mənbələri mövcuddur.

Bu amillər göstərir ki, kiçik və orta müəssisələrin fəa-

liyyətinə əsaslanan kiçik sahibkarlıq ictimai-zəruri əməyin təşkilinin yeni forması olub bütün ölkələrdə sosial-iqtisadi mənafeələrə cavab verir. Bu fəaliyyət növü istər bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatı üçün və istərsə də fərdi qaydada ayrı-ayrı vətəndaşlar üçün eyni dərəcədə əlverişli olduğundan dövlət tərəfindən tanınır və yardım edilir. Kiçik müəssisələrə əlavə əməyə əsaslanan ictimai istehsal prosesləri də daxil olur. Bu zaman isə yeni dəyər yaratmaqla milli gəliri və milli sərvəti artırmaq olur. İnkişaf etmiş ölkələrin zəngin təcrübəsi göstərir ki, kiçik sahibkarlıq indi və gələcəkdə də səmərəli iqtisadi inkişafın ən mühüm mənbələri olacaqdır. Eyni zamanda, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinin, yeni iş yerlərinin açılmasının əsas mənbəyidir. Ona görə də kiçik müəssisələrin inkişafına əksər ölkələrdə yardım göstərilir.

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sahəsində bir çox işlər görülmüş və müvafiq dövlət proqramları qəbul edilmişdir.

Gələcəkdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər sırasında kiçik və orta sahibkarlıq üçün təhsil, məsləhət və informasiya xidmətlərinin təşkili, kiçik və orta bizneslə məşğul olan sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılmasını, xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayının azaldılmasını, hüquqi şəxslərin qeydə alınma prosesinin sadələşdirilməsini, sahibkarlıq fəaliyyətinə əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması üçün müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsini, kiçik sahibkarlar üçün mikrokreditlər verilməsi prosesinin genişləndirilməsini və s. göstərmək olar.

3.3. Kiçik və orta biznesin inkişafında beynəlxalq təcrübə

Kiçik müəssisələrin çevikliyi, 3.1 və 3.2-ci bölmələrdə qeyd olunmuş bir çox digər üstünlükləri beynəlxalq təcrübədə də xüsusi qeyd olunur. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında kiçik müəssisələr müxtəlif adlar altında fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, Almaniyanın iqtisadiyyat elmində kiçik müəssisələr orta müəssisələrdən fərqlənmiş və «Mittelstant» adı ilə bu müəssisələrə «orta təbəqə» kimi baxılır, lakin digər ölkələrdə, xüsusilə ABŞ-da və İngiltərədə «kiçik biznes və kiçik firma», Fransada «sənətkarlıq», Latin Amerikasında «kiçik sənaye», Afrikada «kiçik istehsalat», bəzi ölkələrdə qeyri-formal sektor, Polşada «kiçik biznes», Macarıstanda «kiçik biznes və yardımçı təsərrüfat», yeni müstəqillik əldə etmiş keçmiş sovet respublikalarının hamısında «kiçik sahibkarlıq və kiçik biznes» adlandırılır. İstər Qərbdə, istərsə də sabiq Sovet tədqiqatçıları kiçik müəssisələri öyrənərkən onları ya kiçik firma, ya da kiçik biznes adlandırırlar.

Bütün yuxarıda qeyd olunan ölkələrdə kiçik və orta biznesi xarakterizə edən parametrlərin müxtəlifliyinə və əhatə dairəsinin fərqliliyinə baxmayaraq onların təsnifləşdirilmə meyarları, demək olar ki, eynidir.

Almaniyada kiçik, orta və iri müəssisələr ayrı-ayrı sahələr üzrə işləyənlərin sayına, satılan əmtəələrin və

göstərilən xidmətlərin həcminə görə təsnifləşdirilir. Fəaliyyət sahələrində dövrüyyə kapitalının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla kiçik biznesi müəyyən edən meyarlar dəqiq hədlərə ayrılmışdır. Məsələn, sənayedə dövrüyyə kapitalı uzun müddətli olan sahələrdə kiçik biznesin fəaliyyət göstərməsi üçün böyük ilkin kapital tələb olunur. Məşğul olanların say meyarının fərqlənməsi sayəsində kiçik müəssisələrin forması dəyişir. Sənayedə kiçik müəssisələri müəyyən edən meyarlar (işçilərin sayı və satışın həcmi) nəqliyyat və xidmət sahələrində orta müəssisələri müəyyən edən meyarlarla eynidir. Deməli, kapital qoyuluşu firmanın ölçüsünün müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır və bu ölçü ölkələrdən asılı olaraq şərti xarakter daşıyır. Kiçik biznesin sürətli inkişafı və genişləndirilməsinin əsasını hər şeydən əvvəl, istehsalat elmi-texniki tərəqqinin obyektiv amil kimi təsiri, həmçinin iqtisadi, təşkilati və sosial səbəblərin də təsiri təşkil edir. Eyni zamanda kiçik və iri müəssisələr bir-birini inkar etmir, əksinə, bir-birini tamamlayır.

Məsələn, ABŞ firmalarının 97%-i (kənd təsərrüfatı sahəsindən başqa) rəsmi olaraq kiçik kateqoriyasına aid edilir. Bunların əksəriyyəti kiçik müəssisələrdir, Kiçik firmaların 90%-ində 5 nəfərdən az işçi çalışır. 80%-ində isə işçilərin sayı 10 nəfərdən çox deyildir.

Kiçik firmaların 20%-ndə illik satışın həcmi 500 min dollara yaxındır, 80%-ində isə 100 min dollardan artıq deyildir. Buna baxmayaraq Amerikanın məcmu məhsulunun 40%-i və özəl sektorun məcmu məhsulunun yarısı kiçik biznesin payına düşür.

Eyni zamanda kiçik firmalarda çalışan işçilərin sayı iş qabiliyyətli ümumi işçilərin sayının 58%-ni təşkil edir. Son zamanlar yaradılan yeni iş yerlərinin 80%-i kiçik firmaların payına düşür. 80-ci illərin ortasında kiçik biznes birbaşa, yaxud dolayı yolla 100 milyon Amerika vətəndaşının

yaşayışını təmin etmişdir. ABŞ-ın statistik hesabatlarında göstərilmişdir ki, topdansatış ticarət sahəsində kiçik biznesə məhsul satışından qazanılan illik gəliri 0.5-2 milyon dollar olan firmalar aid edilir. Pərakəndə satış sahəsində 2 milyon dollara qədər, tikintidə 7.5-12 milyon dollar, rabitə sahəsində 2-3 milyon dollar, anbar təsərrüfatında işçilərin sayı 500 nəfərədək olan təşkilatlar da kiçik biznesə aid edilir. Sənayenin müxtəlif sahələrində işçilərin sayı 250-1500 nəfərədək olan firmalar da kiçik biznesə daxildir.

ABŞ-da biznes fəaliyyətinin əsas subyektı şəxsi, tərəf müqabilı və şirkət tipli üç formada xüsusi firmalardır.

Beynəlxalq təcrübədə kiçik müəssisələr nəinki işsizliyin aradan qaldırılması və sosial problemlərin həlli vasitəsi kimi, həm də iqtisadiyyatın tənzimlənməsi aləti kimi də təşkil edilə bilər. Məsələn, inhisar əleyhinə təşkilatın qərarı ilə, yaxud da müəssisələrin yenidən təşkili məqsədilə yaradılan kiçik biznes subyektlərindən geniş istifadə olunur.

Kiçik biznesin ən sadə forması elə firmalardır ki, onların təsərrüfatçılığı vahid şəxsin əlindədir.

Tərəf-müqabilı firmaların birgə idarəedilməsi öz aralarında müqavilələr bağlamış iki və yaxud ikidən çox şəxs tərəfindən ola bilər. Şirkət tipli biznes subyektı isə iri və orta biznes xüsusiyyətinə malikdir. ABŞ-ın bütün şirkətlərinin 90%-i kiçik şirkətlərdir və bunların 98%-i ailəyə məxsusdur. Şirkətlərin formal idarə edilməsi, tələbə uyğun olaraq onun sahibindən ayrı olmalıdır.

Yaponiyada kiçik biznesin təşkili təcrübəsi xüsusi maraq doğurur. Bu sahəyə reallaşan sənaye məhsulunun 55%-i, topdansatış ticarəti həcmnin 60%-i və pərakəndə satış həcmnin 80% -i düşür.

Emaledici sənaye sahəsində 6,5 milyon kiçik müəssisə fəaliyyət göstərir, başqa sözlə, ümumi sayın 99%-i kiçik biznesə aiddir, təxminən 40 milyon adam bu sahədə çalışır, yaxud bütün işçilərin 80%-dən artıq hissəsi kiçik firmalarda

çalışırlar. Ayaqqabı, tikiş, dərman istehsalı, dəstləyici məmulatlar və konstruksiyalar, tikinti və xidmət sferasında (texnikaya xidmət də daxil oimaqla) kiçik müəssisələr xüsusi rola malikdir.

Müəssisələr qəbul edilmiş əsas kapitalın ölçüsünə, işçilərin sayına və sahə mənsubiyyəti əlamətlərinə görə kateqoriyalara ayrılırlar.

Hasilat və emal sahələrində, nəqliyyatda, rabitə və tikinti müəssisələrində kapitalı 100 milyon ienədək (660 min dollar) və işçilərin sayı 300 nəfərədək olan, topdansatış ticarətində müvafiq olaraq 30 milyon ien (200 min dollar) və 100-ə qədər işçisi olan, pərakəndə ticarət və xidmət sferasında 10 milyon ienədək (66 min dollar) və əllyədək işçisi olan müəssisələr orta və kiçik firmalara aid edilir.

Yaponiyada kiçik müəssisələr öz məhsullarına və xidmətlərinə görə yüksək rəqabətlik qabiliyyətinə nail olmuşlar. Onların dövlət, ictimai və fərdi maliyyə təşkilatları ilə əlaqələri qarşılıqlı faydaya əsaslanır.

Yaponiyada kiçik müəssisələrə məqsədli büdcə maliyyələşdirilməsi də tətbiq edilir. Bir çox nazirliklərin və idarələrin xərc smetasında xüsusi xərc maddələri vardır ki, bu da hər il kiçik müəssisələrə maliyyə vəsaiti ayrılması üçün nəzərdə tutulur. 1989-cu ilin maliyyə ilinə kiçik biznesin saxlanması xərcləri təxminən ümumi büdcə xərclərinin 3%-ni təşkil edir.

Bu vəsaitlərin əsas hissəsindən milli maliyyə şirkəti, kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi şirkəti, kiçik biznes kreditinin sığorta şirkəti və digər təşkilatlar əmanət kimi istifadə edirlər. Bu təşkilatlardan vəsaitlər xüsusi kommersiya-investisiya, sığorta və digər şirkətlərin banklarına daxil olur. Bundan başqa, maliyyə ehtiyatları ölkənin və regionun kiçik işgüzarlığının inkişafı ilə maraqlanan yerli hakimiyyət orqanlarının, şirkətlərin maliyyə və sığorta insitutlarının yatırıqları əmanət hesabına yaradılır.

Yaponiya hökuməti kiçik biznesin aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərini daimi nəzarətdə saxlayır və həllində dəstək göstərir:

- 1) kiçik və orta müəssisələrin inkişaf proqramının dövlət hesabına maliyyələşdirilməsi imkanının yaradılması;
- 2) yaradılan müəssisələrin yüksək texnoloji səviyyəsinin öz daxili imkanları hesabına təmin edilməsinin qeyri-mümkünlüyünün əksəriyyətinin dar ixtisaslaşdırılmış müəssisələr olduğundan onların yüksək məhsuldarlığa malik az əmək tutumlu texnologiya tələb etdiyinin nəzərə alınması;
- 3) ölkədə sənaye riskinin və kreditinin hər hansı sığorta sisteminin olmaması (bu, xüsusilə, kiçik və orta müəssisələr üçün daha vacibdir, belə ki, onların investisiya xarakterli işləri daha çoxdur, maliyyə imkanları isə aşağıdır);
- 4) işgüzarlıq biliyinə və bacarığına malik mütəxəssislərin çatışmaması;
- 5) kiçik biznesi hər cür gözlənilməzlikdən və müflisləşmədən qoruyan sığorta mexanizminin və yardım təşkilatlarının olmaması.

Yaponiyada kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi üçün olan büdcə vəsaitinin xeyli hissəsi dövlət investisiya və istiqraz proqramının tərkibində xüsusi büdcə hesabına daxil olur. Proqramın gəliri-poçt əmanət kassaları, insan həyatının sığortasının poçt fondu, təqaüd fondu, təyinatlı dövlət istiqrazının buraxılışı hesabına formalaşdırılır.

Məlumdur ki, kiçik və orta müəssisələrə kredit almaq bir o qədər də asan olmur. Borcun ödənilməsi imkanının olması haqqında təminat verilməlidir. Hətta onu almaq mümkün olarsa belə, iri müəssisəyə nisbətən bu kreditin faiz dərəcəsi yüksək olur. Yaponiyada kiçik müəssisələrə verilən kredit iri müəssisələrə verilən kreditdən 1% yüksək olur. Kredit təminatının cavabdehliyini öz üzərinə götürən

xüsusi assosiasiyalar yaradılır ki, bunlar da kommersiya əsasında fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlardır.

Təminat verməyə görə, assosiasiya ssuda məbləğinin bir faizini alır. Bu vəsait və həmçinin üzv yazılmağa görə kiçik biznes tərəfindən verilən üzvlük haqqı hesabına onlar öz sığorta fondlarını yaradırlar. Eyni zamanda, zəmanət məbləğinin 70-80% kiçik biznes kreditinin sığortası şirkəti tərəfindən sığorta edilir.

Kiçik və orta biznesin inkişafına yönəldilən vəsaitin yaradılmasında büdcədən də istifadə edilir. Müəssisə öz borcunu ödəyə bilmədikdə, kredit tam həcmdə zəmanət verən tərəfindən ödənilir. Zəmanət verən isə öz növbəsində ödənilən məbləği müəssisədən tələb etmək şərtilə zəmanət məbləğini müvafiq təşkilatlardan alır. Kredit zəmanəti assosiasiyalarının fonduna daxil olan vəsait yerli hakimiyyət təşkilatlarına da bildirilir ki, onlar da, həmçinin bu təşkilatların işlərinə nəzarət edə bilsin. Bütün bunlar kiçik firma sahibkarlarının kredit almaq imkanlarının asanlaşdırılmasına köməklik göstərir. Kredit faizinin yüksəldilməsi müəssisələri öz istehsal xərclərini aşağı salmağa vadar edir və kreditin müəyyən hissəsi kiçik müəssisələrə qoyulan vergilərin azaldılması yolu ilə müvazinətləşdirilir.

Vergilər müəyyən edilərkən gəlirin məbləğinin nəzərə alınması, hər şeydən əvvəl, istehsalda inhisar əleyhinə vəsait kimi istifadə edilir. Gəlir güzəştləri məlum fəaliyyət növlərini və istiqamətlərini həvəsləndirmək məqsədilə yerinə yetirilir. Assosiasiyanın ehtiyat fondlarının yaradılmasına yönəldilən vəsaitdən vergi alınmır. Mütərəqqi avadanlıqların dəyərinin müəyyən hissəsinə vergi güzəştləri edilir, vergi güzəştlərinin məbləği mütərəqqi avadanlıqların müəyyən hissələrinin dəyərini ödəmək üçün nəzərdə tutulur və sürətli amortizasiya tətbiq edilir. Kiçik və orta müəssisələr vergi güzəşlərindən yerli vergilərin ödənilməsi zamanı istifadə edirlər. Əgər şirkətin gəliri 3,5 milyon

iəndən azdırsa, onda yerli büdcəyə 6% vergi verilməlidir, gəlir 3,5-7 milyon ien olduqda vergi faizi 9, yeddi milyondan artıq olduqda isə bu verginin məbləği 12% olur.

Azərbaycanda kiçik biznesi əsasən ictimai təşkilatların müəssisələri, kooperativlər, məsləhət firmaları, kiçik müəssisələr təmsil edirlər. Son vaxtlar xüsusi mülkiyyət əsasında təşkil edilmiş kiçik biznes və vençur biznesinin inkişafı nəzərəçarpacaq dərəcədə sürətlənmiş, işçilərin sayı, istehsalın ölçüsü, fəaliyyət müstəqilliyi kimi meyarlara görə səhmdar cəmiyyətlərinin müəyyən hissəsi də kiçik biznesə aid edilə bilər.

3.4. Kiçik və orta biznesin MDB ölkələri üzrə təhlili

Hər bir ölkə iqtisadi fəaliyyətində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta müəssisələr ümumi müəssisələrin 75%-ni təşkil etməklə, milli məhsulun 2/3 hissəsini istehsal edirlər. MDB ölkələrində isə kiçik və orta müəssisələrin inkişafı hələ də qənaətbəxş səviyyədə deyil. Buna baxmayaraq, son illər bu sahədə müşahidə edilən tərəqqi ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişafında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin özünəməxsus rolunun dəyişən iqtisadi mühitə daha tez uyğunlaşması, müasir texnologiyaları istehsalata sürətlə tətbiq etmə imkanları və ən əsası əhalinin əksər hissəsinin məşğulluğunda əvəzolunmaz rolu post-sovet ölkələri tərəfindən diqqətdə saxlanıldığına söyləməyə əsas verir.

MDB dövlətləri üzrə müvafiq qanunvericiliklərin təhlili göstərir ki, kiçik və orta biznesin müəyyənləşdirilməsi meyarı kimi əsasən iki göstəricidən (orta illik işçi sayı və dövriyyə) istifadə olunur. Bəzi üzv dövlətlərdə isə qeyd olunan iki meyardan əlavə aktivlərin balans dəyəri meyarı da geniş istifadə olunur. Qeyd olunan meyarlara görə MDB ölkələrində kiçik və orta biznes subyektləri 3 qrupda təsnifləşdirilir:

- mikro müəssisələr;
- kiçik müəssisələr;
- orta müəssisələr.

Aşağıdakı cədvəllərdə MDB-yə üzv dövlətlərin bir qisminə istifadə olunan meyarlar göstərilmişdir.

Cədvəl 1.10. Azərbaycanca iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	< 50	≤ 500 min manat
Kənd təsərrüfatı	< 25	≤ 250 min manat
Topdansatış ticarət	< 15	≤ 1 mln. manat
Pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	< 10	≤ 250 min manat

Cədvəl 1.11. Belarusda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı
Mikro sahibkarlıq subyektləri	15 nəfərədək
Kiçik sahibkarlıq subyektləri	16-100 nəfərədək
Orta sahibkarlıq subyektləri	101-250 nəfərədək

Cədvəl 1.12. Moldovada kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı	Satış gəlirləri, ötən il	Aktivlərin balans dəyəri, ötən il
1	2	3	4
Mikro müəssisələr	9 nəfərədək	243,1 min dollardan artıq olmamaqla	243,1 min dollardan artıq olmamaqla
Kiçik müəssisələr	49 nəfərədək	2 025,9 min dollardan artıq olmamaqla	2 025,9 min dollardan artıq olmamaqla

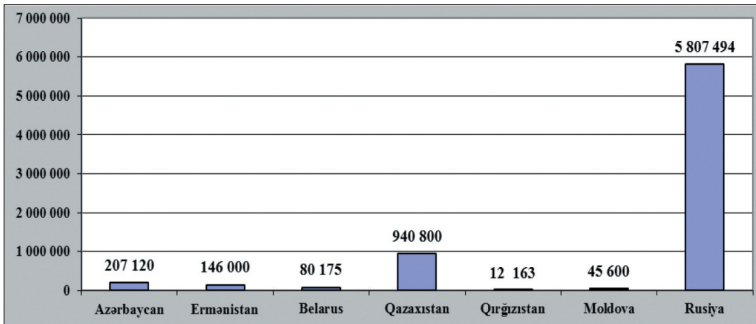
1	2	3	4
Orta müəssisələr	249 nəfərədək	4 051,7 min dollardan artıq olmamaqla	4 051,7 min dollardan artıq olmamaqla

Cədvəl 1.13. Rusiyada kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı	Satış gəlirləri, ötən il
Mikro müəssisələr	15 nəfərədək	1 909,5 min dollardan artıq olmamaqla
Kiçik müəssisələr	16-100 nəfərədək	3 182,5 min dollardan artıq olmamaqla
Orta müəssisələr	101-250 nəfərədək	31 825,1 min dollardan artıq olmamaqla

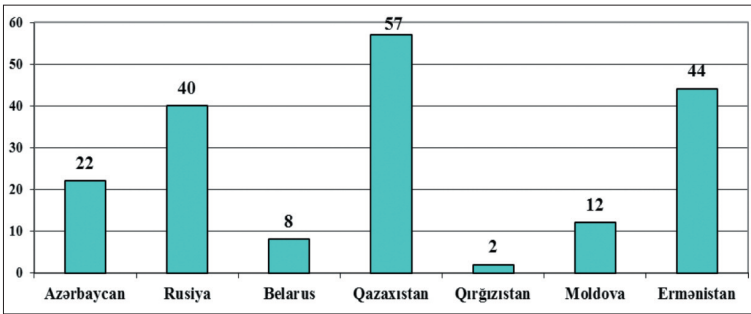
Məlum olduğu kimi, kiçik və orta biznesin müəyyənləşdirilməsi meyarları bilavasitə ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayına təsir göstərir. Diaqram 1.6-da MDB ölkələri üzrə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı əks olunmuşdur.

Məlumat üçün qeyd edək ki, bu diaqramlarda 2010-cu ilin məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Diaqram 1.6. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Göründüyü kimi kiçik və orta müəssisələrin sayına görə Rusiya 1-ci yerdədir, növbəti yerləri Qazaxıstan, Azərbaycan, Ermənistan, Belarus, Moldova tutur. Ən aşağı göstərici Qırğızıstandadır. Lakin bu müəssisələrin sayının çoxluğu heç də bu ölkədə onların fəaliyyətinin genişliyindən xəbər vermir. Ölkə iqtisadiyyatında kiçik və orta müəssisələrin geniş vüsət almasının göstəricilərindən biri onların hər min nəfər əhaliyə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayıdır. Diaqram 1.7-də MDB ölkələri üzrə hər min nəfər əhaliyə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayının müqayisəsi göstərilmişdir.

Diaqram 1.7. Hər min nəfərə düşən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Diaqramdan göründüyü kimi, hər min nəfərə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayına görə Azərbaycan Rusiyadan 1,8 dəfə, Ermənistandan 2 dəfə, Qazaxıstandan isə 2,6 dəfə geridə qalır. Bu göstəricinin ən aşağı səviyyəsi Qırğızıstan (2) və Belarusda (8) qeydə alınmışdır.

Kiçik və orta müəssisələrin ölkə iqtisadiyyatında rolu və payını müəyyənləşdirən real göstərici onların məhsul buraxılışının (əlavə dəyərin) Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisidir. Diaqram 3-də MDB-yə üzv 7 ölkəni əhatə edən məlumatlar əks olunmuşdur.

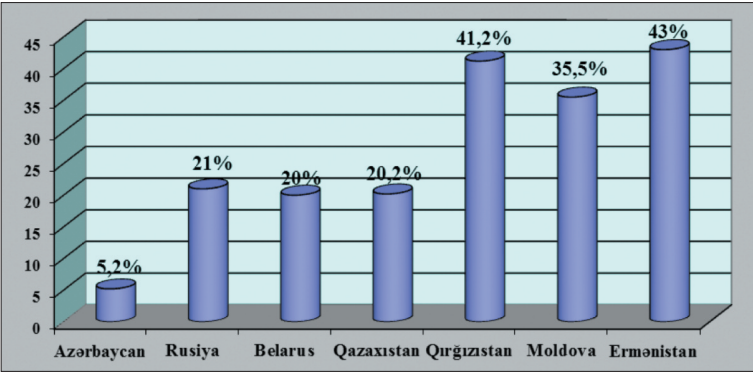

Diagram 1.8. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ÜDM-də payı, faizlə

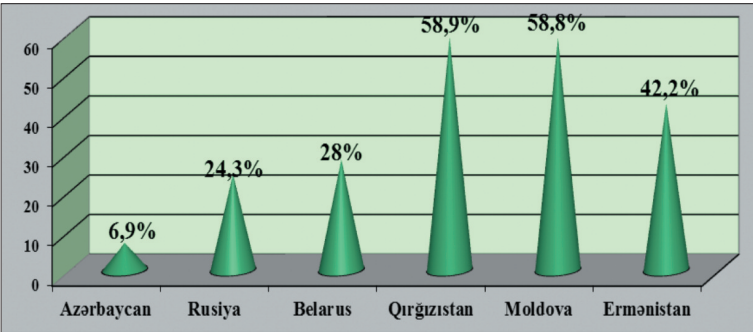

Diagram 1.9. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində çalışan işçilərin məşğulluqda xüsusi çəkisi

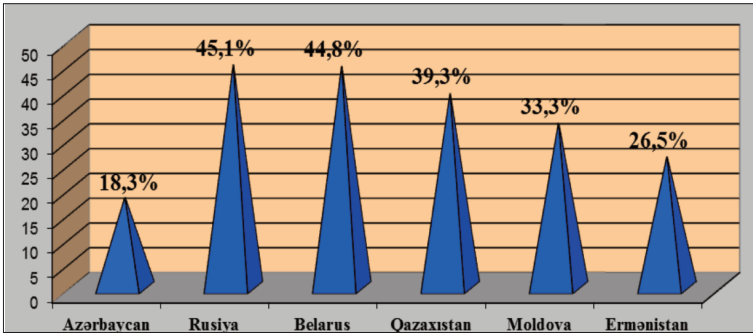
Diagram 1.8-dən məlum olur ki, göstərilən müəssisələrin ÜDM-də xüsusi çəkisi üzrə ən aşağı göstərici Azərbaycanda qeydə alınmışdır. 2010-cu ildə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən (qeyri-neft sektoru üzrə) yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-ə nisbəti 5,2 faiz təşkil etmişdir. Bu göstərici Belarus və Qazaxıstanda 3,6 dəfə, Rusiyada 4 dəfə, Moldovada 6,3 dəfə, Qırğızıstanda 7,4 dəfə, Ermənistanda 7,7 dəfə çoxdur.

ÜDM-dəki payına görə ən aşağı göstərici qeydə alınmaqla yanaşı Azərbaycanda belə müəssisələrdə çalışan işçilərin xüsusi çəkisi də qənaətbəxş səviyyədə deyil. Kiçik

və orta sahibkarlıq subyektlərinin ümumi məşğulluqda xüsusi çəkisinin yüksək olması KOB-un sosial həyatda roluna birbaşa təsir edir.

Diaqram 1.9-dan görüldüyü kimi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində çalışan işçilərin ümumi məşğulluqda xüsusi çəkisi Rusiyada 24,3 faiz, Belarusda 28 faiz, Ermənistanda 42,2 faiz, Moldovada 58,8 faiz, Qırğızıstanda 58,9 faiz olduğu halda Azərbaycanda bu göstərici cəmi 6,9 faiz təşkil etmişdir.

MDB ölkələri üzrə təhlillər ölkə daxilində ümumilikdə özəl sektora bank kreditlərinin ÜDM-də payı göstəricisi də ölkəmizdə aşağı səviyyədədir (diaqram 1.10).

Diaqram 1.10. Ölkə daxilində özəl sektora bank kreditlərinin payı (ÜDM-də, faizlə)

Buna baxmayaraq kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dövlət tərəfindən verilən güzəştli kreditlərin həcminə görə Azərbaycan ilk yerlərdən birini tutur. Misal üçün qeyd edək ki, kiçik və orta biznesə 2010-2011-ci illərdə Ermənistanda 368,9 min ABŞ dolları və Belarusda 8,1 milyon ABŞ dolları güzəştli kredit ayrıldığı halda Azərbaycanda bu müddət ərzində sahibkarlara 395,1 milyon ABŞ dolları həcmində güzəştli kreditlər verilmişdir.

2007-2010-cu illər üzrə ölkə daxilində özəl sektora bank kreditlərinin ÜDM-də payı cədvəl 1.14-də verilmişdir.

Cədvəl 1.14. Ölkə daxilində özəl sektora bank kreditlərinin payı (ÜDM- də, %)

Ölkələr – MDB üzvləri	2007	2008	2009	2010
Azərbaycan	14.4	15.6	19.1	18.3
Ermənistan	13.6	17.8	23.3	26.5
Belarus	24.8	28.6	37.2	44.8
Qazaxıstan	58.9	49.6	50.3	39.3
Moldova	36.9	36.5	36	33.3
Rusiya	38.8	42.2	46.2	45.1
Ukrayna	58.2	73.9	73.4	61.7

Mənbə: World Bank Indicators <http://data.worldbank.org/indicator/FS.AST.PRVT.GDZS>.

Yuxarıda aparılan təhlilləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, MDB-yə üzv dövlətlərin əksərində kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri ÜDM-də əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malikdir və əhalinin məşğulluğunda mühüm rol oynayır. Bu baxımdan onların dəyişən iqtisadi mühitə daha tez uyğunlaşması, müasir texnologiyaları istehsalata sürətlə tətbiq etməsi və ən əsası əhalinin əksər hissəsinin məşğulluğunun təmin olunması üstünlüklərini nəzərə alaraq Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin təşviqi tədbirlərinin davam etdirilməsi, orta müəssisələrin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının qəbul edilməsi, orta müəssisələr üzrə statistik uçotun aparılması məqsəddəmvafiqdir.

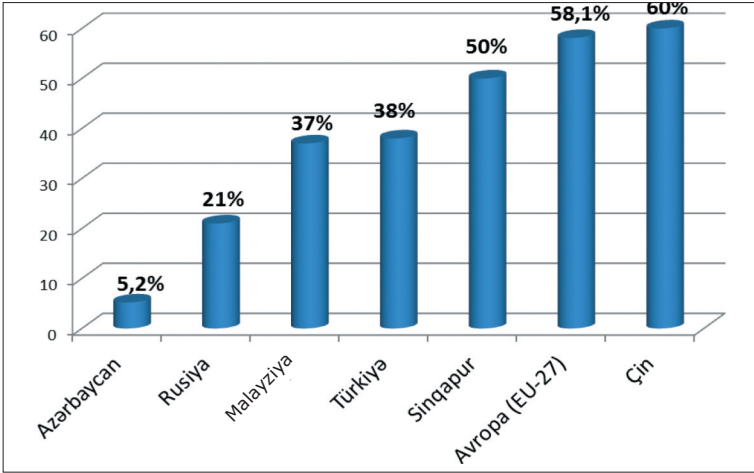
3.5. Kiçik və orta biznesin dünya ölkələri üzrə müqayisəli təhlili

Müasir iqtisadi inkişaf tendensiyası əvvəlki illərə nisbətən hazırkı dövrdə iqtisadi subyektlərin iqtisadiyyatda rollarının həm forma, həm də mahiyyətə dəyişdiyini göstərir. İqtisadi subyekt dedikdə kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektləri (müəssisələr) nəzərdə tutulur. İqtisadi subyektlərin iqtisadiyyatdakı payları nisbətinin dəyişməsi (kiçik və orta müəssisələrin xeyrinə) bir daha dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətlərə yanaşmanı dəyişməyə sövq edir. Kiçik və orta müəssisələrin bir çox üstünlükləri, o cümlədən çeviklik, mobillik, iqtisadiyyata uyğunlaşma, əhalinin işlə təmin olunması və s. belə müəssisələrin daha tez inkişaf etməsinə imkan yaradır.

Kiçik və orta müəssisələrin beynəlxalq kontekstdə müqayisəli təhlili qeyd olunanları bir daha təsdiqləyir.

Kiçik və orta müəssisələrin ÜDM-də payı üzrə ən yüksək göstəricisi Çində (60%) qeydə alınmışdır. Ən aşağı göstərici isə Azərbaycanda (5,2%) müşahidə olunur. Təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarında bu müəssisələrin rolu böyükdür. Bu ölkələrdə onlar nəinki iqtisadi sferada, həm də sosial sferada aktiv fəaliyyətə malikdirlər.

Diaqram 1.11-də Avropa regionu və bir sıra dünya ölkələri üzrə kiçik və orta müəssisələrin ÜDM-də payı verilmişdir.

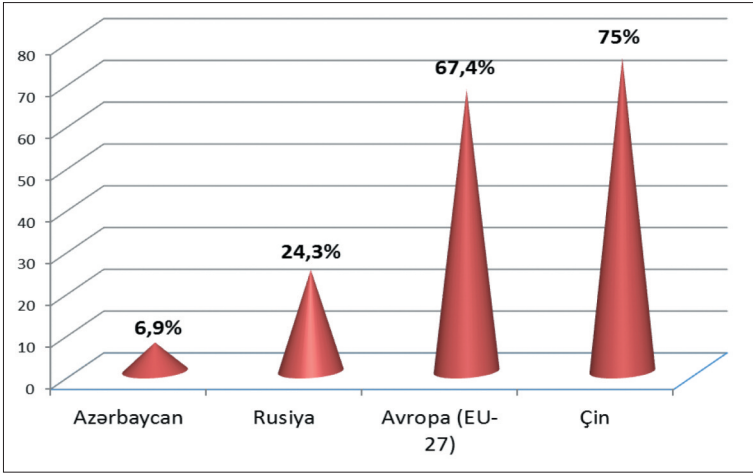
Diaqram 1.11. KOM-ların ÜDM-də payı

Avropa region üzrə, yəni Avropa Birliyinə 27 üzv ölkə üzrə kiçik və orta müəssisələrin ÜDM-də payının orta göstəricisi 58,1 faiz təşkil edir. Bu kifayət qədər yüksək göstəricidir və onu deməyə əsas verir ki, Avropa regionu üzrə KOM-lar iqtisadiyyatın formalaşmasında xüsusi çəkiyə malikdir. Avropa regionu üzrə qeyd etmək olar ki, bu regionda ümumilikdə kiçik və orta müəssisələrin ümumi müəssisələrdə xüsusi çəkisi 99,8 faizdən ibarətdir.

Çində isə bu cür müəssisələr ümumi qeydiyyatdan keçən müəssisələrin 99 faizini təşkil edir.

Kiçik və orta müəssisələrin məşğulluqda xüsusi çəkisi müqayisə olunan regionlarda əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.

Diaqram 1.12-dən göründüyü kimi Avropa İttifaqına üzv 27 dövlət üzrə kiçik və orta müəssisələr ümumi məşğulluğun 67,4 faizini təmin edirlər. Ümumilikdə Avropada kiçik və orta müəssisələrin sayı 20,7 milyon və bu müəssisələrdə çalışanların sayı 87,5 milyon nəfərdir.

Diaqram 1.12. KOM-ların məşğulluqda payı

Çində bu göstərici daha yüksəkdir – 75 faiz. Çində kiçik və orta müəssisələrin ÜDM-də payı 60 faiz, ixracda payı isə 68 faizdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, Rusiyada belə müəssisələr ümumi məşğulluğun 24,3 faizini təşkil etdiyi halda Azərbaycanda bu göstərici 6,9 faiz təşkil edir.

Müqayisələri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, dünyada ən güclü iqtisadiyyatlardan birinə sahib olan Çində kiçik və orta sahibkarlıq bütün göstəricilər üzrə iqtisadiyyatdakı payı və roluna görə öndə gedir. Avropa regionunda da kiçik və orta müəssisələr həm ÜDM-in, həm də məşğulluğun formalaşmasında əhəmiyyətli paya malikdirlər.

3.6. Kiçik və orta biznesin inkişafında dövlət siyasətinin rolu

Ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı öz növbəsində kiçik və orta müəssisələrin sayının da artımına və fəaliyyətlərinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələr iki qrupa bölünür: fərdi sahibkarlar (yəni hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıqla məşğul olan şəxs), kiçik və orta müəssisələr (yəni hüquqi şəxslər). Fərdi sahibkarlar birmənalı olaraq hüquqi baxımdan kiçik müəssisələr hesab olunurlar, hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan alınmayanlar isə iki göstəriciyə (işçilərin sayına və illik dövriyyəyə) əsasən təsnif olunurlar.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı 2006-cı ilə nisbətən 2012-ci il 1 may tarixinə 90,7% artaraq 70020 vahidə çatmışdır. Artım iqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün sahələrində qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznes fəaliyyətinin inkişafı və tənzimlənməsi ilə əlaqədar zəruri normativ hüquqi baza yaradılmışdır. Normativ hüquqi bazaya daxil olan mühüm sənədlərdən biri “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli 673-IQ nömrəli Qanunudur. Bu Qanun hər kəsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası ilə müəyyən olunmuş azad sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan edilməyən digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul

olmaq hüququnun həyata keçirilməsi məqsədi daşıyır və Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlığa dövlət köməyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilati əsaslarını, forma və üsullarını müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri işçilərinin orta siyahı sayı (mövsümi cəlb edilən işçilər nəzərə alınmadan) və illik dövriyyələrinin həcmi əsas götürülməklə müəyyənləşdirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 18 dekabr tarixli, 192 nömrəli qərarı ilə “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri” təsdiq edilmişdir.

Bu qərara əsasən:

1. Sahibkarlıq subyektinin kiçik sahibkarlıq sektoruna aid edilməsi üçün hər iki göstərici bu sektor üçün müəyyənləşdirilmiş hədlər daxilində olmalıdır.

2. Yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektləri üçün bir il müddətində bu hədlərlə müəyyən edilmiş işçilərin say meyarı əsas götürülür.

3. Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin kiçik sahibkar kimi müəyyənləşdirilməsinə illik dövriyyə meyarı əsas götürülür.

Hüquqi şəxs yaratmadan kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin vergi orqanlarında vergi ödəyicisi kimi uçota alınması Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Hüquqi şəxs yaratmaqla kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin dövlət qeydiyyatını qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinə dövlət köməyi aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsinin və inkişafının infrastrukturunun formalaşdırılması;

- kiçik sahibkarlığa kömək proqramlarının hazırlanması və həmin proqramların həyata keçirilməsinin təşkili;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, maddi, elmi-texniki və informasiya resurslarının əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin yaradılması;

- kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sahəsində kiçik sahibkarlıq subyektlərinə kömək göstərilməsi;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin xarici-iqtisadi fəaliyyətinə, o cümlədən xarici tərəf-müqabilləri ilə istehsalat, maliyyə-kredit, ticarət, elmi-texniki və informasiya əlaqələrinin inkişafına kömək göstərilməsi;

- kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət qeydiyyatının (uçotunun), statistik və mühasibat hesabatlarının təqdim edilməsinin, onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının və istehsal etdikləri məhsulun (işin, xidmətin) sertifikatlaşdırılmasının sadələşdirilmiş sisteminin tətbiqi;

- kiçik sahibkarlığın inkişafı üzrə tədqiqatların təşkili.

Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə hər ay məlumat verməklə həyata keçirir.

Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını məqsədli proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, qrantlar, kreditlərə təminatlar verilməsi, lizinin təşkili, sahibkarlara xidmət göstərən maliyyə-kredit qurumlarına stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi formasında həyata keçirilir.

Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımının formaları və mexanizmi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən olunur.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə qaynaqlarından istifadə imkanlarını genişləndirmək məqsədilə kredit təminatı fondu yaradılır.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1997-ci il 29 sentyabr tarixli 110 nömrəli qərarı ilə “Dövlət büdcəsinin “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı” maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsi haqqında Əsasnamə” təsdiq edildikdən sonra Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi qaydalarında edilmiş dəyişikliklər nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin təklifləri əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilmişdir. Lakin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin sahibkarlıq subyektlərinə çatdırılmasının ilk mexanizmi, dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlərin tam istifadə olunmasını, güzəştli kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə onlara lazım olan müddətdə verilməsini, eləcə də kreditlərin səmərəli istifadəsi və geri qaytarılmasında tələb olunan kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə nail olunmasını yetərincə təmin edə bilmədiyindən, dövlət büdcəsindən güzəştli kreditlərin verilməsi üçün ayrılmış 13.2 milyon manat vəsaitin 2001-ci ilədək olan dövrdə yalnız 1.1 milyon manatı, başqa sözlə cəmi 8 faizi istifadə olunmuşdu. Yaranmış vəziyyət Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnaməsində və onun vəsaitinin istifadəsi qaydalarında əsaslı dəyişikliklər etmək zərurətini yaratmışdı.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına verilən güzəştli kreditlərin istifadəsində yaranmış problemlərin aradan qaldırılması, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə

ümummillî lider Heydər Əliyevin 2002-ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”nin və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu Qaydaların tətbiqi güzəştli kreditlərin verilməsində olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. Qaydalara uyğun olaraq, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və Milli Bankın nümayəndələrindən ibarət yaradılmış Müsabiqə Komissiyası tərəfindən seçilmiş müvəkkil banklar vasitəsilə yerləşdirilməklə, sahibkarlıq subyektlərinə ən aşağı faizlə (illik 7%-lə; kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı yönümlü layihələr üzrə isə illik 5%-lə) milli valyutada kreditlərin verilməsinə başlanılması, həmçinin kreditlərin müddətinin ilk üçdə iki hissəsinədək güzəşt dövrünün müəyyən edilməsi və kredit faizinin aşağı olması, sahibkarlıq subyektlərində bu kreditlərdən istifadəyə hədsiz marağın yaranmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il dekabr 504 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”nin və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsait istifadəsi Qaydaları” ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyət mexanizmi dəyişdirilərək regionlarda Fondun nümayəndəliklərinin yaranması və sahibkarlıq subyektlərinin birbaşa Fonda və regionalarda yaranmış nümayəndəliklərinə müraciət etməsi, Fondun idarəetmə orqanı olan Müşahidə Şurasının yaranması və güzəştli kreditlərin verilməsi kimi dəyişiklər baş verdi.

3.7. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə təsir edən amillər

Son zamanlar kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında əldə edilmiş nailiyyətlərə baxmayaraq bu sahədə kifayət qədər həll edilməmiş problemlər mövcuddur. Bu problemlər müəssisələrin durumuna təsir göstərir və onların fəaliyyətinin dayandırılması ilə nəticələnir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini dayandırmasının səbəblərini beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq əsas siniflər üzrə qruplaşdırmaq olar:

- maliyyə problemləri;
- iqtisadi problemlər;
- inzibati problemlər.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini dayandırmasının səbəblərinin əsası maliyyə vəsaitlərinin əldə edilməsi ilə bağlı çətinliklərlə əlaqəli olmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyət göstərə bilmələri üçün maliyyə resurslarının 2 əsas növündən istifadə olunur:

1. Əsas fondlar şəklində uzunmüddətli maliyyə vəsaiti;
2. Qısamüddətli tələbatı (əməkhaqqı, xammal və material, cari xərclərin ödənilməsi) ödəməyə yönəldilən maliyyə vəsaiti.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəssisə müxtəlif maliyyə mənbələrindən istifadə edir:

- bank kreditləri;
- kredit ittifaqları vasitəsilə alınan kreditlər;
- şəxsi əmanət;
- yaxın qohum və tanışlardan alınan vəsaitlər;
- birgə borclular qrupu vasitəsilə alınan kreditlər;
- qrant proqramları vasitəsilə alınan vəsaitlər.

Yuxarıda sadalanan mənbələrin hər hansı birində problemin olması müəssisənin fəaliyyətinin dayandırılması ilə nəticələnə bilər.

Eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinə təsir edən aşağıdakı amilləri xüsusi qeyd etmək lazımdır:

İqtisadi mühit amili kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini dayandırmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Belə ki, inflyasiya istehlakçının alıcılıq qabiliyyətini azaldır. Azərbaycanda son dövrlər inflyasiyanın bir rəqəmli səviyyəsində qalması və hökumət tərəfindən əhalinin gəlirlərinin (əmək haqları, pensiyalar və s.) artırılması istiqamətində kompleks tədbirlərin görülməsi iqtisadi mühit amilinin təsirini minimuma endirmişdir.

Hüquqi mühitə gəldikdə isə, qanunvericilikdə olan dəyişikliklər kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə mənfə və ya müsbət təsir edə bilər, yəni sahibkarları həvəsləndirə və ya ləngidə bilər.

Yeni texnologiya. Əgər kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri özü yeni texnologiyadan istifadə edərsə, istehsalı səmərəli edir. Əgər rəqibi yeni texnologiyanı istehsalatda tətbiq edərsə, bu sahibkar üçün mənfə nəticələrə gətirib çıxarır.

İnhisarçılığın və haqsız rəqabətin olması bazarda fəaliyyət göstərən iri sahibkarlıq subyektlərinin kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini bazardan sıxışdırıb çıxarmasına səbəb olur.

Qlobal iqtisadi böhran. Qlobal iqtisadi böhran zamanı əsasən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri rəqabət apara

bilmirlər. Böhran zamanı alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür və müəssisələr fəaliyyətlərini dayandırmaq məcburiyyətində qalırlar. 2008-ci ildə dünyada baş verən qlobal maliyyə böhranı bir çox dövlətlərdə iri şirkətlərə nisbətən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətlərinin daha da pisləşməsi və bir çoxlarının fəaliyyətini ümumiyyətlə dayandırmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda isə böhran dövründə hökumət tərəfindən qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi nəticəsində kiçik və orta biznes nümayəndələrinin iqtisadi aktivliyi aşağı düşmüşdür.

Güzəştli kreditlərin kifayət qədər olmaması. Əsasən böhran zamanlarında kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri yuxarıda qeyd olunmuş maliyyə mənbələrindən, banklardan güzəştli maliyyə resursları ala bilmirlər və bu da onların fəaliyyətlərini dayandırmaqlarına gətirib çıxarır.

İnvestisiya qoyuluşunun azalması. Böhran dövründə qoyulan investisiyaların böyük hissəsi sahibkarların şəxsi vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Sahibkarların yalnız kiçik hissəsi investisiyalar üçün maliyyə yardımı almaq məqsədilə maliyyə-kredit təşkilatlarına müraciət edir. Mütəxəssislərin fikrincə, gəlirin sabit artması, bazarın inkişaf perspektivləri, habelə onların biznesdə təcrübəsi onlara lazımı dövrüyyət əldə etməyə imkan verir.

Azərbaycanda bu sahədə mövcud vəziyyət 3.8-ci bölmədə ətraflı təhlil edilmişdir.

Prosedur və şərtlərin çətinliyi. Kredit almaq üçün müraciət etmə prosesi və kredit şərtləri maliyyə vəsaitlərinə çıxışın təmin edilməsində əsas problem mənbələridir. İstehlak bazarında borc ödəmə tarixləri və faizlər kiçik və orta müəssisələrin kreditləşməsi ilə müqayisədə banklar üçün daha cəlbedicidir. Ödənişlərin verilmədiyi hallarda bankların həmişə kreditlə alınmış malları geri almaq imkanı var.

Azərbaycanda hazırkı vəziyyətə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, yuxarıda sadalanan amillər arasında güzəştli kreditlərin məhdudluğu, qlobal iqtisadi böhran, inhisarçılığın və haqsız rəqabətin olması, investisiya qoyuluşunun azalması, hüquqi mühit amilləri ölkəmizdə mövcud deyildir. Əvvəlki paraqraflarda aparılan araşdırmalar bir daha dövlət tərəfindən sahibkarlıq subyektlərinə köməyin göstərilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi, şəffaf qanunvericilik bazası, ədalətli rəqabət mühitini təmin edən inzibati normalar və strukturların mövcudluğunu təsdiq edir.

Azərbaycanda 01.01.2006-cı il tarixə vergi ödəyicilərinin sayı 128541 olmuşdursa (onlardan 28,6%-i hüquqi şəxs, 71,4% fiziki şəxs), 01.01.2013-cü il üzrə məlumatlara görə ödəyicilərin sayı 481710 (15,6%-i hüquqi şəxs, 84,4%-i fiziki şəxs) təşkil edərək 3,7 dəfədən çox artmışdır.

Vergi ödəyicilərinin sayının artmasının əsas səbəbləri:

- ölkədə yüksək iqtisadi-inkişaf tempinin mövcud olması;
- daxili və xarici investisiya qoyuluşunun sürətlə artması;
- dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması.

Cədvəl 1.15. Vergi ödəyiciləri barədə məlumat

İllər	01.01.2006-cı il tarixə		01.05.2012-ci il tarixə	
	Hüquqi şəxs	Fiziki şəxs	Hüquqi şəxs	Fiziki şəxs
Qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı	128541		481710	
	36720	91821	75082	406628

Araşdırmalar nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə mənfi təsir edən bəzi amillər müəyyən olunmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

- kreditlərin alınmasının çətinlikləri;
- lisenziyaların alınmasında yaranan çətinliklər;
- vergilərin ödənilməsində yaranan maddi çətinlik;
- inzibati maneələr;
- digər amillər.

Məhz bu amillər beynəlxalq maliyyə qurumları və yerli qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən aparılan sorğular zamanı da müəyyən edilmişdir. Dünya Bankının Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (İFC) fərdi sahibkarlar, kiçik və orta müəssisələr üzrə apardığı araşdırmanın nəticələrinə əsasən bu sahədə mövcud vəziyyət qiymətləndirilmiş və sahibkarlığa təsir edən maneələr müəyyən olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, araşdırma təsadüfi seçmə qaydasında müəyyən olunmuş fərdi sahibkarlar, kiçik və orta müəssisələrin nümayəndələri ilə keçirilmiş sorğu zamanı verilmiş cavablara əsasən həyata keçirilmişdir.

Araşdırma zamanı sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən əsas maneələr diaqramlarda verilmişdir. Fərdi sahibkarlıq üzrə biznesin inkişafında əsas maneə kimi maliyyələşməyə çıxış (72%) göstərilmişdir. Bu maneələrə misal olaraq, korrupsiya (21%), yüksək vergilər (21%), rəqibin gizli iqtisadi sektorda işləməsi (14%) və digər amilləri göstərmək olar (diaqram 1.13.).

Araşdırmanın nəticələrinə əsasən, kiçik və orta müəssisələrin biznes inkişafındakı əsas maneə – maliyyələşmə çətinliyinin xüsusi çəkisi 77 faiz təşkil etmişdir. Digər amillərin xüsusi çəkisi, yəni yüksək vergilər – 18%, korrupsiya – 17%, rəqibin gizli iqtisadi sektorda işləməsi – 13% təşkil edir (diaqram 1.14.).

Göründüyü kimi, kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinə təsir edən maneələr arasında xüsusi çəkisi böyük olan

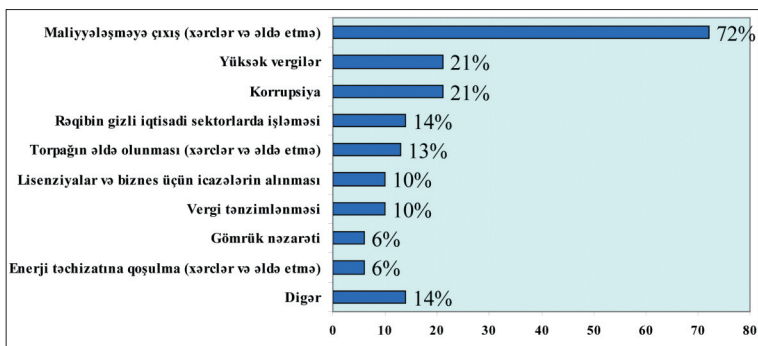

Diagram 1.13. Fərdi sahibkarlar: biznesin inkişafında əsas maneələr

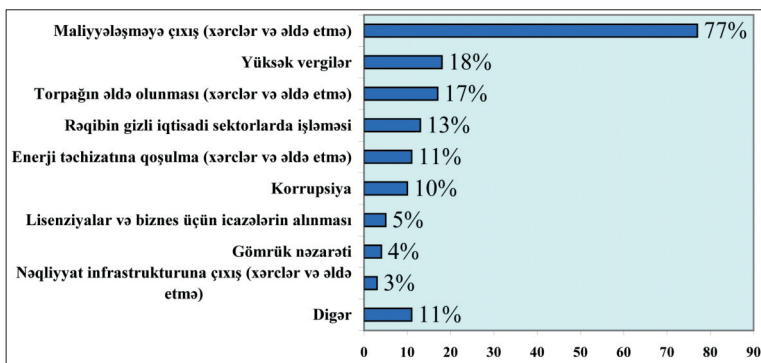

Diagram 1.14. Kiçik və orta müəssisələr: biznesin inkişafında əsas maneələr

maneə maliyyə vəsaitlərinə çıxışıdır ki, bu da kiçik və orta biznesin inkişafına və genişlənməsinə bilavasitə mənfi təsir edir.

3.8. Kiçik və orta biznesin inkişafına maliyyə dəstəyi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 7 oktyabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə"si və "Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları"nda Fondun fəaliyyət mexanizminin, hüquq və vəzifələrinin, fəaliyyətinə dair qanunvericilik bazasının və idarəetmə strukturunun daha da təkmilləşdirilməsi, o cümlədən fəaliyyəti üzrə nəzarətin daha dəqiq və effektiv həyata keçirilməsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu 2002-ci ildən başlayaraq kiçik və orta biznesə kreditlər verməyə başlamışdır. Qaydalara uyğun olaraq 2002-ci ildə ilk dəfə 6 kommersiya bankı müvəkkil kredit təşkilatı qismində seçilərək, öz adları və riskləri hesabına Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin sahibkarlıq subyektlərinə çatdırılmasında iştirak etməyə başlamışdır. Qaydaların tətbiqi sahibkarlıq subyektlərinin dövlətin güzəştli kreditlərinə çıxış və kredit ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi imkanlarının genişlənməsinə şərait yaratmaqla, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin tam istifadə olunmasına və növbəti illərdə həmin vəsaitin həcminin əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasına müsbət təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin diqqəti və qayğısı sayəsində sahibkarlıq mühitinin inkişafı üçün yaradılan əlverişli şəraitə uyğun olaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində də tədbirlər görülmüşdür. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2004-cü il 4 may tarixli 58 sayılı Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”nda dəyişikliklər edilmişdir.

Bu dəyişikliklərə əsasən, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsində banklarla yanaşı bank olmayan kredit təşkilatlarının da cəlb edilməsinə, qaytarılan kredit vəsaitlərinin, habelə digər daxilolmaların Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun hesabında saxlanılaraq yenidən Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının öncül istiqamətləri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsinə şərait yaradılmış, dövlət büdcəsindən güzəştli kreditlərin verilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi ilbəil artırılmışdır.

Ölkəmizdə uğurla davam etdirilən neft strategiyasının məntiqi davamı kimi, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun da sürətli inkişaf yoluna çıxması nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 2006-cı il 28 dekabr tarixli 504 sayılı Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə” və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları” yenidən təsdiq edilmiş, bu qaydalara çox mühüm dəyişikliklər edilmişdir:

- Fondun idarə edilməsi məqsədilə Fondun Müşahidə

Şurası yaradılmışdır;

- Fondun iqtisadi rayonlarda nümayəndələri fəaliyyətə başlamışdır;
- Fondun kreditlərinin hədləri milli valyuta ilə ifadə olunmuşdur;
- Güzəştli kreditlərin maksimum həddi 3 milyon manatadək artırılmışdır;
- Mikrokredit və kiçik həcmli kreditlərin müddətləri uzadılaraq 2 ilədək, iri həcmli kreditlərin müddəti isə 7 ilədək müəyyən edilmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi istiqamətləri:

1). Kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv istehsalı, o cümlədən:

- ətlik və südlük istiqamətli müasir cins iribuynuzlu heyvandarlıq komplekslərinin, damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- ətlik və damazlıq istiqamətli müasir quşçuluq təsərrüfatlarının yaradılması və ya yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulması;
- intensiv bağçılıq, tingçilik, tərəvəzçilik və toxumçuluq təsərrüfatlarının inkişaf etdirilməsi;
- müasir texnologiyaların tətbiqi ilə meyvə və tərəvəz məhsullarının saxlanması üçün soyuducu anbar komplekslərinin yaradılması;

2). rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü yeyinti sənayesi məhsullarının istehsalı, o cümlədən:

- müasir meyvə və tərəvəz məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılması və ya yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulması;
- müalicəvi, mineral və süfrə sularının mənbəyində qablaşdırılması üzrə müasir müəssisələrinin yaradılması və ya yeni texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulması;

- müasir tələblərə cavab verən çörək istehsalı müəssisələrinin yaradılması;
- müasir tələblərə cavab verən texnologiyaların tətbiqi ilə digər sənaye məhsullarının istehsalı (qablaşdırma, yüngül sənaye və başqa sahələr).

3). Kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi.

Kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinin real mənbəyi kimi sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı mexanizmi formalaşdırılmışdır ki, bu da əsas etibarilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti hesabına güzəştli maliyyələşmə mexanizmlərinin tətbiqi ilə səciyyəlidir. Fondun vəsaiti hesabına regionlarda istehsal və emal sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində, həmçinin turizmin inkişafına yönəldilən kreditlərin həcmində hər il nisbi artım müşahidə olunur. Qeyd edilənlərin reallaşdırılması üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrini qanunvericiliyə uyğun maliyyələşdirmək;
- maliyyə bazarlarından ehtiyatların cəlb olunması üçün tədbirlər görmək və uyğun kredit mənbələrini formalaşdırmaq;
- sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi üçün verilmiş vəsaitlərin səmərəli və təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarət etmək və bu məqsədlə monitorinqlərin keçirilməsi qaydalarını müəyyənləşdirmək;
- maliyyələşdiriləcək investisiya layihələrinin ekspertizasını həyata keçirmək, sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş dövlət proqramlarından irəli gələn investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə üstünlük vermək;

- güzəştli kreditlərin alınması üçün investisiya layihələrinin tərtib olunmasına dair minimal tələbləri və investisiya layihələrinin qiymətləndirilmə meyarlarını müəyyən etmək;
- sahibkarlıq subyektlərinə zəruri olan hüquqi, iqtisadi və digər məlumatların toplanmasına və yayılmasına, bazar konyunkturunun öyrənilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı proqramların və investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasına kömək etmək;
- sahibkarlıq subyektləri üçün kadrların hazırlanmasına və onların ixtisaslarının artırılmasına dəstək vermək;
- sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinin genişləndirilməsinə yardım etmək;
- ölkədə sahibkarlığın bazar infrastrukturalarının formalaşmasına və inkişafına kömək göstərmək;
- sahibkarlıq subyektləri üçün zəruri elmi-texniki biliklərin və yeniliklərin təbliğinə kömək etmək.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələri və sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsini rəhbər tutaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərmanları əsasında 2002, 2004, 2005, 2006 və 2009-cu illərdə Fondun statusu və vəsaitlərinin istifadə edilməsi Qaydalarının təkmilləşdirilməsi nəticəsində güzəştli kredit vəsaitlərinin daha məqsədli layihələr üzrə yerləşdirilməsinə və sahibkarlıq subyektlərinin bu kreditlərdən səmərəli istifadə etməsinə əlverişli şərait yaradılmışdır. Fondun vəsaitləri hesabına verilən güzəştli kreditlər cədvəl 6-da verilmişdir.

2011-ci ildə 2010-cu il ilə müqayisədə maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin sayı 15%, verilmiş güzəştli kredit vəsaitlərinin həcmi 20%, yeni yaradılacaq iş yerlərinin sayı isə 15% artmışdır.

Cədvəl 1.16. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun 2003-2011-ci illərdə verdiyi güzəştli kreditlərin statistikas (min manatla)

İllər	Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	Turizmin inkişafı	Xidmət sahələrinin inkişafı	Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı	Cəmi
2003	4326.1	1978.1	3811.3	360	218.7	62.9	10757
2004	6044.3	2747.9	7579	1323.8	681.9	118	18495
2005	12855.7	7053.4	12987.8	1967	1422.2	0	36286
2006	42758.8	12576.5	23484	7110	3240.3	973	90143
2007	42209.5	13940.6	24130.4	8402	1862.5	115	90660
2008	37912	8442.5	28759.7	11279	1213	200	87806
2009	38731	19643.5	22573.3	850	47761.5	0	129559
2010	23450	10350	55651.9	2815	22733.1	0	115000
2011	48024	10510	99139.4	1090	34414.6	0	193178

Cədvəl 1.15-dən göründüyü kimi, 2003-2011-ci illər ərzində verilmiş güzəştli kreditlər, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına 26 dəfə, turizmin inkişafına 3 dəfə artmışdır. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına göstərilən dövlət qayğısı yalnız maliyyə dəstəyi ilə məhdudlaşmır. Burada əsas məqsəd eyni zamanda iqtisadi və sosial infrastrukturun sahələrinin inkişafı, kənd yerlərində enerji təminatının fasiləsiz olaraq təmin edilməsinin həyata keçirilməsindən ibarət olmuşdur.

3.9. Vergi sisteminin kiçik və orta biznesin inkışafına təsiri

Müasir dövrdə kiçik və orta biznesin inkışafını şərtləndirən əsas səbəblərdən bir qismi sahibkarlığın fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının təkmilliyi, nəzarət edici mexanizmlərin və qurumların fəaliyyətidir. Bu baxımdan vergi sisteminin kiçik və orta biznesin inkışafına təsirini vergi qanunvericiliyinin təsiri, vergi dərəcələrinin təsiri və vergi inzibatçılığının təsiri kimi qruplaşdırmaq olar.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq subyektləri əsasən 5 vergi rejimi əsasında vergiyə cəlb olunurlar:

- ümumi vergi rejimi;
- xüsusi vergi rejimi;
- sadələşdirilmiş vergi sistemi;
- nə sadə, nə də ümumi vergi rejimi;
- şərti vergi rejimi.

Ümumi vergi rejimi dedikdə Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş dövlət vergilərinin ümumi qaydaya uyğun olaraq hesablanması və ödənilməsi başa düşülür. Ümumi vergi rejimində hüquqi şəxslər əsasən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa), əlavə dəyər vergisi, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi və hüquqi şəxslərin torpaq vergisini ödəyirlər. Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata

keçirən fiziki şəxslər isə dövlət vergilərindən fiziki şəxslərin gəlir vergisi və əlavə dəyər vergisini ümumi qaydaya uyğun olaraq ödəyirlər.

Vergi Məcəlləsinə əsasən, xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Bu rejimlərin nümunəsi kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- kənd təsərrüfatı istehsalına tətbiq olunan vergitutma rejimi;
- gəlirə tətbiq olunan vahid vergi;
- hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlərdə onlara uyğun tərtib olunan müvafiq protokollarda nəzərdə tutulan vergitutma rejimi.

Vergi Məcəlləsinə əsasən sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi Bakı şəhərində - 4 faiz, digər şəhər və rayonlarda, Naxçıvan MR-da - 2 faiz müəyyən edilmişdir.

Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri”nə əsasən kiçik sahibkarlıq subyektləri illik dövriyyəsi (ƏDV, aksiz daxil olmadan) sənaye və tikinti sahəsində 500 min manatdan, kənd təsərrüfatında 250 min manatdan, topdansatış ticarətdə 1 milyon manatdan, pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növlərində 250 min manatdan az olduqda hesab olunur.

Vergi Məcəlləsinə əsasən ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 120000 manat və ondan az olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər.

Sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxslər mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisinin ödəyicisi deyildirlər.

Göründüyü kimi, sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri üçün müəyyən edilmiş illik dövriyyə hədləri kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün müəyyən edilmiş dövriyyə hədlərindən az olduğuna görə bütün sahələrdə fəaliyyət göstərən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kiçik sahibkarlıq subyektləri hesab olunur.

Vergilər Nazirliyinin məlumat bazasına əsasən, 01.01.2013-cü il tarixə qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayı 481681 təşkil edir. Bu ödəyicilərin 51,5 faizi (248112) aktiv, yəni bəyannamə təqdim etməli olan vergi ödəyiciləridir. Aktiv vergi ödəyicilərinin 237044-ü (95,5 faizi) sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləridir ki, onların da 162045-i (68,4 faizi) Bakı şəhəri istisna olmaqla respublikanın digər şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərirlər (diagram 3). Göründüyü kimi aktiv sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin 68,4 faizi digər şəhər və rayonlarda fəaliyyət göstərirlər ki, onlar da bu vergini ən aşağı dərəcə (2 faiz) ilə ödəyirlər. Sadələşdirilmiş vergi üzrə beynəlxalq təcrübə araşdırılarkən ən aşağı dərəcənin (2 faiz, 4 faiz) respublikamızda tətbiq olunduğu müəyyən olunmuşdur. Beləliklə sadələşdirilmiş verginin sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə neqativ təsirinin minimum olduğunu söyləmək olar.

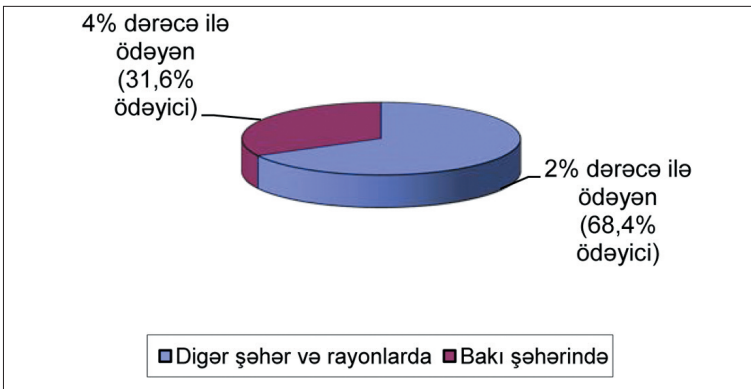

Diagram 1.15. Sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin bölgüsü

Vergi rejimləri arasında dördüncü vergi rejimi – nə sadə, nə də ümumi vergi rejiminin şərtləri Vergi Məcəlləsində əks olunmuşdur. Belə ki, Vergi Məcəlləsinə əsasən, aşağıda göstərilən şəxslərin sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur:

- aksizli mallar istehsal edən şəxslər;
- kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, lombardlar;
- qeyri-dövlət pensiya fondları;
- əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər;
- mükiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə (müvafiq istisna olmaqla) qalıq dəyəri 1000000 manatdan artıq olanlar.

Göstərilən şəxslərin bir qisminin (məsələn, əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər) vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi (12 aylıq dövr üçün 120 min manatdan) müvafiq məbləğdən az olduqda həmin şəxslərin ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçmək öhdəliyi yaranmır. Bununla da həmin şəxslər nə sadələşdirilmiş vergini, nə də ƏDV-ni ödəmirlər. Həmin şəxslər təşkilati-hüquqi formadan asılı olaraq hüquqi şəxslər tərəfindən yalnız dövlət vergilərindən mənfəət vergisi, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi və torpaq vergisini, hüquqi şəxslər yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər tərəfindən isə bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisi ödənilir.

3.10. Kiçik və orta biznesin inkişafına dair təkliflər

Sahibkarlığın inkişafında dövlət köməyinin səviyyəsi, xeyli dərəcədə, ölkənin potensialından, mövcud sosial-iqtisadi durumundan asılıdır. Bununla yanaşı, hesab edilir ki, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına dövlət köməyinin gücləndirilməsi üçün hələ istifadə edilməmiş xeyli imkanlar vardır. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin təşviqi tədbirlərinin davam etdirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın stabil inkişafına şərait yaratmaq üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin genişləndirilməsi və ya uzunmüddətli zəmanətli kreditlərin verilməsi məqsədilə dövlət hesabına, xüsusi Kiçik və orta sahibkarlığa zəmanətli Kredit Fondunun yaradılması;
- rentabellik normaları nəzərə alınmaqla iqtisadi sahələr üzrə sadələşdirilmiş verginin dərəcələrinin fərqləndirilməsi. (Hazırda sadələşdirilmiş vergi üzrə əsas mənfə cəhət – bu verginin dərəcələrinin iqtisadi sahələr üzrə fərqləndirilməsidir. Belə ki, xidmət sektoru üzrə rentabellik ticarət sektoru üzrə rentabelliyyə nisbətən çox yüksəkdir və xərclər arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərq var).

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə səyyar vergi yoxlamalarının keçirilməsi dövriliyi və müddətlərin fərqləndirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün investisiya məqsədli vergi krediti mexanizminin yaradılması;
- ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üzrə inzibatçılıq xərclərini azaltmaq üçün ƏDV bəyannaməsinin rüblük təqdim edilməsinə imkanın yaradılması;
- orta müəssisələrin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının qəbul edilməsi;
- orta müəssisələr üzrə statistik uçotun aparılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ
ƏDƏBİYYAT

I FƏSİL. İNNOVASIYA POTENSİALININ VERGİ STİMULLAŞDIRMASI:

1. С.В.Васильев. Правовые средства налогового стимулирования инновационной деятельности. Москва, 2008. 120 с.
2. A.F.Musayev. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasında vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, AMEA, Elmi İnnovasiyalar Mərkəzi, Korporativ idarəetmə və iqtisadiyyatın innovasiya inkişafı. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 31.03.2011. 4 s.
3. A.Ф.Мусаев. Инновационные меры налоговой системы в Азербайджанской Республике. Ukrainian Journal Economist, №5. May 2013, 3 с.
4. A.F.Musayev. İnnovasiya siyasəti: Avropa Birliyi təcrübəsi və Azərbaycan şəraitinə adaptasiya imkanları. Bakı. “Azərbaycanın vergi xəbərləri”, №5, 2010, 6 s.
5. М.В.Василий. Дис. Налоговые льготы как способ стимулирования инновационной деятельности: оценка целесообразности и бюджетной результативности их применения. Санкт-Петербург, 2010.
6. Инновационная деятельность: налоговые льготы и преференции. Артемий Кочергин, Финансовая газета, 2011, №7.
7. К.В.Новосёлов. Новації в налогообложении прибыли. “Налоговая политика и практика”, 2011 г. № 7.
8. А.Н.Таğıев. İnnovasiya. Bakı, 2011. 45 s.
9. İ.Z.Seyfullayev. “Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-praktiki məsələləri”. “Azərbaycanın vergi jurnalı”, Bakı, 2012, № 6.
10. A.Hüseynova. Azərbaycanada innovasiya potensialının təhlili. Elm və təhsil, Bakı, 2013, 385 s.
11. T.Əliyev, L.Babayev. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi, Elm və təhsil, Bakı, 2013, 269 s.
12. F.Qasimov, T.Əliyev, Z.Nəcəfov. Milli innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi, Elm və təhsil. Bakı, 2013, 679 s.

II FƏSİL. VERGİ SİSTEMİNDƏ GÜZƏŞT VƏ İMTİYAZLAR:

1. Налоговое право. Под ред. С.Г. Пепеляева. М., 2000. 608 с.
2. Т.А.Малинина. Оценка налоговых льгот и освобождений: зарубежный опыт и российская практика. М.: Ин-т Гайдара, 2010. 212 с.

3. Игор Майбуков. Оценка налоговых расходов и эффективности налоговых льгот: методология решения задачи. Общество и экономика. 2013, № 4.
4. В.Е.Кузнеченкова. Понятие и классификация налоговых льгот. “Финансовое право”, 2004 г., № 2.
5. Н.А. Кузьмина, Е.А.Тоболева. Налоговые льготы – только востребованные и эффективные. “Налоговая политика и практика”, 2012 г., № 9.
6. Н.Н.Лайченкова. Налоговые стимулы: разделяй и властвуй. “Налоговая политика и практика”, 2009 г., № 10.
7. А.В.Епишин, И.В.Ишина. Мониторинг эффективности налоговых льгот. “Аудит и финансовый анализ”, 2012 г., № 2.
8. Р.Н.Калаков. К вопросу об эффективности налоговых льгот: анализ современной практики. “Modern scientific research and their practical application”, e-journal, 2012 г., март.
9. В.В.Марков. Налоговые льготы как способ стимулирования инновационной деятельности: оценка целесообразности и бюджетной результативности их применения. Санкт-Петербург, 2010.

III FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN TƏHLİLİ:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2012.
2. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 4 iyun 1999-cu il, № 673-IQ.
3. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi proqramı (1997-2000-ci illər).
4. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər).
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2011-2015-ci illər).
6. “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri»nin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 20 aprel tarixli, 57 nömrəli qərarı (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 18 dekabr tarixli 192 nömrəli qərarı ilə dəyişikliklərlə).
7. A.Nadirov, Akademiyada regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri üzrə tədqiqatların ümumi qısa tarixi səlnaməsi. Elm, Bakı, 2010.

8. A.F.Musayev. Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı, 2004.
9. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.Ə.Kəlbəliyev, Z.H.Rzayev. Vergilər və vergitutma. Dərslik. Bakı, 2010.
10. İ.Nizami. Kiçik və orta biznes: beynəlxalq təcrübə. Cəmiyyət e-jurnalı, 2012.
11. Kiçik və orta müəssisələr üzrə araşdırma (Azərbaycan). Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Bakı, 2009.
12. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi nəşrləri, 2003-2011-ci illər.
13. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun bülletenləri, 2003-2011-ci illər.
14. Е.В.Балацкий. Механизм взаимообусловленности инновации и экономического роста. В альманахе: Наука. Инновации. Выпуск 2, М-2007.
15. Е.В.Балацкий. Стабильность налоговой системы как фактор экономического роста. Общество и экономика, 2005, № 2, с. 100-119.
16. Е.В.Балацкий. Неравновесные цены и гибкость экономических рынков. Проблемы прогнозирования. М.: 2006, №6, с. 67-82.
17. А.Гринспен. Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы. Москва, 2010.
18. В.М.Пушкарева. История финансовой мысли и политики налогов. М.: Финансы и статистика, 2005. — С. 99.
19. Michael Howard. Public Sector Economics for Developing Countries. University of the West India, Press 2001.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

ÖN SÖZ	5
--------------	---

I FƏSİL

İnnovasiya potensialının vergi stimullaşdırması

1.1. İnnovasiya anlayışı	10
1.2. İnnovasiya iqtisadiyyatında beynəlxalq təcrübə	14
1.2.1. İnnovasiya iqtisadiyyatının formalaşmasına dair normativ tədbirlər	14
1.2.2. Əsas statistik nəticələr	20
1.3. Azərbaycanın innovasiya potensialı və onun stimullaşdırma tədbirləri	25
1.3.1. Elmi kədr potensialı	26
1.3.2. Elmi-texniki potensial	28
1.3.3. İqtisadi potensial	31
1.3.4. İnvestisiya potensialı	36
1.3.5. Beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi imkanları	39
1.3.5.1. Finlandiya	39
1.3.5.2. İsrail	40
1.3.5.3. Hindistan	40
1.3.5.4. ABŞ	40
1.3.5.5. Yaponiya	41
1.3.5.6. Cənub-Şərqi Asiya	41
1.3.5.7. Avstraliya	41
1.4. Sənaye və texnologiya parkları	42
1.4.1. Sənaye və texnologiya parklarının anlayışları, funksiyaları və vəzifələri	42
1.4.2. Texnologiya parklarının beynəlxalq təcrübəsi	47
1.4.3. Texnologiya parklarının modelləri	49
1.4.4. Sənaye və texnologiya parklarının müasir iqtisadiyyatda yeri və rolu	51
1.4.5. Azərbaycanda sənaye və texnologiya parklarının yaradılması və onların stimullaşdırılması	52
1.5. Beynəlxalq təcrübədə innovasiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırması alətləri	58
1.6. Tədqiqat və araşdırma işlərinin vergi stimullaşdırması ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsi	63
1.6.1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının təcrübəsi	64
1.6.2. Kanadanın təcrübəsi	67
1.6.3. Avstraliya İttifaqının təcrübəsi	68
1.6.4. Niderland Krallığının təcrübəsi	69
1.6.5. Böyük Britaniya Krallığının təcrübəsi	71
1.6.6. Almaniya Federativ Respublikası və Finlandiya Respublikasının təcrübələri	71
1.6.7. Rusiya Federasiyasının təcrübəsi	72
1.7. Azərbaycan Respublikasında innovasiyaların stimullaşdırması ilə bağlı mövcud qanunvericilik bazası	76

I FƏSİL

Verg sistemində güzəşt və imtiyazlar

2.1. Vergi sistemində güzəşt və imtiyazlar anlayışı	82
2.2. Vergi güzəştlərinin təsnifatı	85
2.3. Vergi ödəməkdən azadolmanın formaları	90
2.3.1. Ümumi vergi məbləğinin azaldılması	90
2.3.2. Vergi ödəmələrinin təxirə salınması və ya möhlet verilməsi. Vergi krediti	92
2.3.2.1. Investisiya vergi kreditləri	94
2.3.2.2. Məqsədli vergi krediti	94
2.3.3. Vergi aministiyası.....	95
2.3.4. Vergi dərəcəsinin aşağı salınması	95
2.3.5. Əvvəl ödənilmiş verginin hesablanması	96
2.4. Mövcud qanunvericilikdə öz əksini tapmış vergi güzəştlərinin monitorinqi	97
2.5. Vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi	101
2.5.1. Bütçə effektivliyi	101
2.5.2. İqtisadi (maliyyə) effektivlik	103
2.5.3. İctimai effektivlik	103
2.5.4. Vergi güzəştlərinin vergi xərcləri vasitəsi ilə bütçə, sosial, iqtisadi və fiskal effektivliyinin qiymətləndirilməsi	106
2.5.5. Təhlil olunan güzəşt üzrə illik vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi.....	108
2.5.6. Müəyyən dövr üçün təhlil olunan güzəşt üzrə vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi.....	108
2.5.7. İnnovasiya yönümlü vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi	112
2.6. Vergi güzəştlərinin vergi daxilolmalarının həcminə təsirinin müəyyən edilməsi	116

III FƏSİL

Kiçik və orta biznesin inkişafında vergi tənzimləməsi

3.1. Kiçik və orta biznesin nəzəri-metodoloji əsasları	130
3.2. İqtisadi inkişafda kiçik və orta biznesin rolu	134
3.3. Kiçik və orta biznesin inkişafında beynəlxalq təcrübə	137
3.4. Kiçik və orta biznesin MDB ölkələri üzrə təhlili	144
3.5. Kiçik və orta biznesin dünya ölkələri üzrə müqayisəli təhlili	151
3.6. Kiçik və orta biznesin inkişafında dövlət siyasətinin rolu	154
3.7. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə təsir edən amillər	159
3.8. Kiçik və orta biznesin inkişafına maliyyə dəstəyi	165
3.9. Vergi sisteminin kiçik və orta biznesin inkişafına təsiri	171
3.10. Kiçik və orta biznesin inkişafına dair təkliflər	175
<i>İstifadə edilmiş ədəbiyyat</i>	178

AKİF FƏRHAD OĞLU MUSAYEV

İNNOVASIYA
İQTİSADİYYATI
VƏ VERGİ
STİMULLAŞDIRMASI

Redaktor
Elşən Əliyev

Texniki redaktor
Zamin Əliyev

Korrektor
Venera Şərifzadə

Mətbəə
Bestpack

ISBN
978-9952-496-00-0